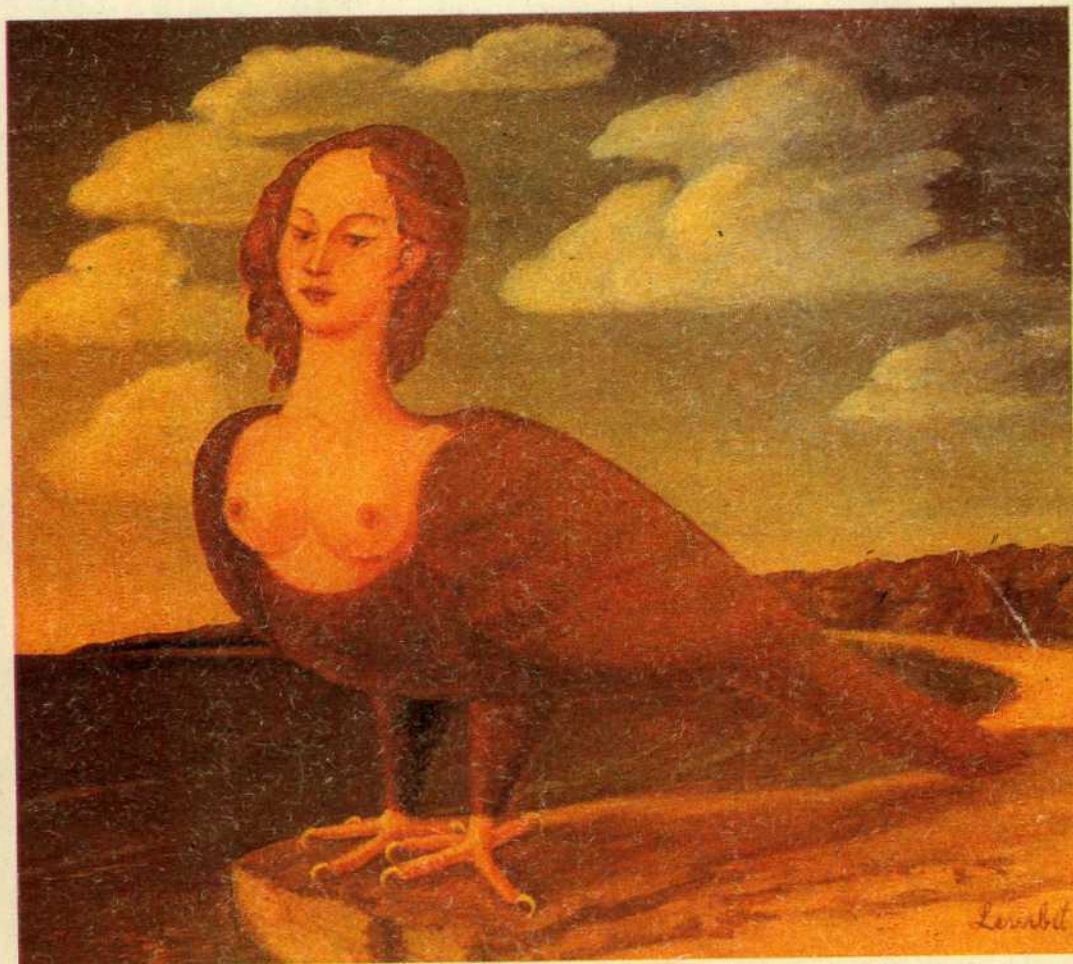

Vikerkaar

11/1990

Wystan Hugh Auden Freudile; Jaanus Tamme ja Annes Ihoma luulet; Maire Jaanuse «She»; Künnapu proosajoonistused Sara-puust; Eesti geograafiline kuuluvus; Rafael Shapiro «Metamorfoosid»; Ilmar Tõnisson psühhoanalüüsi arengust; Jacques Lacani alateadvuslik individualism: keha ja keel; Freudi õpetus; «Seitsmekümnendad...»: Arvo Pesti «Poolpäevalehe» lugu.

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri.
Ilmub alates 1986. a juulist. 5. aastakäik.

November 1990. Nr 11.

Sisukord

Wystan Hugh Auden *Sigmund Freudi mälestuseks* 1

Jaanus Tamm *Luulet* 5

Annes Ihoma *Luulet* 7

Agu Tammeveski *Õllejoomise ja mõnel määral ka ellujäämise õpetus* 10

Maire Jaanus *Katkend romaanist «She»* 23

Urmas Bereczki *Lola* 28

Vilen Künnapu *Sarapuu* 31

Jüri Talvet *«Krutsifiksist» ja «maagilisest realismist»* 36

Anu Kull *Eesti geograafilisest kuuluvusest* 44

Rafael Shapiro *Metamorfoosid* 52

Ilmar Tõnisson *Psühhoanalüüsi viimse-aegsest arengust* 58

Tiit Pruuli *Ilmar Tõnisson* 63

Maire Jaanus *Jacques Lacani alateadvuslik individualism: keha ja keel* 66

Dixi

Aleksandr Pjatigorski *Psühhoanalüüs ja marksism* 71

Psühholoogi pilk

Alo Jüriloo, Vaino Vahing *Psühhoanalüüsi loeng. Sigmund Freudi psühhoanalüüsi õpetus V* 73

Seitsmökümnendad . . .

Arvo Pesti *«Poolpäevalehe» lugu* 81

Vaatenurok

Margit Sutrop *Tulevik loob mineviku tähenduse* 88

Barbi Pilvre. *Sahtlitekstide avaldamise aegu* 89

Ivo Rull *Toomas Raudami kirja- ja kinopildid* 90

Prüüdu Beier *Robinson oma urus* 92

Jüri Kaldmaa *Algeiline värsistus ja tõdemused triviaalsed taustal mere* 94

Foorum 96

Kujundus: Jüri Kaarma

Fotod: Tiit Koha

Esikaanel: Lembit Sarapuu. «Ilus õhtupoolik». Õli, tempera, süsi, lõuend. 1979. Fragment.

Tagakaanel: Lembit Sarapuu. «Naine lohega». Õli, tempera, süsi, lõuend. 1985. Lembit Sarapuu. «Hetk». Õli, tempera, süsi, lõuend. 1985.

WYSTAN HUGH AUDEN

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

Sigmund Freudi mälestuseks

surn. septembris 1939

Kui nii paljusid meil tuleb hakata leinama taga
Kui mure on saanud ühisasjaks ja kogu ajastu
Kriitika ees on alasti me süüme
Ja ahastuse haprus,

Kellest siis kõnelda tuleks? Sest iga päev lahkub
Me hulgast neid, kes tegid meile midagi head
Ja teadsid, et sellest pole ealeski küll, kuid
Lootsid oma eluga miskitki parandada.

Säärane oli ka see doktor: veel kaheksakümneselt ta soovis
Mõelda me elust, mille äraarvamatust
Nii paljud noored ja paljutöotavad küll ähvarduste.
Küll meelitustega püüavad taltsutada.

Kuid ta soovil ei lastud teostuda; ta sulges silmad
Meie kõigi jaoks ühises viimses pildis,
Probleemid nagu sugulased seismas,
Hämmingus ja kiivad.

Sest tema ümber, kuni viimse hetkeni,
Olid need, keda ta uurinud oli: närvihaiged ja ööd,
Ja varjud, mis alles ootasid sissepääsu
Tema tähelepanu heledasse ringi,

Pöördusid oma pettumuses ära, kui ta
Kisti eemale oma vanade huvide juurest
Tagasi maa peale, Londonisse,
Kus ta — tähtis juut — maapaos suri.

Ainult Vihkamine oli rõõmus, lootes suurendada
Oma praksist nüüd, ja ta rääbakas klientuur,
Kelle arust võib tervedena tappes ja
Muutes aedu tuhaks.

Nemad on veel elus, kuid maailmas, mida tema
Muutis, kui vaatas tagasi võltsi kahetsuseta;
Kõik, mis ta tegi, oli see, et mäletas
Nagu rauk ja oli aus nagu laps.

Ta polnud üldsegi kaval: ta lihtsalt soovitas
Õnnetule olevikule lugeda ette minevikku
Nagu koolitunnis luuletust, kuni varem
Või hiljem tuleb aps mõne rea juures,

Kus kunagi ammu olid süüdistused alanud,
Ja olevik mõistab äkki, kes ta üle on kohut mõistnud,
Kui rikas elu on olnud ja kui loll,
Ning saab seeläbi elult andeks ja alandlikumaks.

Tema suutis kohelda tulevikku kui sõpra
Ja ei vajanud vabanduste garderoobi,
Eksimatuse maski ega piinlikult
Familiarseid žeste.

Pole ime, et alpuse iidsed kultuurid
Aimasid tema pöördelistes menetlustes ette
Vürstide langust, nende hubase
Frustratsiooni hävingut.

Sest tema edu, oh häda, oleks muutnud võimatuks
Elu kui Üldistuse, purustanud
Monoliitse Riigi ja välistanud
Neimahimuliste koostöö.

Nemad lootsid mõistagi Jumala peale; aga tema otsis teed
Alla, kadunud inimeste sekka nagu Dante, alla
Haisvasse mülkasse, kus alandatud
Elasid jõledat hüljatute elu.

Ja näitas meile, mis on kurjus: mitte — nagu olime arvand —
Teod, mida tuleb karistada, vaid usupuudus,
Meie autu salgamiskihk,
Rõhuja saamahimu.

Ja kui miski sellest autokraatsest poosist ja
Isalikust karmusest, mida ta ei sallind, siiski klammerdus
Ta kõne ja käitumise külge,
Siis see oli kaua vaenlaste seas elanu

Kaitsev imitatsioon; ja kuigi ta sageli
Ka eksis ja oli mõnikord totter,
Siis meie jaoks pole ta enam isik,
Vaid terve arvamuste kliima,

Milles me elame oma erinevaid elusid;
Nagu ilm, võib temagi vaid takistada või soodustada,
Upsakas võib ikka olla upsakas,
Kuid see on pisut raskem ja türann

Katsub temaga hakkama saada, kuigi ei hooli tast suurt.
Ta ümbritseb vaikselt meie kasvamist;
Ta kasvab ise, kuni vaevatud ja rusutud ka
Kõige kaugemas armetus vürstiriigis

Tunnevad muutust oma kontides ja rõõmustavad,
Ja õnnetu laps oma väikeses riigis,
Mõni kolle, mille ees vabadust ei teata,
Taru, mille meeks on hirm ja mure,

Tunneb kindlamalt, et kuskil on väljapääs;
Ja samas meie hüljatuse heinas laokil
Nii paljud ammu unund esemed,
Mille tõi ilmsiks tema julgustav paiste,

Tulevad me juurde tagasi ja saavad taas kalliks;
Mängud, millest me arust tuli suureks saades lahti öelda,
Tillukesed hääled, mille üle me ei julenud naerda,
Näod, mida tegime, kui keegi ei näind.

Kuid tema soovib meile sellest enam: vaba olla
Tähendab tihti ka üksindust; ta liidaks kokku
Ebavõrdsed pooled, mille on lõhestanud
Me enda headsooviv õiglustunne.

Annaks suuremale poolele tagasi vaimukuse ja tahte,
Mida valdab väiksem pool, tarvitades
    Neid ainult kuivades vaidlustes, annaks tagasi
    Pojale ema tunderikkuse.

Kuid üle kõige sooviks ta tuletada meile meelde,
Et me vaimustuks ööst,
    Mitte ainult ime-elamuse pärast,
    Mida ta pakub, vaid ka sellepärast, et

Õõ vajab meie armastust: kurbisilmi
Ta hurmavad olendid vaatavad meid ja anuvad
    Tummalt, et me paluksime neid kaasa tulla;
    Sest nemad on pagulased, kes ihkavad tulevikku,

Mis on meie kätes. Nemadki rõõmustaksid,
Kui neil lubatakse teenida valgustust nii nagu tema.
    Kanda meie antud Juuda-nimegi, nii nagu tema kandis
    Ja mida peavad kandma kõik, kes teenivad valgustust.

Üks ratsionaalne hääl on vait; ümber haua
Leinab Tungide pere üht siiralt armastatut.
    Kurb on Eros, linnade rajaja,
    Ja nutab lammutav Aphrodite.

JAAANUS TAMM

Pärast

Pooluimane, poollangend, poolripakil, pooltardund:
süda, su süda: edasi-tagasi tennisepallina
ihus lendab: Arm & Surm väsimatu käsi põrgatavad
teda ribikorviväljakul.

Süda on magnet: verepurru looklevad tõmbjooned.

Magnet on süda: aeglaselt igast küljest roomavad
tundekillud, ja ei ole tal, kuhu hirmuga pageda.

On magnet süda: tõukub kord, tõmbub kord.

Südamemagnetism. Ja

Arm & Surm väsimatu käsi mängivad: ribikorviväljakul
sinna-tunna põrkub südame punane, aurav magnetkuul:
poolingel, poolloom, poolmeelne, poolkoolnud . . .

Lethe

Alandlik aerupaar õhtu viimasel veel.
Lase ajaleht peost. Vool jätab selja taha
paar urbseks sulavat päevauudist.
Napi vale ja veel napima tõe.
Viimased veed. Õhtu kummardub üle jõe.

Aerupingile sead tunded kõik, mida andsid
murdvargused võõrais südamekodades.
Nüüd teel oled koju. Viimane võõramaa-õhtu.
Ei meenuta keegi neid vesi, siin keegi ei käi.
Ei koolnudki. Selja taha jõgi jäi.

Ega see aerupaar muidu nii
alandlikult silitaks pinnaudu.
All kiilu tume veemees sõuab
hiilivalt tahakaldale, ajaleht näol.
Kas ta koiduks jõuab? Ta jõuab.

Pärilikkus

Lipendav paber, pääl paar kibuvitsaoksa
risti rebenend nagu nuudivermed.

Pikali kukkudes kasvab taevas kõikkõrgeks:

pool sinust pilvevarju peegelduses,

pool maapinnal vedelemas, veritsemas.

Iga piisaga Maa klaaskuul saab triigimaks.

Järsult kukub süda ülevalt alla:

matsatab killuklirinast läbi, hiljem

ueded kibuvitsaoksad kasvavad üle kõige.

Kobarad neil okste asemel,

kobarad neil õite asemel,

asemel lehtede kobarad.

Koolnud Dionysos tõuseb maast, et taganttulevaid tervitada
Kristuseid klaasitäie verega.

Kodumaapagu

Jäin hingepidi sügisesse pidama

ja kõdulõhnav padrik silmist ei varise:

koltund lehiga kleepund taevas lõhnab

vihm, kergeil jalul kõnnin ringi: mis meelitakski

häguspäi trotsides murdma end

läbi õhuseinte klaastumedate, mis

mind sügises maapaos hoiavad: ma voo-

lan rahul meelel, hõngu nopin siit,

tooni säält, puhun lendu: pole enam

sõõrmeidkäristavat eluhõngu, pole sotsiaalne

sügis, mis sest, et sügises nimelt

maha mässati SSOR, sügis on süütu:

õhuseinte taga trambib betoonparaad

läbi vaskpillitorude, tuul tõuseb, mets

sülitab näkku lehti, püksipõhi lehehunnikul

niiskub, surm lõhnab, pole taevast, on

klaasi tumeduses värvipööris: jah, ütlen,

jah, jah.

ANNES IHOMA

kerjates paremaid aegu

valged siidkindad sihikindlalt rebivad
lõpu nädala siniselt piletilt
viirastuste lõbulaevale
paremates perekondades kas pole kuulnud
pea igal õhtul või sagedaminigi
halvad ajad halvad olud
hukkunute arv suremise eripära
kaunid kestad kehavormid
koer ulub hinges
peremees surnd
matjaid pole
kerjavad paremaid aegu
ilma peale laialipillatud
kes halastaks
kes tühistaks
sünnitunnistuse

mõelda välja mälestusi

ei mäleta enam täpselt
teine maailm teisik sinust endast
kõik on
tuletatav seostatav järjestatav
tunded elamused helid tämbrid kooskõlad
klimberdused
kaja

tühi hall hämar tunnel
tagasi vaadates pole midagi meeldejäävat
tarbetu kerge kuiv
ükskõiksel käel tõstad põleva rao
astud sammu
kummardud
tuleriidani
naerdes näkku ketserile
joobununa kooled piinades

mälestuste kaunis habras tuhk
taassündinuna usud lendutõusu
nabatu

teisenenud kirjapilt

hommikulehtedel sadades tuhandetes kodudes
kohkunud solvunud pahased perekonnapead
kohviplekkideks arvates mis see nüüd siis olgu
käest pillavad päeva alguse õndsas rutiini aga
sugugi need laigud pole aromaatsesest joogist näe
veri valgub ridade vahelt käed
kleepuvad tilgub põrandale tuhvlitele paksu
punast auravat vannitoa ukse lahtilend
pahiseva vee tooge ometi puhtaid riideid
kas sa lõikasid kätte kallis oh ei jumala
pärast too ometi midagi puhast selga
panna liiguta siis ennast juba kostabki kellegi
karjatus elutoas raamaturiiuleilt
nahkköites selgade külgi pidi voolab
punane loomalikust hullusest haisev
naabermajadest üha selgemalt kostev
naisterahvaste pidev katkendlik sireen
tänavatele tormavad tuhanded kümned sajad
halvastirõivastatud jalad
lirtsudes pritsides rentslites voolavas
libisedes kaotades tasakaalu mõõdu
väljapeetuse

tühjades tubades olematusse kõnelevad
kaugnägemissilmad olgem mõistlikud
midagi pole ju muutunud
nii on alati olnud kirjapilt ainult
lihtsus mugandati muus osas jääb kõik
samaks saage aru pole midagi
ohtlikku pole midagi ohtlikku pole
MIDAGI OHTLIKKU POLE MIDAGI
raevus verd täis valguvad

afgaani siil

poisil paluti näidata oma käsi
ta tõstis üles selle
mis neist oli järele jäänud
ta suutis naeratada valu
enam nii teravat vist ei olnud või
oli harjunud kas oskad ette kujutada
millist jõhkrat piina

loomastavat pimedust peab nädalate kaupa
hambad risti alla neelama
kuni kasvavad kinni naharibad
kondikildudel

see on alles algus lühike sissejuhatus
kes soovib sellist enam endale koormaks
kätetut kasvama pole tast
voolijat punujat kaevajat kündjat
kes tahab talle rääkida kes teakski
muinaslugusid proteesidest
rehabilitatsioonist muudest imetegudest

kaader vahetus
näidati
üht sellist mänguasja
mida justkui juhuslikult oli
unustatud põgenike arvatavate
peatuspaikade ümbrusse väikene
plastmassist helesinine siil kiviklibu
vahel ahvatlus mängunäljastele lastele hetk
hiljem kadus tolmpilve koos pealevisatud
roikaga

muidugi oli see progressivaenuliku
roiskuva maailma alatu laim pettus propaganda
ilgete pahasoovijate järjekordne odav fabritseering
piisas vaid et tõusta
minna vannituppa
kus just äsja oli sulistanud
vees mängida mu laps et näha
siil on alles

AGU TAMMEVESKI

ÕLLEJOOMISE JA MÕNEL MÄÄRAL KA ELLUJÄÄMISE ÕPETUS

Lugeda suvel selili lamades

Ma ütlen, ära karda — võta seda jalgratast nii lihtsalt, nagu ta on — vänta ta pedaale kui ühe ja sellesama metafoori lõppu ja algust — eks ole, juba on parem — võta see teravaks käiatud vikat lõdvemalt vasakusse ja rattasarv tugevamini paremasse kätte — lase mööda see mälestuste vastutuul — lase sellel tuulel ometigi ka seljatagant puhuda, enne kui ta vaibuma hakkab — ta hakkab — eks ole ju nüüd veel parem — iga vändapöördega parem ja vasak — ole nagu surm maanteel — ole surm, kes veel ei võta, kes alles valib — kes valib juba — see sõiduauto tuleb kolmandat hommikut järjest paplitate juures vastu — liiga vara — Päike on veel madalal ja nii ei seleta, kas tema seal rooli taga on mees või naine — ta ehk mõtleks, kui ta on naine — ma ei oska niimoodi jalgratta pealt sõidumaneeri ja mootorihääle järgi öelda, kas on — kui on, kas ta mõtleks: jälle see vikati-mees — või ilma kriipsuta: vikatimees — nihuta oma hommikuste mõtete alguspunkti sellel maastikul, temal seal autos on mingi graafik, mida te ei muuda võibolla — või tule homme ilma vikatita, tule rehaga — peab muutuma enne, kui öeldakse — siin sa oled, maga pool tundi kauem või tõuse kell neli — kevadel olin ma viisakam, kirjutasin «teie»-vormis — nelikümmend lehekülge kontoriraamatusse — siis alles tuli meelde see Butori-tõlge — hea, kui üks mälestus võtab kohustuse jännata ülejäänute kallal — pärast poolt kannu õlut tuleb nihestatus, ja hakkad iseendaga «sina» rääkima — ole siis väike kohalik Haanpää, ära tee välja heinaajast — ära tee välja ajast, kogu seda vaikust siin keldris — jäta meelde see suve kõige kergemini kuulata-vaikus — muidugi, ega siin, otse vaadi kõrval ei tahagi nagu rohkem õlut — ma pidin kord sõjaväes kuulama ühe teise endavanuse nolgi jutustust, kes pidas ennast juba jagamist väärivate kogemuste omajaks, ta rääkis, kui vabalt ta võis lamada terve öö kellegi alasti tüdruku kõrval, ilma et tema üldse midagi oleks tahtnud — ta küsis, kas mina saaks ka, ja ma valetasin, et ei saa, ma ei öelnud ju, et ma ei tea — ei ole siiski mõtet hoida seda õlut vaadis kuni hapuks minemiseni — iga ükskõik millises vormis — minasinatemameieteienemad — antud aus pihtimus vähendaks ühtlasi kogu maailma tõesti ülemääraseks paisutatud allegoorilisust — kirjandus peab koos uue demokraatiaga meid kaitsma aususe kultuse eest — midagi peab siiski alati olema: isikukultus asendus väikese mudilasliku fallose-kultusega — ma sooritasin kaheksa-aastaselt esimese alateadliku onaneerimise: võtsin põllul

seisvast kolhoosi traktorist suure tavotipritsi ja pumpasin seda, nii et see tühjaks sai ja mitu peotäit kollast läga purskus võimsa mehe-elundi otsast jalgraja peale — ma defineerisin puhtvaistlikult ette oma üksindust — «sest kes on üks / on üks ka kahena» — ma pesin oma käed sellest puhtaks, aga traktorist tuli õue ja ütles: poiss, sina käisid seal käppimas — ma olin pööningule roninud ja tulin alla, käes raamat «Lenini noorus» — sellest on raske vabaneda, kui sellega on juba alustatud, hoiatas dr. Kadastik omakorda, teises raamatus — «igauks peab iga päev / vähemalt viis mintsu mediteerima» — sõitsime luksusautoga ja meile jutustati ümber: kaks higist naist nüpeldasid teineteist pikkade kunstpeenistega — ma ei saanud nende ekstaatiliste kiljumiste kujutlusest lahti muidu, kui pidin ennast meres oimetuks ujuma — progressi tagajatel on veel suuri asju varuks — öelge seda naeratades, siitsamast — ei tohiks ennast liiga suvaliselt vabastada igapäevasest meeleheitest, ja lõpuks ei ole väljakannatamisegi eest antav tasu mingi rahuldus või rõõm, vaid hoopis mitu päeva või nädalat vältav tuim ja vaheaegadeta jõuetus — mis on ühtlasi absoluutselt igasugusele demokraatialle kõige sobilikum inimese hingeseisund — mistõttu ei saa minust kunagi usaldusväärset liberaali, kuigi ma aeg-ajalt tunnen ennastki just selle skaalajaotuse läheduses virvendamas, see ei loe — defineerige oma üksindus ikkagi nii, et see ei peaks toimuma kellegi teise arvel, olge mees — see tähendas: ärge tungige võltsilt õilis-hinge mängides kellegi teise/kellegi teise abiellu — mängige tõeliselt — mis mind nooruses teatrist eemale peletas, oli see, kui naisosatäitja ilmus lavale ja ütles: ma ei saa aru, mis minuga viimasel ajal toimub — kirjutamise juures on kõige raskem hoida kinni mõtete pähetulemise järjekorrast — edasi rahulikumalt — tuleks saada üle sellest jaanipäeva-järgsest masendusest — aga ta oleks tulnud ka siis, kui polekski ennast täis joonud ja sirelioksast kinni hoides põõsasse oksendanud, sest õlu oli ikka veel liiga värskel, kolm päeva tagasi käärimise lõpetanud ja vaati kallatud — vähemalt niipalju oli sel aastal kergem, et hommikul sadas ja võis ette kujutada, kuidas kajakad kusagil kella viie ajal selle okse sealt ära sõid — hull, kui oleks palav ja tuulevaikne nagu ETA fotol — kajakad siis ei tuleks ja mina ei julgeks maha sõita seda viit kilomeetrit, mis lõpevad seal sirge maantee ääres, juhuslikus elamiskohas — seal ei jaksaks niisugusel päeval ühtegi mõtet lõpuni mõelda — või kui, siis see, aga ei taha, veel ei taha — jääksin hirmsal päikesepaistelisel jaanipäeval isakoju, surmatunne sõrmeotstes, raputaksin neid sõrmi, aeg-ajalt toast läbi käies kuulaksin «Suveraadio» käske olla õnnelik, mis oleksid täidetud nagu sõjaväes, kus öeldi pühapäeva õhtul: rood! vaadata filmi! — kus ainus tõelise vabatahtlikkuse avaldamise vorm ja võimalus oli marssimise ajal mõtelda ja mõtelda saabaste kulumisest — kes meist ei tahaks kõige tühjematel päevadel töötada Eesti Raadios ja ettejuhtunud asjadest rääkimisega kõigest justkui üle saada — tänavu sadas siinkandis jaanipäeval vihma ja ma ei kohanud ühtegi inimest, kes

selle üle oleks kurtnud, et sajab — läksin majatrepile ja õine jaanitulekoht paistis pärnade vahelt — neli lihakupsetamisvarrast oli tuleasele kõrval otsapidi maasse löödud — see oligi kõik — ma püüdsin mingi talutavama hingeseisundini jõudmiseks ümiseda Albenize «Tangot», aga meloodia jäi sinna nelja maasse löödud ora taha kinni — igäiks teab, kui hirmus on see uni, mis ei lase meil appi karjuda — ma olin mõelnud, et ma täna ei lähe keldrisse õlle järele, aga sel juhul oleksin pidanud tagantukse kaudu õue minema, sealt oleks viljapõldu näinud, mitte mahajäetud jaanitulekohta — kui ma kuuekümnenda üheksanda aasta detsembris sealt ülikoolist vinnide pärast ära tulla sain, läksin esimesel kodus oldud päeval üle sellesama põllu, seal oli õhuke lumi ja mul oli kerge õllekilg peas ja kirves peos jõulukuuse raiumiseks — professor Lotman on selle unes kisendamise vajaduse kohta öelnud järgmist: «Õigust biograafialet ei oma kaugeltki kõik antud ühiskonnas elavad inimesed» — ma olen kogu oma senise elu jooksul pidanud kannatama vajaduse all anda iseenda kohta võimalikult kõikehõlmavaid selgitusi — niisugust asja ei oleks pidanud ütleva, see paistab niigi igäihe pealt välja — rahvas armastab sellepärast oma lauljaid rohkem kui kirjanikke, ja kui ei armastagi, siis vähemalt teeskleb — ja see on Smuuli süü: tema ütles: «varga silmad», «varga kõrvad» — armastab-ei-armasta, mõtlevad tuhanded naised tuhandetes kontoritubades kalendrilehte pöörates — kell on kaheksa — nende tuhandete naiste tuharad — jaanipäev on läbi — nii et ei armasta — no ja käigu siis persse — ilus naine, ära lase ennast omaette jätta — vallandu sealt kontoriga, kirjuta avaldus, kirjuta palun. . . — armuseikluste magistraal on sillutatud võimalikult paljudele sobivate ja läbitöötatud tüüpkohtumiste variantidega, sõitke julgesti — ainult ühes kohas on auk, kui te sealt ikka omadega välja tulete — ma juba ütlesin, et minust ei saa liberaali, aga ma kordan: ka nende hulgas, kellel ei olegi seksuaalseid hälbeid, või mis ebahuvitavam, kuid siiski: kellel ei ole ka mingit silmahakkavat ihuviga — küüru, puuduvat jalga või käelabasid — ka nende hulgas on inimesi, kes kannatavad näiteks kohanemisraskuste all — ma tean, et maailma kaastundeavaldamise kanalid on üldiselt väga hõivatud, nii et ma ei taotlegi — mul tekkis kevadel mõte, et prooviks siin suvel lesta soolata ja kuivatada, aga ma kahtlesin kõvasti, kas nad ikka seal õllejoomakohtades teavad, kui hea see on — ma sõitsin 14. juunil 1966 Moskva rongiga esimest korda üksi Tartusse ja kogu aeg oli tunne, et minu piletil on midagi valesti, ma ei julgenud seda teiste nähes uurida ka, sest mulle oli seal perroonil juba tundunud, et on, või et ma oleksin pidanud midagi veel selle piletiga tegema, mida kõik tegid ja teadsid, ja ma kartsin, et kontroll tuleb ja näeb juba eemalt minu näost ära ja kõik saavad naerda, ma kannatasin kuni Tartuni ja seal ei leidnud ma üles jaama käimlat, kuigi ma vist läksin mõnikord paari sammu kaugusele sellest kohast, nagu ma hiljem aru sain, aga enne tundsin ma jalakäijate tunnelist värsket magusat kusehaisu

tõusvat, ma jooksin trepist alla ja lasin sinna loiku, mis oli vasaku — kui Elva rongi pealt tulete, siis parema — seina äärde, vist kõige madalamas kohas — mul oli siis valgete nõõridega sinine spordikott, mille peale oli punaselt trükitud «vsegda gatov!» — ma pean siiski oma liikumisgraafikut siin muutma, muidu mõjun ma varsti neile, kes seda teha ei saa, juhusliku maastikuelemendina nagu maanteekraavis vedelev lõhkine kilekott «fiesta international», mis igal hommi- kul ja õhtul mõnele võibolla silma hakkab, kuni karjamaalt välja- karanud mullikas ta alla kugistab — nii et ikkagi: teeks midagi — lõpetaks «mina»-vormis kirjutamise igaveseks, kordaks Jakob Kunderi ja Aleksander Matrossovi kangelas t e g u, heidaks ennast selle laske- ava ette — meid huvitaks nimelt materiaalselt vägagi kindlustatud inimeste kurbus kui esteetiline kategooria, mis võimaldaks meil ühtlasi välja töötada mõned uued suundumused moes, aitaksid tabada nende suundumuste algeid — abielu ei ole õnn, mida saab käega kat- suda — kirjandusteooria allub igale tellimusele, eriti kui on vaja osu- tada sümbolitele — fallilistele kõikide teiste kõrval ja sees — ma mõtlesin millelegi muule, kui meie vaatevälja ilmus tule torn: hele, peaaegu valge nagu nooriku ihu, sile ja ümmargune, ülevalt veidi laienev, saabuva pimeduse tõttu aga nimelt hääbuvat viljakust sümbo- liseeriv — abielunaistesse armujad on tegelikult kinni füüsikareeg- lites; see on ohutum — too teine abielupool, too mees, kes teie tege- vuses küll ei osale, kuid kes siiski niiõelda juures viibib, tema töötab nagu lennuki teine, hädavajalik kandepind — sina, armunu, oled vahetatav — ükskord sa määrad kohtumisaja ja -paiga, mis juba olid, siis oled pasakott, kes lendab nende kahe juhuslikult abiellunu seljas, kuigi sa oma egoistlike himude uimas, mida sa veel pealegi tunneteks nimetad, näed ennast ehk läikiv-ümmarguse sileda lennukikerena — tiibadeta fallosena — keera oma tunded tihedalt rulli, tee neist «tutt», mine trammi, trammiuksest sisse ja tule järgmises peatuses välja — tule ilmale koos teiste inimestega — kujutlus õnnetuse läbi mõlemad käelabad kaotanud onaneerijast: kirjutamata jäänud luule või nootidena ülestähendamata jäänud muusika kui olematuse paral- leelid — kas see läigib teil matjalt nagu saksa munašampoon ja meenutab värvuselt rammusat tattit — lisage oma harjumusele, mida te andekuse kaasuseks peate, veel nõks deemonlikkust, ja teist tuleb üks väike ingmarbergman — kälifoonija-päikese all me elame, üks meel on meil, õhh — sõidaks sümbolite seljas nii et sahiseb: mõök kui fallos, järelikult sirp kui longuvajunud, üsna igapäevase vaste või kuidas — vaadake seda trollibussi, ta lasi nood inimesed oma kaitsvast üsast siia hullumeelsesse maailma — kas pole ta miljonär- kolhoosi rekordemis, suure trobikonna tublisid pörsaid ilmale toonud emist sümboleeriv — taome fallosed atradeks — sa künnad valet põldu, ütles Lattik — aga nood inimesed, see pörsakari, miks käitu- vad nad taas nii teoretiseerimisele kutsuvalt, sisenevad kaubamajja, sinna neljakorruselisse seavabrikusse — ma ujusin laulva revolüt-

siooni kõrgpäevil meres, kus oli selge vesi — oli see pärastlõunane aeg, enesetapjate, abielurikkujate ja võimusahkerdajate *time out* — ma töötasin kaks aastat suures kontoris, mille ülipehmete seintega baari uks pandi sageli pärastlõunal seestpoolt kinni, mina olin see väike, aga tubli vend, kes valvas telefone ja pidi siis ukse taga ootama, kuni tuldi ja ma ütlesin «telefon» — nagu lasteaialapsed, kui nad teiste juures peeretavad — seal sahkerdasid, naise ja võimu, mis ei ole mitte igakord ühtmoodi head alternatiivid, et suruda maha kas või ajutiselt kartust oma mehelike võimete mittepiisavuse ees — te peate sellest üle saama näiteks seltskondades sagedamini viibides, õpetas dr. Kadastik juba poisikesest peast neid suuri mehi — ma nägin liivasel merepõhjal iseenda varju ja selle liigutuste jälgimisse süvenenult leidsin, et olen alla kriipsutatud ja mitte läbi, nagu kusagil juba ehk arvatigi — on asju, mille kohta naised ei saa midagi lisada ja kust neil ei ole midagi endale võtta: kui poiss läheb merele, sõidab üle ookeani, sinna ja tagasi, armastuse poolkogemata eemaletõrjumise mälestus koormana, täiesti ülearusena kaasas — rahuneda nende sekundite ühesuguste intervallide kiuste, lihtsalt võtta oma tähelepanu nendelt, öelda: meie südamed ei ole kvartskellad, me vananeme igaüks oma ajas — ühe luuletaja morse: ta kirjutas ükspäev luuletusi, kolm pikka ja kaks lühikest — päästke ka nende hinged, kes ise uppumisohtu ei tunne — ma sõitsin väga täiskiilutud bussis kodu poole, seljataga keegi naerev häälemurdeline poiss ja otse silmade ees kiri: «zapasnõj võhod, sõderni šnur, võdavi okno» — kui korrata seda käsku kümme korda mõnesekundilise intervalliga teiste püstiseisjate vahel, kes ei tee sellest välja, siis saad aru, et enam ei saa, tuleb midagi teha — «tagavaraväljapääs, tõmba nõõri, vajuta aken välja!!!» — vabaneege ülearusel, nii nagu jalgrattur viskab 200ndal kilomeetril minema oma joogipudeli, nagu laskesuusataja tulistab välja viimase kui padruni ja sukeldub püssirihma ja püssi vahelisse avasse, kuna tema seekordnegi pääsemine on nimelt seal — loobuge siis vähehaavalgi ettekujutusest, et teie hingeelu teeb teile raskusi, mida keegi teine peab saama ületada — peab saama, kuna meid ähvardab mitteületamise puhul uus paigalseis — niisiis: viige ka oma hingeelu käsiraamatute tasemele, ja teist saab vähemalt «Mainori» küsiteljate lemmik — te annate veel intervjuu, küll te näete — ma proovin siiski ka ühte romaani kirjutada, et teile kinnitada: teid vahetatakse välja, kohe tullakse — no tahate, ma räägin, kuidas võib juhtuda — kui te tahate sellest vabaneda, viibige võimalikult rohkem seltskondades, eriti neis, kus tavaliselt liigub ka tütarlapsi, soovitas dr. Kadastik — ma viibisin kaks aastat N. sõjaväeosas, kus teinekord aitas üksnes poolteise meetri kõrguseni valgeks võõbatud puutüvede silmitsemine — kuid just ometi seal — ja hoolimata sellest et — või siis just tänu sellele, et see oli üks koht mägede vahel, ja sealse kõige kõrgemagi tipu lähedalt palja silmaga vaadates oli just see sõjaväegarnison oma kasarmute ja marssimisplatsiga ainus INIMAsula — ma ei ole

Zurlini «Tatarlaste kõrbe» näinud, aga tolle sõjaväeosa meenutamine siin on kindlasti Zurlini filmi ja Buzzati romaani mõjutused — iga-sugust mõjutatavust tuleks võtta kui valmisolekut tõeliseks kohtumiseks — aga inimeste ütleme kahe inimese puhul — osal ohvitseridel olid ka seal, N sõjaväeosas, naised kaasas, ja eriti ühel kaptenil, ha-ha-ha ha, ha-ha-ha — no miks nii plassilt, võtame uuesti selle koha, lõõgastuge, nii, ja nüüd laske ennast rohkem tahapoole, käed las olla sõrmseongus vasakul või paremal põlvel — sõltuvalt teist on üks jalg üle teise heidetud — ja nüüd nii nagu Urmas Ott: mõnedel ohvitseridel olid ka seal, N. sõjaväeosas, naised kaasas, ja eriti ühel kaptenil, ha-ha-ha-ha — u neskoljkih ohvitserov vedj böli tam i žoonõ, osobenno u odnogo kapitana, hä-hä-hä-hää! — a skoljko vam za eto vsjo tut ploomjat, no tak, približiiteljno — mehe teine noorus ilmutab ennast siiski kõigepealt kadeduses sitkete lihaste ja tervete hammastega nolkide vastu, keda küpsed naised käekõrvale võtavad — ja enamgi veel, kui mõelda — käsiraamat «How to enjoy life», selle eestikeelne tõlge — kuidas nautida seda veel kord — ma istusin 1968. aasta 22. juuni õhtul Tartus, kusagil Tähtveres või kohe selle lähedal pargipingil ja kuulasin ühe kirjandust armastava ja seda ülikoolis õppida sooviva tütarlapse rahulikku, vähimagi eksalteerituseta voolavat kõnet, ta rääkis, et oli käinud teatris ja näinud Gorki näidendit «Põhjas» eesti noorte, ja nüüdseks juba lihtsalt heade näitlejate esituses, kui ratsabaasi poolt küljest ukerdas ennast põõsaste vahelt nähtavale ruudulises suvises särgis, veninud põlvedega mingit värvi pükstes, mustades simmikingades — nagu siis maal räägiti — ja sassis juustega umbes 40aastane mees — ta jäi meist umbes kahe meetri kaugusele ja ma püüan võimalikult täpselt kirjeldada tema edasist tegevust, mis seisnes järgnevas — te tehke kaasa: algseis, käed kõrval, viige oma parem käsi küünarnukist kõverdatuna rinnakõrgusele, pöörake käeranne rindkere poole, vahemaa peopesa ja rindkere vahel on umbes 30—40 cm, sõrmed on koos ja veidi kõverdatud, nii, et põial on pigistatud vastu nimetissõrme, ja nüüd lööge vasaku käe nimetissõrmega mitu korda üle parema käe põidla, sealjuures peab lööki sooritav sõrm tekitama küllaltki tajutavaid plakse libisesedes üle parema käe põidla vastu peopesa nahka — see kirjeldus oli mõeldud vasakukäelistele nagu mina, paremakäelised teevad sedasama, ainult vastavalt siis on nende käed ära vahetatud — kõige tüütavamalt mõjuvad meile kirjanikud, kes laskuvad alatasa meenutustesse — ma satun raamatuid lehitsedes alati kõigepealt erootiliste kirjelduste peale, s. o kirjutamise peapõhjuste juurde — mul oli 22. juunil 1968 väga häbi, et ma olen justkui mees, aga justkui ei ole ka ja et too ruudulises särgis oli seda igas mõttes — saarelt pärit inimesena julgen kinnitada, et Lõuna-Eestis ollakse üldse tunduvalt vahetumad ja pikalt ei jamata, ma kuulsin ühel simmanil, kuidas üks jämeda häälega mees hüüdis üle järve: Maie, tule nikkuma — ja too ruudulises särgis ütles: mis sa ootad, poiss, hakka peale — seksuaal-

seid kogemusi mitteomavatele noortele mõjuvad ettekujutused sugu-
tamisliigutustest talumatult labastena — nad on arvanud, et nad on
teistsugused, ja siis selgub, et ei ole — kuni lõpuks leitakse oma
identiteet seksuaalsuses, kulub aastaid ja tuleb teine noorus ja see,
mis nüüd loiumalt ja vaoshoitumalt oma väsinud pead tõstab, vaa-
tab etteheitega ülepoole — to enjoy it once more? — õigus oli
Nikolai Ostrovskil: seda tuleb ikka ka elada nii, et ei oleks piinavalt
valus — õiget häbi tuleb siiski veel kirjeldada — see tütarlaps nimelt,
tema oli parim, mida maailmal oli mulle 1968. aastal pakkuda —
ja tolle suve lõpul, 21. augustil, istusin ma terve päeva Nõo Keskkooli
poiste internaadi ühes toas — mul oli matemaatikas suvetöö, ma
olin akendele kardinal ette tõmmanud ja matemaatika oli hakanud
mulle meeldima ja ma kartsin, kas mitte liiga hilja, aga ei: kusagil
pärast lõunat olin ma õppimisse ja paralleelselt õppimisega kasvava
teatava paanika nautimisse niivõrd süvenenud, et ei pannud tähele,
kuidas välja, päikese kätte, otse akna vastu, seega teisele poole kardi-
nald, oli kogunenud inimesi, ma ei jõudnud mõelda, mida nad taha-
vad, ja ei jõudnud kadestada neid selle vabaduse ja elus kõigega
hakkama saamise pärast, mida ma olin hakanud omistama kõiki-
dele, peaaegu kõikidele inimestele, kellel oli nende isiklik elu ja
millega — minu oletatava isikliku eluga — mina ei oleks osanud
midagi peale hakata, peale edasilükkamise — isikliku elu peamine
meeldivus seisneb tema omaduses mööduda k u i d a g i ja on suur
asi istuda 38aastaselt kusagil laua taga ja mõelda suure kergendu-
sega sellest, mis möödus on — ja muuseas seda maja, kus ma 1968.
aasta suve lõpul, Tšehhi sünnimuste teisel päeval istusin, hüüti Valgeks
Majaks, ja nüüd on ta värvitud telliskivipunaseks, aga siis oli ta valge
ja ta oli üsna tõenäoliselt valge ka siis, kui seal elas ja töötas heli-
looja Aleksander Läte, kelle 20. surma-aastapäeva puhuks oli kogu-
nenud sinna akende taha väike pensionäride ja tööveteranide sega-
koor, nad esitasid seal, 21. augustil 1968, umbes kell kaks päeval
A. Lätte laulu «Pilvedele» ja ma olin nende ainus kuulaja — nad
laulsid: õpi, õpi nüüd matemaatik, miks puudusid talvel nii palju
tundidest, nüüd on sügis, nüüd õpi, miks lonkisid kooliskäimise asemel
talvel ja kevadel mööda Tartut, uurisid oma ebahuvitavat nolginägu
poeakendelt, kaubamaja peeglitest, kas polnud ta mäge nende teiste
nägude seas — miks tuleb väikestest Eesti linnadest ja alevitest läbi
sõites ja inimeste kodusid mööda vilksatamas nähes igatsus olla
seal, kusagil aiapingil või eramaja trepil, hariliku kolmekorruselise
kommunaalmaja korteris, pooleli oleva eramaja kivi- ja krohvipu-
ruse elutoapõranda keskel seista ja tunda elamise meeldivat igavust
ja oodata, millal ja mismoodi see tänagi mööda läheb nagu iga päev
nagu terve elu — panna õllepudel oma ohatanud suule provintsi-
linna piiril, pargipõõsa vilus ja kuulata Vello Orumetsa ja kuulata
ritsikate saagimist — ritsikate mida? — äkki on õige «saemist»? —
ja Orumetsa saemist ka — ma nägin maikuu raielangil mootorsaega

— selle saemootori väntvõlli pööretest olen kohustatud esitama kogu tõe aga hiljem — enne sellest puust, mida ma mootorsaega raie-langil töötades nägin, õigemini selle puu ühest oksast, parajalt jämedast oksast, parajal kõrgusel maast, ülearu kaugel Taevast, kui tohib, aga tohib küll, isegi peab: oksa küljes rippus silmus, aastaid ja päevi näinud, kasutamata jäetud, ja ma panin oma mootorsae seisma, pakkisin kokku tööriistad ja hakkasin koju tulema — see on mängufilmi aine tegelikult, see lugu mehest, kes nõõri metsa viis ja oksa külge valmis pani — millelegi sarnasele on meist igauks mõnikord mõelnud — et ma olen seda kusagil juba näinud või nii — ma käisin õues traatrestil kuivavaid lestakalu teise külje peale pööramas ja sõrmede juures on soola lõhn — vabadus kui puhtalt inimese hingeseisundi küsimus, selle hingeseisundi võimalikult tõepärasem kirjeldamine — nii et tekiks soov olla seal, kus kõlab muusika, ükskõik, missugune — kas või «Chattanooga-choo-choo» provintsilinna kerge muusika orkestrilt ja tema mõnel määral intrigeeriva elukäiguga naissolistilt, olla seal, panna õllepudel suule ja hoiduda nõudmast veel suuremat iseseisvust, veel suuremat sõltuvust, igavene riik on niigi tulnud — anna nüüd tutile vatti! hüüdis saare naine linnamehele okupeerimatus Eesti Vabariigis, kui viimane oma «Abielutehnika» teadmistega eelmängu juures liiga kaua pusis — kõik, mida me vajame, on armastus pluss kogu maa elektrifitseerimine — minu isa töötas väikeses kohalikus jõujaamas, toalaes rippuv elektripirn oli tema sümbol — ja mina — Kaug-Idas on iga asula lähedal üks Sopka Ljubvii — ka igasse Eesti külla oma armastuse mätas ja katus selle kohale — üritus toimub igasuguse ilmaga — Lõuna-Eestis, Leevaku elektrijaama lähedal, viljapõllu ääres seisis 1969. aasta juubelipeo ajal üksik kõrge telliskivikorsten — praktilist kasutamist mitte leidnud nagu salajane kirk — üks tüdruk teeskles selle korstna jalamil ükskõiksust, kui ma ronisin mööda korstna siseseina üles ja tagasi alla, hoides kätega ja toetudes jalgadega raudastmetest/astmetele, mis olid linnusitast hallid — nii palju tarbetust ühel väikesel maastikul: kaks noorusuimas sumavat inimest, üks asjatu korsten ja oma ülesande ammugi täitnud elektrijaam — ma olin ülearusem kui linnusõnnik — mina, kommunistlik noor — mina, Järvesuu poiss — jah, jungana laevas ma algasin tööd — üks ülearune kirjutusmasin ja ilm, mis võib iga hetk keerata vihmale, aga ei keera ja laseb lollitada — aga siit, kohast, mis pole kusagilt vaadates kunagi kellelegi silmapiir, siit suurde linna sõites ja sinna linna jõudes, seal olles ähmastuvad kirjutamise põhjused veelgi ja meenuvad kellelegi kuuluvas linnakorteris või mitte kellelegi kuuluvas hotellitoas ärgates — igasugune majandusteadus on kandilise maailma ajalugu — noored mehed sõidavad läbi hämara suveöö laiali, valge maanteelint on õuest mäeveerult vaadates ilmutuslik nagu jäätee — kohe järeleandev, läbivajuv — noorte meeste tasane jutt valgustab tühjaks jäänud ümmargust köögilauda valgete põllulilledega — jutt valgustab edasi — nende autod

on moodsalt urvis kujuga: ninad maas, tagumikud upakil — tee ei tolma, kuna kaste on maas ja Mark Kostabi sirutab ilusast kandilisest maailmast vastu oma sileda voolujoonelise, nurkadeta nagu S käe — selle S-i küljes rippuda nagu ussitama kippuv suitsuliha — ma mõtlesin lugema õppides s-tähe juures ikka suitsulihakonksule — konksule rohkem kui lihale — tuleb meheikka jõudes tegelda võimalikult rohkem kõige südamelähedasemaga, kõigest hoolimata ja säilitada või taastada mingil määral oma lapsepõlves päriks saadud tõelised, ainult sinule kuuluvad näojooned — kohutav on see pilt, mille keegi mees ootab suure raua- või õmblus- või mis tahes vabriku peavärava kõrval naist, keda ta kakskümmend aastat tagasi lapsepõlve lõpetamise puhul suudles ja nüüd uuesti — iga üksiku inimese paanika ei asendu kunagi meelerahuga, vaid äraõpitud pealiskaudsusega, mille varjus on ehk võimalik koguda hädavajalikku jõudu uue läheneva paanika väljakannatamiseks — ma sõitsin rongis, esimesed passipildid taskus, võtsin pildid välja, olin 16aastane, väljas oli pime, vagunis oli kunstlik päevavalgus, neon, 60ndate aastate sümbol, üks rida passipilte oli pea alaspidi, silmad ähvardasid nende piltide peal olevaist nägudest välja karata ja ma mõtlesin: mida ma pean oskama, et ma niimoodi hulluks ei läheks — ma lõikasin internaadis pildiread keskelt lahti, et ükski nägudest ei peaks pea peale pööratud olema — üks mees oli tulnud sügisel Balti jaamas minu juurde ja küsinud, kas ma olen maalt — aga miks sul siis sea silmad on, küsis mees, kui olin valetanud, et ei ole, et olen Tallinnast, Sihi tänavalt — «Olemise kipakal rippisillal sammudes sunnime end kramplikult otse oma jalge ette vaatama või suuname pilgu kaugusse. . . — selline on eesti kirjandus: teha meie enesetunne võimalikult halvaks ja seejärel pajatada üks mingi l u g u, mille uskumiseks on juba ette kõik võimalused nullitud — üks kirjeldamisväärsest ilus ja aastatega unustamise abil veelgi ilusamaks moonduv naine noppis ühel oma suvel põõsastest küpseid marju, tema lakitud küüntega sõrmeotsad tähistasid tema piirjoonte pehmet algust ja ainult nende piirjoonte tagant algava armastuse ilmselget võimalikkust, see peadpööriv pilt — otsekuu kuristiku serval, nagu armastuse riik on alati noorukile paistnud — see oleks võinud kesta, aga naine lasi tühjaks korjatud oksa langeda oksale loomulikku asendisse ja ütles korvi ulatades: minu mees on Moskvas komandeeringus, aga see nolk, keda kutsuti pöörasuse pehmesse trumliisse heitma, tegi, nagu oleks ta liigaus, tema teesklus põhines kirjanduselt saadul, aga oleme ka tema, nolgi suhtes õiglasemad, ta ei kartnud hoopiski mingit meest, kes ette hoiatamata oleks tulnud lubatust ja oodatust varem, me võime oletada, mida ta tegelikult kartis: et tuleb hakata rääkima ka pärast, ja ikkagi oli siis kirjandus see, mis selle pärast-rääkimise nii võimatuks tegi — ja ta jätkas kangekaelselt, algajaliku mõõdutundeta oma justkui kindlasti eksisteeriva sisemise ilu esiletoomist, kirjeldades tolele küpsele naisele, kelle marjakorvi ta bussipeatuseni kandis, seda kidurat

ja vaest maastikku, mille rüpes ta oli pidanud mööda saatma kaks aastat — tõenäoliselt mingi loomuliku armastamisvõimaluseta naise kujutluses — — — maailm on hakanud kujundama oma palet lõplikuks — see on valmis, kui ta on ühekordselt vaadeldav, ühekordselt kirjeldatav — moesaate servadele mahutav ruum tuleb täita iga päev kirjutamist nõudvate tekstidega — ja te arvate, et see aitab? — ma läksin esimest korda merele pooleks aastaks ja kuulsin umbses kajutis ühe purjus mehe juttu sellest, kuidas ta oma naise riietekapis rippunud kleidid ja mantlid ja seelikud ja kõik suure kööginoaga ribadeks haspeldas naise armastusjanu ilmsikstuleku järel — alati on kergem, kui midagi on saadud ära teha, kas või tegematajätmise asemel — see rääkiv meremees esitas parajasti oma variatsiooni Juhan Viidingu luuletusele «... oleneb kohast, igal pool küll ei saa» — ütleks pidulikult: minu, st kõigi senine elu oli siiani mõjunud nagu merehaigus, millest pole esimesse tormi sattujal pääsu, ainult üks neljandik vähemtundlikke saavad teha nägu, et neile ei mõju, ja ma tundsin, kuidas see päris merehaigus tuleb ja tuleb ja tuleb, ja ma pidin tõusma, sest edasilükkamiseks polnud enam jõudu — see läks kahe päevaga üle, aga selle allegooriline paralleel muudkui kestab — võiks ju öelda, et olin ka mina kord falliline, kui laevareelingusse klammerdunult oma okset Tallinna silueti poole purskasin, sooritades vahekorra Läänemerega — nüüd sain pool aastat lüpsta kulumiseni seda kujutlust marjakorvi kaugusel seisvast naisest, tema keha piirjoontest, mille vetruvus muutus tajutavamaks tegelikust, kellelegi peaaegu tuttavatest — teadmisi armastusest saab edaspidigi süvendada üksnes kujutluste abil: ma olin üks tubli edasi-tagasi sähviv õmblusnõel, ühekordseks kasutamiseks — tuhandekordseks, mitme tuhande kordseks pistmiseks — olin see, mis poole aastaga sooritas vatupidiseid liigutusi nõelale, mis kunagi suvenaise kleidi kokku õmbles — olin lahtiharutav, alastivõttev nõel — üle ookeani sinna ja tagasi sõitmise ajal oli aga maailm aina teel — kui kõik asjad, ja mõtted eriti, on ühekordseks saanud, ollakse peaaegu kohal — siis antaksegi ooteaeg — pange see kinni, biitlite muusika on mind selle koha pealt täiesti läbi kulutanud, kustkaudu ta alati tulnud on, üksainus tee, ja seejuures ainult ruumilised mälestused: mingi tuba, mingid, kuigi võiksid öelda ka: konkreetseid tantsusaalid ja tantsupartnerid, viimaste seas õnneks tundmatuks jäänud; tühi pudel kui ruum, mis ei võta osa — kui te kavatsete neid 21. sajandisse kaasa võtta, siis jään mina küll siia maha — siia edasi — ma ei saanud sellest mingit kindlust, kui ma kusagil viie- või siis kuue-aastaselt väga ähmaselt teada sain, et teisele poole Maakera jääb Ameerika, mind oleks siiamani täielikult rahuldanud seesama väike maailm, mida ma olin harjunud juba nägema — maailma äär või piltlikult: Suure Taldriku äär jäi kusagile metsa sisse, heinamaa lähedale, sinna võis ainult isa ja ema ja teistega minna — ma olin harjunud sellega, et ma olen pidevalt Jumala silme all, aga nüüd tuli see Ameerika äkki juurde ja Siber ja India kohe järele,

ja oli selge, et Tema igale poole kogu aeg ei jõua ja seda osatakse igat moodi ära kasutada — mis nüüd osalt ka lõpuni ära kasutatud on — elulugu tuleks võimalikult iga päev uuesti algusest peale läbi kirjutada — nii väsite ennast lõpuks õigustamast ja saate natuke lähemale puudele — võibolla üritate juba sel sügisel, õigemini tunnete vajadust muutuda, minna kollaseks, minna raagu, lasta endalt kõik ülearune, mis niikuinii taastub, kui ikka elujõuline olete, kui te olete tarvitav — mehe tarbimisväärtusest: 1980.aasta 16. augustil maandus Budapesti lennuväljal «Aerofloti» Il-68, mis tuli Luandast ja Moskvasse läks — eripära ei seisnud mitte marsruudis, vaid reisijate koosseisus: mitte ühtegi naist, stjuardessid arvestamata — see oli natuke enne Päikese loojumist — loojang ise leidis aset lennuvälja lähedal, silmapiiril, ja umbes 120 vene kaugpüügi-kalameest aeti ühe kompaktsel karjana üle tühja betoonväljaku jaamahoone poole, risti päikesekiirte langemise suunaga — ja kusagil betoonväljaku keskel nad kohtusid, see 120-pealine, jalgadega kuulekalt sibliv mannetus, ja tema, vasa-kult, loojangu poolt tulnud ja teisele poole läinud noor naine — ta möödus umbes 10 meetri kauguselt, siis kaugenes — kujuteldavasti jõudis varsti kohale, istus toolile, vajus mõttesse — tema tikk-kontsade löögid vastu betooni, ühesuguste, ilmselt kõige suuremat erutust teatud tingimustel esile kutsuda võivate intervallidega — tema rindade hüplemine rinnahoidjata pluusi all, kindlasti kõige suuremat alandust mõningal erijuhtumil ülesküttev — tema juuste lendlemine, loodetavasti siiski leebumist ja ühtlasi leppimist võimaldav, samas resümeerida lubav: raske on olla N. Liidus keegi mees, raskem veel pooleks tunniks Ungarisse toimetatuna, ülejäänud 119 kohaletooduga sarnane nagu kaks tilka vett või õlut või — ma eksisin lapsepõlves valguskiirte rägastikku, mis murdsid teed puude okste ja lehtede vahelt — see mees sai hoogtöö korras maha võetud, uudismaaks haritud, viljakandvaks muudetud — olen tulnud sellest metsast ja trükitähtedega kirjutanud umbes nii: tere kirjutan teile esimest korda tahaks väga kuulata Georg Otsa ja Viktor Gurjevi laulu mis sina maamees merest tead — ma tulin postkontorist ja kusin vastu Päikest, parafraaseerides Saarikoskit, kes tegi vastu tuult — «et politseijaoskonnast ei nähtaks» — «ajalugu õigustab Balti riikide iseseisvuspüüdlusi», oli lehes suurelt — kus ta seda tegi, ajalugu — tuleks olla natuke tänulik Hitlerile ja Stalinile, nende käsi on seal mängus, mis tegi meist nüüd meie endi lemmikud — tõstaks elatustaset, kas või niikauaks, et saaks ka kellelegi varba peale lasta — niimoodi: sorr-SORR — kommentaatorid on jalutama toodud koerad, kes iga kivi või põõsa juures jalga tõstavad, ka siis, kui midagi ei tule, aga peaks — Stalin parteist välja! hüüdis Asjalik kaks aastat tagasi, nii et sülg lendas, ja tuli nüüd ka ise — ma tahtsin ükskord viieteist aasta eest Moskvast minna suurde avalikku kemmergusse, aga see oli ukسلäveni sõdureid täis tuubitud, nad seisid, ilma aukraadideta, sõnagi ütlemata, hingasid kusehaisu sisse ja välja ja kusagil

nende taga vulises vesi pissuaarides — see oli talveõhtu saabudes, juba hämardus ja ma lasin vastu soomlaste bussi rattakummi, kui seljataga karjuti «idii nahhui atsuuda» — ma ärkasin valgel ööl, kui mingi auto lendas sirgel maanteelõigul majast mööda — kõrgeima elatustaseme laskeavast siia saadetud ja siinset rahu läbiv kuul — tema mootor tegi müra asemel suminat — ma oleksin võinud hingamise asemel ägada, selle auto vabadusiha kandev nimi kivina rinnal — tema sõnul kirjeldamatu väliskuju fikseerus toalakke ja ma vaatasin iseennast tema iluvõre nikkelpinnal — hommikul oli saunatoobrisse jäänud vesi nagu mõnes Lõuna-Eesti järves, mille kaldal ma nagu olen pesnud — ma läksin risti üle maantee ja vaatasin tee keskel korraks piki seda tunnelit, mis öisest autost sinna oli jäänud — see oli pettus nagu alati, seegi päikesetõus, mis ainult puude vahelt vastu merd vaadates punaselt hõõgavana paistab — ma uisutasin üheksanda klassi talvel mitmel õhtul ennastunustavalt kuni pimedani seal Nõo-Karujärvel ja 20 aastat hiljem lugesin raamatust «Eesti järved», et seal on allikas, mille kohale kunagi jääd ei teki — mälu on petlik, tuleb kirjutada kohe, edasi lükkamata, sest järgmine kord on mälestused muutunud — kohanemisvõime sõltub unustamisoskusest, muidu ei saa — aga saab ka nii, et ei tee lihtsalt välja — Eesti Raadio otsesaadetes on suvevaheaeg, hõövelpink, mis teie ajusid enam-vähem ühetasaseks hõöveldas, seisab, vahetatakse terasid või mis — olge puupea, mõelge uut moodi — selle Oidipuse kompleksi on nad tühjaks rääkinud, ülearu palju lüpsnud ühte ja sama müüti, nüüd on ta lahja ega jaksa meid enam toita, see püha lüpsilehm, ja pole meest, kes tema söötmesse heinu tõstaks, vikatid on jälgilt roostes, rehapulgad on pooleks murdunud, välja kukkunud, ja mis see kõik aitaks, kui ei oleks, heinamaad on metsa kasvanud niikuinii — minust ei ole selle heinamaa laastajat, ma olen mootorsaest liiga vanaks kulutatud, ma töötasin mitu aastat raielankidel, kuni hakkasin tundma aja omadust kuuluda aeg-ajalt mootorsae väntvõllile, saada tegelikult see käsk minult, kui ma gaasihoovale sõrmega vajutasin, s. o rikastasin küttesegu õhuga, kullakesed, ja need 9000 või 6000 pööret, mida too väntvõll oli alati valmis ühes minutis sooritama, muutusid sekunditeks, mida ma oma elust pidin ära andma, saamata midagi vastu — niimoodi kulusid sekundid tegelikkusest 150 korda kiiremini — seda on palju, võtke vähemaks, ütleks Asjalik — olen siiski omandanud mingi elementaarselt aktsepteeritava õiguse kirjutada sulepeaga paberile, kuna eelkirjeldatud viisil olen üles töötanud vähemalt 1000 tihumeetrit 2—3 meetri pikkuseid paberipuu-propse, olen neid oma seljas ja kaenlas künkaharjale hunnikuisse tassinud, ilma erilise vihata, mõnikord kindlasti millegi naeratusetaolisega huultel, kuigi eks oleks ju kergem ka ilma nende propsi-detagi lihtsalt niisama künkast alla astuda, alla käia, tundmata sealjuures poolharitlasele kohustuslikku Sisypheose kompleksi — jätke need kompleksid oma poleeritud laudade taha, metsas on ainult tuttavad

kohad, nagu mälestustes on lüngad — õilishingele pettumuseks veel niipalju, et olen nende mahasaetud puude asemele istutanud vähemalt 20 000 männi- ja kuusetaime — mul oleks hea meel, kui see minu ülestunnistus leiaks tiražeerimist enne, kui Soome tõesti lõpetab paberi müügi suurele N. Liidule ja meile siin eriti, minu need paberipuu-propsid on siiski valdavalt just kusagil Soome paberivabriku sulatusvannides ujunud ja lahustunud, ja nõnda võivad eesti kirjanikud edaspidi häbenemata Soomeski ette lugeda oma Nobeli-harjutuskõnesid — ma tahaksin nüüd tänada kõiki õllejoojaid, kes möödunud suvel Tallinnas kusagil Mustamäe lõppu või algusesse jäänud õlle-müügiputkast ei pidanud paljuks osta ka kuivatatud soolalesta — mina neid kalu siin rappisin, soolasin ja kuivatasin — ma pidin nad välja valima teiste lahjemate seast, kuna niisugune oli selle äri eeltingimus — õieti oli see ka ainuke tingimus üldse — lausetega on teistmoodi — peab ootama, kuni nad tulevad, siis läheb lihtsamalt — erilist müüki ei saa muidugi toimuma —

Lesta- ja heinaajal 1990

ÕLLEJOOMISE ÕPETUS II:

Ärge jooge
õlut ei ole — hommikul toodi
lõunaks otsas — minge ka
majapidamistarvete osakonda — küsige veel
näiteks vabadust — natuke suuremat numbrit — eks ole
puhuge ennast täis
— mälukaotuseni

ELLUJÄÄMISE PUHUL:

Elage hästi. Paremini te ei saa
Ämblikke haletsedes läbi võrgu minnes inimesi mitte
samal ajal oma näolt neid jäänuseid noppides
võõras maakohas mööda kuivanud jõe põhja
teadmata kas vastu- või alla-

samal ajal

MAIRE JAANUS

KATKEND ROMAANIST «SHE»

Inglise keelest tõlkinud Katrin Kiik

Ma läksin, nagu kokku lepitud, psühhoanalüütik Beckermani juurde, kus ma olin kord lühivisiidil käinud. Ma ütlesin talle, et olen armunud. Ja kuna ma olen nii väga armunud, tean ma nüüd, et olen seni kogu aeg millestki ilma olnud, ja kuna see mees, keda ma armastan, oskab nii hästi armastada, paistab mulle, et mina ei oska nii hästi armastada. Iga kord, kui ta minu juurest ära läheb, või ütleb midagi, mis viitab sellele, et ta võiks minna, haarab mind kohutav masendus, tusk, paanika, hingevalu, ängistus ja ahastus. Ma tean, et selleks pole põhjust, veel mitte, mitte praegu, aga ometi ei saa ma oma sisimas hirmust lahti. Ma tean, et mu hirm ja äng häirivad meie vahekorda ja võivad saada põhjuseks, miks see enneaegu katkeb. Ja ma ei ole muidu loomult arg või kartlik või klammerdud või kiivas. Mul on alati jätkunud julgust riskida. Ma lihtsalt ei saa aru. Paistab, et ma ei saa eales olla ühtaegu muretu ja armunud, et mul ei saa eales olla õnnelikku, lahedat ja turvalist vahekorda, niikaua kui ma ei taipa selle hirmu allikat.

«Ma arvan, et teil on õigus,» ütles tema. Ja küsis siis, kas meie põgus analüüsiseanss oli olnud minu elumuutusega kuidagi seotud ja kas too vahekord oli alanud juba siis, kui ma tema poole esimest korda pöördusin.

Ei, ütlesin ma, ei, või jah, kahe kuuga oli see mees mu elu täiesti teiseks muutnud. Ma olin seda inimest siis juba märganud, aga ma ei teadnud veel, mis sünnib. See armastus avas mind põhjani, tõi lagedale mu olemuse kõige kaitsetumad, ürgsemad kihid, ja kõik, mis minus seni oli lõpetamata, vormitu ja kängujäänud, sai mulle äkki piinavalt selgeks. Võib-olla on see hea võimalus oma identiteeti muuta? On mul selleks julgust? Ilma temata küll mitte. Tegelikult on mul ainult üks soov — et mõni kogenum mees või naine mulle õpetaks, kuidas jääda igavesti selle mehe armastatud ja ihaldatud naiseks.

Ma mäletan, kui Kaie oli veel väike, alles vahetu ja isetu, kui vaba ta oli nii mind vajama ja armastama kui ka jälle minema kõndima oma sõltumatuid seiklusi ette võttes — siis oli ta kõige veetlevam. Ta oli õrn, tundlik ja abitu; kui tal iganes soov tekkis, tuli ta naerdes või nuttes minu juurde kallistust või armastust saama, et siis samas jälle minema triivida — metsa, kive, oravaid või teisi lapsi uudistama. Ja ikka alati oli ta rõõmus. Naist, kes oskaks olla samuti — vaba ning sõltuv — sellist võiks igavesti armastada, igavesti ihaldada,

sellist ei kipuks keegi maha jätma, sest kes tahaks loobuda rõõmsast meelest.

Ta küsis nüüd, mis oli mind eelmine kord õieti tema juurde toonud.

«Ma ei tea. Aa — tean küll. Hirm, et ta mind maha jätab, varsti, õige pea. Paanika, et ma ei ela seda üle.»

Tuleks muidugi edasi elada, kas või juba tütre pärast, aga tundus, et mul ei jätku selleks tahet, või kui, siis nii, et sellest poleks kasu ei tütrele ega teistel, tundsin selgesti, et mul on hädasti abi vaja, et see oleks mulle nii suur piin, mind valdaks selline piin ja ahastus, ma saaksin nii rängalt kannatada, et ei suudaks seda piina üksi taluda, hirm, et ma ei saaks siis enam kunagi terveks. Ma ei oleks enam kunagi nii õnnelik.

«Psühhoanalüüsis,» segas ta vahele, «ei öelda kunagi «mitte kunagi.»» Ta vaikis hetke. «Kas te arvate, et vajaksite teda ka siis, kui teil oleks endasse rohkem usku?» küsis ta.

Ma ei tea. See on keeruline küsimus. See oleks nagu üldse veider küsimus, kuna ma ei usu «mina» kui sellist, autonoomsena, ma ei usu täieliku sõltumatuse ja totaalse eneseküllasuse ideed. Võib-olla kõlab see liiga literatuuriselt ja targalt, aga ma usun D. H. Lawrence'it, kes peab armastust «ainulaadseks, ehedaks aktiivsuseks», ma usun armastust ning et meestel ja naistel on vastastikku üksteist vaja. Ma ei usu sellise nähtuse olemasolu nagu vajadusteta inimolend. Ma usun, et sugude lahknemine, mis on veel põlisem kui tõeluse ja keele lahknemine, sai alguse vajadusest. Ma usun, et mees vajab naist samuti nagu naine meestki. Ma vajan teda, see vajadus on mulle ühes mu sooga geenides kaasa antud. Ja tema üksi vastab mu vajadusele. Ta on ainus mees, kes on äratanud minus tunde, et olen naine. Varem polnud mul aimugi, mis tunne on olla naine, mul polnud aimugi, mis on üks mees. See ajabki mind nii krampi, et ilma temata ma ei ole enam naine, ega hakkagi enam kunagi olema. Sest miks ainult tema mus selle tunde äratas? Miks mitte ükski teine enne teda? Nii et pole vähimatki lootust, et keegi teine veel suudaks minus naist äratada, et keegi teine veel minu jaoks mees oleks. Mitte iial ei vaata keegi mind enam meheliku ihaga nagu tema, või kui vaatabki, ei tunne ma sellist tugevat naiselikku iha nagu tema vastu. Ma ei hakka enam iial voolama nagu jõgi — mitte kellegi jaoks.

Ma nutsin ja nutsin, ega saanud rääkida. Tema ei öelnud sõnagi.

«Vajadus on ka üks osa armastusest, isegi kui see pole päris see, mis armastus, vajadus on ikka, ma vajan teda ikka kui naine,» ma puhkesin uuesti nutma. Mõne aja pärast suutsin ma juba rahulikumalt jätkata: «Teinekord ma ei vajagi teda nagu naine meest, vaid nagu laps vajab vanemaid. Ja sedalaadi vajadus pole õige. Olgu siis temaga või temata, aga mul ei tohiks sellist hirmu olla, nii valdavat hirmu üksilduse ees, elu ees üldse. See nimelt on liia.»

«Ma arvan, et teil on õigus,» ütles tema.

Maire
Jaanus

«See vajadus, mis moondub kabuhirmuks, on ju minu, üksi minu häda. Tema mure ei peaks see olema, ega kellegi teise samuti. See on minu mure, mina pean selle allika leidma. Ma tunnen, et mu armastus tema vastu oleks parem, kui ma suudaksin oma vajadust piirata ja ohjeldada. Kas ma suudan? On see võimalik?»

Ta noogutas. «See võtab aega.»

Et mul on hirm, siis ei saa ma teda õieti äraagi kuulata, ning kukun keset tema juttu vastu vaidlema, sest ma kardan kuulda, mis ta ütleb või veel võiks öelda. Ma asun end kaitsma. Ta ütles, et ma püüan temas süüdlase tunnet tekitada. Ma pole tahtnud seda teha. Ma ei taha süüd ära kasutada. Ma ei taha kedagi vägisi, vastu tema enda tahtmist. Ma tean ka — aga vahel hirmu tõttu jälle ei tea — et Susan ei puutu siin õieti asjasse. Kui ta oleks Susanit tõeliselt armastanud, siis poleks ta eales minusse armunud, nii nagu minagi ei oleks temasse armunud, kui oleksin oma meest armastanud. Seda ei juhtu, kui ollakse rahul. Ma ei armastanud oma meest.

«Arusaadav, kahtlemata,» ütles ta.

Ma tean, et ega ta mind niisama äkki ei hülga, mitte nii see ei lähe. Vahel, kui mul on tugevam tunne, siis ma näen ja usun, et ta mind armastab, nagu ta ütleb. Ta mitte ainult ei vaja mind, nagu mina teda, ta armastab mind. Me ei armunud ju teineteise vajadustesse või nõrkustesse, me armusime teineteise tugevusse. Meie peaprobleem ei seisne ju selles, et me tegelikkust ei näe, ma usun, et mõlemad me näeme, ehkki aeg-ajalt ei tahaks küll. Me unistame, fantaseerime — ega kõik vale ka ei ole. Üleni ei saa ju sotsialiseeruda, meie unistav osa jääb sealt välja. Ma ei usu ka, et oleksime lihtsalt neurootikuist mässajad. Freud väitis, et kõik neurootikud on loomult mässulised ja nad tuleb ära sotsialiseerida, õpetada neile sootsiumi korraldust ja sümboolset väärtust, ühiselu reegleid ja kombeid. Ma usun, et meile on need teada. Komed ei ole muutmatud ega igavesed. Kui me ka mõnda neist rikume, siis see küll meie närtsimise põhjus ei ole.

Alateadvus kõneleb ebaselget keelt. Ega teadlik läviminegi palju selgem pole, ükskõik kui hoolega kuulad ja vastata püüad. Me peame omavahel veidraid neljapoolseid kõnelusi — kummagi teadlikud ja alateadlikud ajed segi. Me ei saa selgust, me oleme segaduses. Minul on hirm, kuna ma pean võimalikuks ületada küll igasuguseid tõkkeid, mida ongi meil teha tulnud, välja arvatud omaenda neuroos. Ja midagi juhitamatu, lahendamatu, seletamatut ja neurootilist on hakanud meie vahekorda rikkuma.

Juba ma nutsin jälle. Ta istus ja vaikis. Kui ma olin maha rahunenud, küsis ta: «Kas teie elus on veel midagi tähtsat, mida te sooviksite mulle rääkida?»

Niikaua kui ma end mäletan, on mul ikka olnud veider unistus — kirjutada. Aga ma olen alati arvanud, et ma ei oska, ja mu esimene

mees kinnitas ka alati, et ma ei oska, ja nii ma olengi ainult uurinud ja kirjutanud neist, kes oskavad. Mul on alati olnud tunne, et nii palju on veel kirjutamata. Kolledžipäevil olin ma sisse võetud kõigest, mis ma Virginia Woolfilt lugesin. Ta on öelnud, et kogu tõde ta ihulikest elamustest jäi tal kirja panemata. Ta tegi lõpu peale «koduholdja» müüdile — naisele, kel pole oma tahet, mõistust ega suhtumist, kes on alandlik, ohvrimeelne ja kuulekas Victoria-aegne ingel. See võtnud talt kogu jõu, aga ta tegi selle ära, ka minu eest. Üksnes kodukana elust pole ma kunagi unistanud, ma igatsesin täisverelist, võrdset ja loovat kooselu, aktiivset osalust elus koos mehega. Ma oleksin tahtnud kirjutada kehast, koos Lawrence'iga kirjutades tema Frieda uuesti ellu äratada. Aga millegipärast näib, et kehalist kohta ja võrdsust on meeste maailmas veelgi raskem saavutada kui vaimset võrdsust. Ka seda sfääri näib valvavat haldjas — mu alandlik keha, mis teenib meest, mis sõltub mehest. Ma pole sellest ihuhaldjast veel jagu saanud. Ma kuuletun mehe kehale, mitte enda omale. Ma lasen tema iha ja seksuaalsuse rütmi saada enda omaks. Ja tunnen end süüdi, kui see nii ei ole. Ma ei tunne, et mul enesel oleks keha või päris oma rütm. Mulle tundub, et kui ma kaotan tema, siis kaob ka mu hellus. Siis olen ma jälle kehatu, ilma kehalise eluta. Miks tundub tema keha tähtsam kui minu oma? Miks on tema kehaline võim minu üle nii valdav? Tema keha on ruumiline, minu oma mitte. Ma ei saa sinna midagi parata. Ma ei oska seda isegi ette kujutada. Ma kardan seda teha — see poleks naiselik.

Ja mis eeskuju ma annan oma tütrele või ka tudengitele, kes mulle otsa vaatavad, kui must viimaks muud järel pole kui kibestunud ja igas mõttes rahuldamata naine? Milliseks koormaks ma jään nii endale kui tütrele. Mul on Kaie pärast nii mure, kui ta minuga koos peab kõike seda taluma ja mu nutmist pealt nägema. Ta on alles väike, ja ma ei taha teda ära hirmutada. Kui ta peaks kaotama oma usu ja rõõmsa meele, siis olen mina süüdi. Kui tema maailm kokku variseb, siis on see minu tegu, ta on minu laps, ma olen tema ema; see, kuidas ta elu näeb, sõltub suuresti minust.

Ma olen liiga tõsimeelne. See ehk ongi üks mu probleeme. Aga selline ma kipun olema, võib-olla seetõttu, et nägin lapsena liiga vara surma, kui ma II maailmasõjas kesk pommiplahvatusi ärkasin. Adrian ei ole kunagi nii tõsine, või on väga harva. Vahest sellepärast ma teda kõige rohkem armastangi: ta on nii haruldaselt muretu ja lahe, üdini ameeriklane, rikutud selle sõna parimas mõttes, ja naljakas. Issand, kui naljakas ta võib olla. Jant on tema peamine kaitsevahend elu vastu. Kui miski muutub liiga rängaks, mängib ta kõik nii absurdseks kui vähegi saab. Minu peamine kaitsevahend on ilu, esteetiline sirm, Apolloni loor. Mõlemast vahendist on abi, kumbki ei tee kahju, aga ma eelistan tema oma. Kui mina lähen morniks või ärevaks, hakkab tema janditama, «mu kaunis,

seksikas, meelas euroopa blonditar,» ütleb ta, «oo, kuis ma ihkaksin sinuga otsemaid voodisse,» ta patrab järjest igasugust jama kokku, teeb kõiki järele — kuni ma enda ja muu unustan ning ohjeldamatult naerma puhken.

Tund sai täis. Mu aeg oli läbi.

URMAS BEREZKI

LOLA

Kell näitab parajasti siestatundi. Päike lõõgab kõrgel pea kohal ja platsil kõrguvate sihvakate palmide varjud ulatuvad vaevu oma tüvedest kaugemale. Peaaegu keset platsi asub välikohvik, mille laudade taga teevad turistid aega parajaks, tahtes aegsasti kohal olla, kui MONREALE toomkirik oma ukсед avab.

«Roomlasi pole me iial sallinud,» seletab Franca, «sest peale riigi-bürokraatia ja kuberneride, kes provintsi ainult nõõrisid ja tema kulul ise rikkaks saada püüdsid, pole me nende käest midagi saanud. Ka nende ehituskunst jääb kreeklaste omale kõvasti alla. Eks sa isegi näinud Sürakuusas nende amfiteatrimürakat, kõrval asuva kreeka teatriga ei anna seda üldse võrreldagi. Kõik, mis ilus on, tuleb kreeklastelt . . . Jah, juba ehituse otstarvegi peegeldab seda kahe mentaliteedi vahet. Teater, mis toidab vaimu, ja amfiteater, mis oma gladiaatorite ja metsloomadega kütab kirgi . . .»

Sõime saiaiga jäätist. See pidi olema siitsiilia spetsialiteet, kuigi tal oli prantsuse nimi: *brioche*. Puuviljajäätisekerad pooleks lõigatud ümmarguse saia vahel. Lola jaoks paistis see olevat ammutuntud maiustus, sest kui ta laua alt oma vesiste silmadega meile otsa vaatas, limpsas ta vahetpidamata keelt ja neelatas. Ja tõesti, jäätise ja saia kombinatsioon oli üllatavalt hea.

«Kuulge, noormees,» hõikas Franca kohvilauast möödujale, «helistage palun oma sõbrannale ja kutsuge ta siia.» Kuuldust ja nähtust ei selgunud, kas noormees oli juhuslik teekäija või Franca tuttav. Võis olla üks kui teine. Francast endast niipalju, et ta on kõhetu kuivetanud seitsmekümne piiris vanapreili, endine ühiskonnategelane ja ajaloolane, kohapeal väga austatud ja lugupeetud inimene, kes üllatab oma erksa vaimu ja laia silmaringiga. Juba kaks aastat tagasi sai ta aru sellest, mis Eestis toimub, ja elab praegugi elavalt kaasa eestlaste vabaduspüüdlustele. Asi, mis itaallaste enamikule on tänaseni jäänud mõistetamatuks.

Kahest kaljusest mäest ümbritsetud Palermo lahe ja linna kohal

hõljus kerge pärastlõunane vine, mis pehendas ja mahendas sügavale jalgade alla jääva linna (Palermo) pisut rusuvana mõjuvat meeleolu. Kuum liikumatu õhk, lõunamaiselt ere valgus ja nukrust tekitavalt romantiline, hingemattev vaatepilt puudutavad hinge süva-keeli, tuletavad meelde kadumist ja kaduvikku. MONREALE elanik üleval mäeküljel on all agulite kitsastel tänavatel trügivast, sibavast massist sama kaugel kui katedraali mosaiikseinalt allavaatav kõigeväeline Kristus kirikus ringisõeluvatest turistidest.

«Rooma on ka tänapäeval kaugel. Nad sojuvad küll, et investeerivad Sitsiiliasse suuri summasid, aga jätaavad mainimata, et selle, mis nad ühe käega annavad, võtavad nad teisega maksude näol ära.» — «Ega te ometi iseseisvaks taha saada?» küsin uudishimulikult. «See oleks vist kõige õigem, kuid pole kahjuks reaalne, peab leppima ainult suurema autonoomiaga,» kostab Franca.

MONREALE kirik on suutnud ühte sulatada araabia, bütsantsi ja normanni mõjud, hilisemast perioodist ka hispaania baroki, nii nagu sitsiaalia rahvaski on endasse sulatanud paljude teiste esindajaid, nagu näiteks kreeklasi, roomlasi, araablasi, normanne jne.

«Üks ungari kirjanik on soovitanud ungarlastel sitsiilia rahvast eeskuju võtta: aastasade jooksul on ta tihti vaheldunud võõrast ikkest hoolimata siiski suutnud oma identsuse säilitada,» täheldan diplomaatilisel ja võidan barokkmööbliga sisustatud käärkambris otsekohe kuulajate südamed.

Ja tõepoolest, ega see identsuse säilitamine pole olnud lihtne saarel, kus on tahtnud kanda kinnitada igast ilmakaarest tulnud rahvad, alates foiniiklastest, kartaagolastest ja kreeklastest kuni ostrogootide, vandaalide ning araablasteni välja. Kui kuulus Sitsiilias elanud araabia geograaf Idrisi oma kaardil Koluvani linna ära märkis, oli Sitsiilial 2000 aastat kirjutatud ajalugu juba selja taga.

Kiriku väravad tehti lahti ja me läksime Francaga sisse. Tema eestkostmisel avanesid mu ees ka ukсед, mis harilikult on turistidele suletud. Mosaiikide värviküllus pani jahmatama. Kõik tundus värvilise unenäona, samuti nagu meelikõitev seletuski kiriku asutajate, normannist kuningate Rogero II ja Guglielmo kohta. Mulle meenus ülikooliaegne Bütsantsi ajaloo seminar, kus ma esinesin ettekandega bütsantsi kunsti kohta. Tegin seda põhiliselt Monreale kiriku alusel. Sellel katedraalil oli ühiskonnas hoopis teistlaadne funktsioon kui tänapäeval. Altari kohalt allavaatava Kristuse kõikenägeva pilgu ees tunnetab sisseastuja oma pisisust, tühisust ja abitust kõiksusega võrreldes, samaaegselt aga ka seda, et pisikesena ja tähtsusetunagi on ta maailma osa. Selles maailmas sulavad rahvad ühte üksteisest eraldamatusse massi, kes rügab tööd teha, harib maad, kaubitseb, asutab ja purustab linnu jne. Teatritükk on sama, olgu ta siis praegu või Taormiina teatri ehitamise ajal 2500 aastat tagasi, selge ilmaga paistab lava kohal nagu muistegi hiigelvulkaani Etna tipp. Samad on ka kulissid, vahelduvad vaid stseenid ja näitlejad.

«Ja kuidas siis maffiaga lood on?» küsin naiivselt. «Maffia? Misasi see on? Ma pole sellest kuulnudki. Kas sina oled?» küsib Franca imestunult noorelt Kolumbiast pärit kunstnikust neilt, kelle viiejalgne «Maagiline kass» osteti kohalikus galeriis ära just samal päeval. «Pole eluilmaski kuulnud,» lausub too, kuigi hiljem tunnistab, et probleem siiski eksisteerib. Ehkki harilik inimene oma igapäevases elus *Onorata societa*'ga (Austatud selts) otse kokku ei puutu, on teada, et näiteks 90% Catania poodnikest ja väikeettevõtjatest maksab maffiale lõivu. Rahvas ei usu, et riigivõim suudab teda kurjategijate vastu kaitsta. Ka viimased valimised, kus mitu kandidaati mõrvati, näitavad, et kahtlus on põhjendatud. Teisest küljest võib-olla jõuakski kaitsta, kui inimesed usaldaksid riigiorganeid ja julgeksid kurjategijate vastu tunnistada.

Kellele Sitsiilia siis ikkagi kuulub? Kas sicaanidele, sicubitele, eliimidele või foiniiklastele, kreeklastele ja kartaagolastele, kes peale neid VIII sajandil e. Kr. saarele elama asusid, või hoopis Itaalia riigivõimule, kes päriselt ei ole suutnud saarel oma korda tänasenigi maksma panna. Küsimus on muidugi puhtretooriline. Sest asi ei ole üldse õiguses. Kreeklased ei küsinud sicaanidelt, roomlased ei küsinud kreeklastelt, vandaalid ei küsinud roomlastelt ja tänapäeva aafriklastel ei küsi Itaalia võimudelt, kas nad tohivad Sitsiiliasse tulla. Tegelik elu ei allu rahvusvahelisele õigusele, vaid vastupidi: pikapeale on õigus sunnitud painduma tegeliku elu järgi. Oma õiguste deklareerimine mõjutab maailma asjade käiku vähe.

Terve maailm tunneb kaasa Ameerika indiaanlastele. Kõik tunnustavad, et nemad on Uue Maailma päriselanikud, aga sellegipoolest ei nõua keegi Ameerika tagastamist indiaanlastele. Kui aga mõne endise Aafrika koloonia valged (näiteks Angoolast), kellel pole põrmugi vähem (või rohkem) õigust Aafrikas elamiseks kui argentiinlastel Ameerikas, Euroopasse tagasi saadetakse, ei tõsta keegi kisa. Õigus pole lihtsalt ajalooline kategooria, kuigi tema mitteamvestamine jätab kustutamatu jälje rahvaste alateadvusse.

«No kui sa ööseks tõesti siia ei jää, siis saadame su kas või ratsa jaama,» rahustati mind, kui ma oma rongi väljumisaega hakkasin meelde tuletama. Lõpuks viidi mind siiski autoga, kasutades viimaseid päikesekiiri Palermo tutvustamiseks.

Aga enne ärasõitu tuli veel Lola ära tuua mingi mosaiigikunstniku töökojast, kuhu ta enne kiriku külastamist jäeti. Jäätise söömisest oli juba hulk aega möödunud ja kõht oli tal nähtavasti juba üsna tühi.

«Pfui, Lola! Ei tohi!» käratas äkitselt Franca. Aga oli juba hilja. Maas pidi olema midagi väga sündsusetut ja inetut, mida ühelgi vähegi enesest lugupidaval koeral ei passi süüa. Hea toon ei luba. Aga see just tegigi asja ahvatlevaks ja halvale südametunnistusele vaatamata kugistas Lola keeluobjekti tervelt alla. «Oi, Lola, oi Lola, pean sulle tähendama, et kõigest hoolimata oled sa ikka vaid loom,» manitses oma kaaslast paratamatusega leppiv Franca.

VILEN KÜNNAPU

Lembit Sarapuu on mu vana sõber. Varasematel aegadel olen temast siin-seal üht-teist kirjutanud ja nüüd, kui «Vikerkaar» tellis suurema ja ülevaatlikuma artikli, jäin veidi pigisse — liiga palju oleme koos «Kukus» filosofoerinud, liiga suur on meie ühine informatsioon ja kõike seda kiiruga piiratud raamidesse suruda ei ole tõesti kerge. Seepärast valisin teise tee, otsustades kirjutada mõned jutud, mis nii või naa on Sarapuust mõjutatud. Siis aga kukkus kell ja jutte kogunes just nii palju kui neid kogunes, käsitlemata jäi naiste, reise, dinosauruste ja mitmesuguste meediumide temaatika, kuid Jumal nendega. Võib-olla ehk teine kord. Jutud aga kukkusid välja sellised ja nende suur pealkiri oleks

SARAPUU

Imik-Sarapuu

Sarapuu on imik. Ta on väikeses hällis pikali. Habe kammimata, sinised silmad vaatamas punkti laes. Hele kaabu on kukkunud põrandale. Imik-Sarapuul on peas punane barett. Ta suleb ühe silma, kuid seda tugevamini puurib teine lage. Sarapuu ronib hällist välja ja roomab ukseni. Ukse taga on Apollo kipskuju ja imik ehmu. Ta püüab ust sulgeda, kuid Apollo trügib muudkui sisse. Sarapuu röögab, hüppab püsti ja paneb jooksu, kuju järel. Tiirutavad tükk aega ümber voodi, siis kuju tasapisi kaob. Sarapuu ronib aknale ja seisab seal kui kuju. Ta näeb suuri maju, puud, trafoputkat, liivakasti, hiigelsuurt mäge, Brasiiliat, Saturni ja üht naist. Naine on alasti. Ta tuleb kaevult, hoides kannu veega pea kohal. Sarapuu haarab luti ja hakkab seda hoogsalt imema. Saabuvad fantoomid, kindralid ja gnoomid. Sarapuu haarab kirve ja purustab hälli kümneks tükiks. Ta võtab seljakoti, paneb sinna granaadid, automaatpüstoli, ordenid, raudristid, õlgkübara, raamatu, surnud kassi, tüki leiba ja lahkub. Ta astub lifti ja sõidab katusele. Seal ootab ees helikopter ja selle juht avab viisakalt ukse. Algab teekond järgnevasse aega.

Sarapuu ja mets

Sarapuu on nooruk poiss. Ta istub kännul, ta on metsavend. Seljas on Sarapuul kulunud frentš. Ta loeb Schilleri taskuväljaannet. Püss puhkab puu varjus, õhus lendab kotkas. Taamal voolab jõeke, mets haarab väikese lagendiku kaarjalt endale kaissu. Tulevad kaks saksa

ohvitseri ja Sarapuu teab, et algab järjekordne saksa keele tund. Ohvitserid on sümpaatsed. Hiljem astuvad nad kõik koos kiirkaatrisse ja kihutavad Helsingisse. Helsingi on külm ja staatiline, nagu alati. Tagasiteel ründab neid Vene lennuk, kuid õnneks tõmbab rannakaitse selle viimasel hetkel alla. Mets võtab Sarapuu jälle enda sisse. Lõke praksub, kuu paistab, jänesed magavad. Mändidel on kuus miljonit okast. Igal okkal istub nähtamatu väike mees — nähtamatu metsavend. Valmistutakse homseks rünnakuks. Ja kui võit ei tulegi, siis saabub kaotus, uhke ja ülbe nagu kalju. Sest alati jääb keegi kaotajaks, kui mitte kõik. Ja alati tuleb selleks valmis olla, mõtleb Sarapuu.

Sarapuu ja kaos

Sarapuule ei meeldi kaos. Mis siis, et kõik on kaos ja kõikjal on kaos, ikkagi ei meeldi. Sarapuu teab, et hea kunstitöö on võit kaose üle. Kuid kui kauaks? Järgmise kunstiteoseni? Päevaks? Kuuks? Aastaks? Sajandiks? Igaveseks?

UFO

Sarapuu on mere ääres. Ta seisab paljal rannal ja mõned kadakad ainult rõhutavad selle eksistentsiaalset tühjust. Seljas on tal tumesinine ülikond, valge särk ja punane lips, ka nelk rinnas on punane. Kingi Sarapuul jalas miskipärast pole. Vaatamata augustiõhtule helgib merelt vastu sume valgus. Äkki ilmub taevasse helendav kera. Ta liigub aeglaselt mõnisada meetrit silmapiiri kohal paremalt vasakule. Näitelava keskel pöörane helendus kaob ja mõne hetke pärast liigub samast punktist edasi oranž ellips, mõõduka kiirusega, ikka paremalt vasakule. Ellipsilt eralduvad kaks inglit ja lendavad Sarapuu poole, üks tütarlastest on brünett, teine blond. Nad lähenevad üheaegselt Sarapuu kõrvadele paremalt ja vasemalt ning sosistavad talle midagi. Võib-olla on neil öelda oluline sõnum, kuid Sarapuu jätab selle enda teada. Valgused kustuvad, meri vaikib, algab tõeline öö.

Neeger ja kahur

Sarapuu maalib Suomenlinnas kahurit. Tegemist on XVIII sajandi rannakindlustuse ja sellel seisva suurtükiga. Kahur on must, kohmakas ja meenutab mingit ratastele upitatud vorstijuppi, üks ots vaatamas ülespoole. Kusagilt ilmub välja neeger ja küsib Sarapuult, kust ta pärit on. Sarapuu vastab, et Kreekast. Nad lähevad lähimasse kõrtsi ja neeger kuuleb kütkestavaid lugusid Ateenast, Akropolisest, antiikjumalatest, flöötisuhuvatest kitsekarjustest, mere lõputust sinast, valge-

test kaljudest, odavast ja heast veinist, rannakaitsekahuritest ja küp-ressidest. Neeger armub Kreekasse ja otsustab kindla peale samuti sinna sõita.

Sarapuu ja ideed

Sarapuul on palju ideid. Nad on justkui valmiskujundid, mis on pärit igavesest ajast ja jäävad ka kestma igaveseks. Sarapuu pea on nagu Platoni koobas, kus ideed ja nende varjud tantsu löövad. Sarapuu teeb ideedest skitse ja maalib need siis suurtele lõuenditele. Ja kui inimesed tulevad pilte vaatama, siis tekib tunne, et nad on neid kusagil varem juba näinud. Kuid keegi ei suuda meenutada miks, millal ja kuidas. Pilt justkui maaliks ennast ise valmis, tõe sellel muutub tõsemaks kui reaalsus.

Sotsiaalsed aspektid

Sarapuu on kohutavalt rikas. Tal on lugematu hulk mõisaid, kohviistandusi, laevu, rakette, teemandikaevandusi, võidusõiduhobuseid, koe-ri, autosid, jahte, lennukaid, kulda, toole ja laudu. Eriti palju on tal aga tühje pudeleid. Asjaolu, et Sarapuu on majanduslikult hästi kindlustatud, on hea, see annab talle võimaluse muretult maalida, raamatuid lugeda või lihtsalt sooritada pikki ja tervistavaid jalutuskäike (metsades, rabades, agulihoovides, vanalinnas, Väana rannas, Mustamäel ja Õismäel).

Teki-Mati

Sarapuu magab oma korteris. Aknad on lahti, molbertil kuivab uus maal. Hiilib ligi Teki-Mati ja suundub vaikselt Sarapuu sohva poole. Teki-Mati vaatab kaua Sarapuud ja kahmab äkki ta pealt teki. Mõne hüppega on Mati aknal ja kaob sealt pilvede poole. Alasti Sarapuu tõuseb istuli ja vaatab veidi ehmunud näoga igatsevalt akna poole. Veel on kuulda lahkuva teki mootorimürinat. Uus päev lööb lahti oma lehekülje ja Sarapuu tõmbab jalga sussid.

Palju või vähe

Sarapuu maalib aasal lillekest, ilusat, hästi kollast ja natuke valget. Sarapuu paigutab lille pildi vasemasse nurka, et kontrasteeruda paremal asuva kits-naise ja lendava kentauriga. Kuid kui suur peab

Lembit Sarapuu.
«Tyrannosaurus». Õli, tempera, süsi, lõuend.
1985.

Lembit Sarapuu.
«Minotauruse tembud». Oli, tempera, süsi, lõuend.
1990.

olema lilleke? Suur või väike? Lühike või pikk? Kas vähe on palju või vastupidi (*less is more, or more is less*). Kaua mõtleb Sarapuu nende asjade üle, päike hakkab juba loojuma, aasa servad tõmbuvad punakaks ja siis jõuab Sarapuu lõpuks lahenduseni: **PARAS ON NII PALJU, KUI HÄDAPÄRAST TARVIS LÄHEB**. Toetudes sellele otsusele leiab ta lillele õige mõõdu. Lill saab alguse pildi alumisest raamist ja lõpeb 18 cm allpool pildi ülemist raami. Sarapuule meenub Francesco Clemente ütlus, et õige mõtlemine on see, mis on kunstis kõige tähtsam. Parem mõõdukalt realiseeritud hea mõte kui hiilgavalt äratehtud halb mõte. Nii ongi Lembit oma kompositsioonid üles ehitanud ja teeb seda ilmselt ka tulevikus.

JÜRI TALVET

«KRUTSIFIKSIST» JA «MAAGILISEST REALISMIST»

Õigupoolest ei vajakski Karl Rumori romaan enam erilisi selgitusi, sest neid jagab — nii autori diplomaadi- ja kirjanikukarjääri kui ka «Kratsifiksi» tausta kohta — kirjanusdoktor Endel Nirk oma saatesõnas uusväljaandele (Tallinn, 1989). Ent iga selgitav tekst annab korrapealt teosele endale mingi täiendava tagasihelgi, loob selle teatud mõttes uuesti ja kutsub niisiis mõtisklema, selgitama veel. Seda enam, et 1960. aastal Rootsisis esmaavaldatud «Kratsifiks» sümbolistlik-allegoorilise tegevuspaigaga kauges Brasiilias ja koguni veel kaugemas Brasiilia ajaloos eesti romaani kogukontekstis õige erandlik ja siis siinsele publikule ka võõravõitu võib tunduda.

Alguseks lisandusi taustadele. Endel Nirk rõhutab õiglaselt, et Brasiilia ajaloo ühe kohaliku seiga, kommete või olustiku kujutamise Rumorile vaevalt iseette eesmärgiks sai olla ja et autor palju tõenäolisemalt vajab neid üksnes toestava tagapõhjvana üldinimlikule allegooriale massipsühhoosist ja selle hukatuslikest tagajärgedest. Ta viitab samuti romaanil kunstilise struktuuri ühele kõige kõnekamale küljele — Rumori teadlikule ja järjekindlale hoidumisele oma teose ajalises-ruumilisest määrangust (ebamääraseks jääb, kas tegu on sündmustega XIX või XX sajandi

dil; ei ole ühtki linna- või alevinime, mis aitaksid teost ruumis siduda; ühtki tegelast ei ole nime järgi võimalik ajalooliselt tuvastada). See, väidab Nirk, toonitab «Kratsifiksi» arhetüübilis-müütilist, filosoofilis-sümbolistlikku mõõdet.

Ei ole niisiis tähtis, kus või millal, peaaegu on mis — ajatu, üleajaline, mida kujutatakse. Pole kahtlust: ajaloo suurele sõelale jäävad teosed, mis jäädvustavad üldinimlikku, üleajalist, kuna läbi variseb, ajaloo tolmulademetega alla mattudes, kõik mööduv ja ajaline. Ladus loogika, mille järgi suurteosed ju suisa hõlpsalt loodavad võiksid paista. Ent juba vana tark Hegel — kellele vaimu või idee elu nii südamelähedane oli — hoiatas noori kirjamehi liigse tõtlikkuse eest otseste ideed või vaimu püüdma minna: paremaid tulemusi andvat päris maise või asisegi materjali vormimine, selle kaudu ilmutavat end tasapisi ka vaim ise.

Kui mõelda «Kratsifiksi» võimalikule saamisloole, siis on päris kindel, et Rumor ei ole üldinimliku sümboli loomiseks kuidagimoodi läbi saanud ilma kohaliku, koguni ajaliku materjali abita. Ma ei vihja ainult Lõuna-Ameerika looduse värvikale kirjeldusele, mida Nirk võimsaks ja sugestiivseks tunnistas ja mis tõepoolest läinud sajandi

romantilis-sümbolistliku eepika maalinguile põrmugi alla ei jää. Mõtlen palju enam kirjanduslikku materjali. «Krutsifiksi» äsjase, hilise lugejana polnud mul raske jälile sattuda mitte ainult teose ajaloolistele, vaid ka üsna tõenäolistele kirjanduslikele impuls-sidele. Mõned aastad tagasi lugesin nimeka ladinaameerika nüüdiskirjaniku (ja lisaks veel hiljutise poliitiku) Mario Vargas Llosa «Maailma lõpu sõda» (*La guerra del fin del mundo*, 1981) — teost, mida praegugi hindan kui üht esileküündivamat 1980. aastate ladi-naameerika romaani. Peruu kirjanik jutustab sellestamast: möödunud sajandi lõpuaastatel Brasiilia kirdepiirkonna sertainidesse — kuivadele poolkõrbelistele aladele — ilmu-nud prohvetist, kes oma alg-Kristust otsiva kommuuni vastse vabariigi vastu sõtta viib. Või nii, nüüd võiks lugeja peaaegu arvata, et eks siis on Vargas Llosa Rumori romaani mõjutusi saanud. Aga kahju küll, ei ole. Asi on selles, et Vargas Llosa romaan omakorda lähtub juba palju-palju va-rem — 1902. aastal — avaldatud brasiilia romaanist «Sertaanid» (*Os sertões*), mille autor on Euclides da Cunha ja mille kohta meie ENesse sai märgitud, et see on tollase regionalistliku romaani tippteos. Et seda Brasiilias rahvusromaani alustena laialt tuntakse, siis mõistagi võis Karl Ast oma elu 18 Brasiilia-aasta jooksul selle korduvaltki läbi lugeda. Ta võis lugeda veel paari-kolme samateemalist, kuid väiksema resonantsiga, seega veelgi ajalikumat teost, millele brasiilia kirjanduslugu vaid möödaminnes viitab (ja mida mina lugenud ei ole). Ta võis uurida XIX sajandi lõpu brasiilia ajakirjandust ja kasutada muid ürikuid. Ent piisanuks ka ainuüksi Euclides da Cunuhast.

Sest «Sertaanid» on äärmiselt omalaadne, otse kummaline teos, samas just nagu loodud, et selle põhjal uusi romaane kirjutataks. Cunha (1866—1909) oli edumeelne, sotsia-listlike ja vabariiklike ideaalidega sõjaväe-insener, kes muide sarnaselt Rumoriga kirjutase elu jooksul vaid ühe romaani — kusjuures sellegi «romaanilisus» võib tekitada kahtlusi. 700 lehekülge ülipõhjalikkuna, lausa teaduslikku kirjeldust nn Canudose sõjast (1896—1897), selle tagamaadest, sertaini-inimese rassilistest ja pärilikest omadustest, looduslikust ja vaimsest kliimast — sealjuures vähimagi katseta sisse tuua tegelaste lugu, dialoogi või muud «humaniseerivat» elementi — annab piisava aluse määratleda «Sertaane» sotsio-antropoloogilise traktaat-romaanina, uuemais terminis aga ka fakti-või testimoniaalromaanina, mis maailma-kirjanduses hakkas levima märksa hiljem, alles sel ajal, kui oma «Krutsifiksi» kirjutas Karl Rumor. Regionalistlikkuse ja teadus-

likkuse juures ei välista Cunha raamat aga sugugi eepilist paatost. Ta loob jõulise pildi rahvuslikust tragöödiast, unustamata seal-juures universaalseid kontekste. Nii räägib ta müstikust prohveti Antônio Conselheiro usupuhastusliikumisest kui «epideemilisest psühhoosist» ja «kollektiivsest neuroosist», vihjab nähtuse analoogiatele Klopstocki ja saksa romantismi müstilis-irratsionaalse vai-muga, nimetab sõda kui nähtust koletislikuks ja mõistusevastaseks. Nagu hiljem Karl Rumor, on Cunuhagi ratsionalist, kes irrati-sionaalset-religioosset usuima kuidagiviisi heaks ei kiida. Ometi ei suuda ta jätta imetlemata talupoegade ja vaese lihtrahva üleiniplikku vaprust sõjas valitsuse regu-laarvägedega — lõplikule allajäämisele eelne-sid kaks võitu — ega tajumata vapustust Canudose sõja traagilisest finaalist, kus neli meest, Conselheiro utopistliku kommuuni ainsad ellujäänud, seisavad silmitsi 5000 sõduriga.

Positiivtlik-ratsionalistlikus elutunnetuses küll Cunuhaga sarnane, läheb Karl Rumor oma teost üles ehitades vastandlikku teed: konkreetsuse asemel rõhutatud sümbol, aja-loolisuse asemel üleajalik allegooria. Selle taotluse oluliseks koostisosaks — lisaks juba eelmainitud ebamäärasusele, fakti maskitami-sele (nt kõiges äratuntava ajaloolise Antônio Conselheiro ümbernimetamine Antenor Vir-gilio Cabraliks) — on kujutatud nähtuse hüpertrofeerimine, mingi ühe külje eriline aktsentueerimine, ajaloolise fakti liialdusi-teisendusi põlastamata. Nii toob Rumor Antenori askeetliku Uus-Kolgata (ajalooli-selt Canudose) rännaku kõrvale veel muid episoodide usuhullude jaburdustega (Maarja Lammaste rühm, lammas-naine jm), mis tõe-näoliselt — nagu viitab Cunha raamat — pärinevad Brasiilia varasemast ajaloost või on ka lihtsalt autori kujutluse villi. Ushulluse tempe ja selle tagajärgi kirjeldades ei säästa Rumor naturalistlikku groteski, tuues sel viisil müstitsismis ja irratsionaalsuses esile võikust, eemaletõukavat vaimset mandumist ja pime-dust. Antenori toonitab ka askeetlust (ääretut viha igasuguse lihalikkuse vastu), tolle kaaslasel Marios vaiste. Kokkuvõttes kujuneb usuhulluse-irratsionaalsuse kontsentraat roma-anis nii valitsevaks, et tõepoolest, oma-mata täpsemate aja- ja ruumimärkide näol tuge, hakkab lugeja esitatud tõelust tajuma suisa üleloomulikuna, ebareaalsena ja õiguse-ga kahtlustama, kas tema ees pole hoopis mitte allegooriline ulmeromaan, miski, mis ei püüagi edasi anda olnut ja olevat selle keerulisuses, vaid suundub pigem otserada autori (tulevikulise) filosoofiaskeemi väljen-damisele. Romaani finaali, kus *à la* Shelley kuulutatakse inimõtte ja -vaimu võitu

Lembit Sarapuu.
«Munamägi». Õli, tempera, stüsi, lõuend.
1987.

Lembit Sarapuu.
«Kalevipoja sõit maailma otsa». Oli, tempera, süsi, lõuend.
1984.

kurjuse ja pimeduse üle ning uue inimkonna sündi, kinnitab seda oletust.

Ma muidugi ei pea Rumorit sel määral asjatundmatuks, et ta poleks ulmeromaanidele nii tavalisi hõreduse-ohete taibanud. Justuse põhiosa kulgeb siiski pigem traditsioonilise ajaloolise romaani poeetika raames, kus ei puudu taotlus sümbolit (filosoofiat) humaniseerida. Seda tõendavad pildid Antenorist ja Mariost olmelis-igapäevases ümbruses, nende vestlused — n-õ lähedane-inimlik plaan — ja sugugi mitte viimases järjekorras nende ümbritsemine lopsaka rahvaliku kõnepruugiga, mis, nagu Endel Nirkki pisut kahtlevalt märgib, pärineb suuresti meie lõuna-eessti murdekeelest. Ent kahe tasandi — intiiimses-igapäevase ja eepilis-allegoorilise — vahele jääb Rumoril ka tajutav lõhe. Näidates intiiimses plaanis Antenori taotist mühaklikkust, «humaniseerib» ta peategelast sel määral, et too teisel tasandil, suure müstilis-religioosse massiliikumise eestvedajana ei veena, ei tundu usutav (pealegi kaob Antenor romaani 2. osas pikaks ajaks silmapiirilt). Sel kombel pakub romaani meile küll tihedust, kuid paraku — nagu eesti romaanides tihti — on see vaid sõnaohtruse najal kujundatud illusioon tihedusest, mille tegelikult puudub piisav tunnetuslik kate ja mille alt ideeskeem välja paistab. Teise maailmasõja järgne aeg oli ausse tõstmas laialdaselt allegooriat kasutava ulmeromaani (Orwell, Huxley). Näib, et Rumorgi ei suutnud vastu panna kiusatusele samas laadis katsetada — seda enam, et hitlerismi ja stalinismi veel värsked hullused silmanähtavalt võisid tõugata analoogiaid otsima varasemate aegade usuhullustes ja sel pinnal üldajalisi (ka tulevikulisi) üldistusi-hoiatusi tegema.

Tulen nüüd oma selgituse kõige raskema koha juurde, kus ma ei pääse mõningasest poleemikast Endel Nirgiga ja, kes teab, vahest pisut üldisemagi tavateadmiselega meie kirjandusmõistmises. Nirk omistab Rumori romaanile lahkesti mitut liiki voorusi, nimetab teost metafüüsiliseks, traagikak ja võllanalja põimivalt karnevalilikuks, otsib sellele eesti romaani arenguteel koha Gailiti ja Ristikivi vahel. Tagatipuks väidab ta, et «Krutsifiksil» on vaieldamatuid ühisjooni Lõuna-Ameerika maade uusimale kirjandusele tunnusliku nn maagilise realismiga», aga et samas «Rumor kirjutab oma romaani ja üheaegselt nüüdseks maailmakuulsuse pälvinud ladinaameerika autorite (García Márquez, Vargas Llosa, Cortázar jt) varasemate teostega ja vaevalt et sai nende toonaste noorkirjanike õpipoiss olla». Nõnda siis meie Karl Rumor vaata et «maagilis-realistliku» romaani üks

algatajaid maailmakirjanduses, eelkäija uuele ladinaameerika romaanile.

Kõigepealt teeksin mõned täpsustused, korrates seda, mida aastaid tagasi olen kirjutanud saatesõnas García Márqueze romaani «Sada aastat üksildust» eestikeelsele tõlkele (1975). Uuendused ladinaameerika romaanis ei alanud üheaegselt Rumori «Krutsifiksiga» 1950. aastate lõpus — või kui, siis vaid juhul kui Rumori romaani kirjutamise ja avaldamise aeg suuresti erinenuks. (Kuid kirjandusprotsessis tuleb paraku arvesse vaid see, mis on nähtav-loetav, s.o avaldatud.) Juba 1949. aastal ilmusid Miguel Angel Asturiase «Maisi-inimesed» ja Alejo Carpentieri «Siitilma riik» — teosed, kus kohalikud sotsiaalsed konfliktid omandasid müütilis-maagilise värvingu. 1953. aastal avaldas Carpentier romaani «Kaotatud rajad» ja 1955. aastal mehhiiklane Juan Rulfo romaani «Pedro Páramo» — mõlemad raamatud, mis esindavad «maagilist realismi» küpsel kujul ja õige kohe maailmakuulsaks said, on eesti keelde tõlgitud, nii et neid pole raske (uuesti) üle lugeda ja Rumori romaani-ga kõrvutades mõtiskleda, mis on see «maagiline realism» ja mis ei. (Nirgi vihje toonaste ladinaameerika «noorkirjanikele» tundub liigse suleperutusena: vaevalt et Thomas Mann, kes 26aastaselt «Buddenbrookid» maailmakirjandusse jättis, tollal enam isalikkude «noorkirjaniku» tiitlit pälvinuks — ja eks sama kehti ladinaameerika romaanikirjanike varaandeka plejaadi kohta.)

Samas ma mõnan, et Rumori iga «Krutsifiksi» kirjutades oli tõesti liiga kõrge, et ta ladinaameerika toonaste noorte kirjanike õpipoiss võinuks olla — tal oli lihtsalt hilja, kui ta oleks tahtnud ja saanudki. Ent kui meie nüüdsed nooremad kirjamehed tahavad aimu saada sellest, kuidas kirjutatakse häid romaane — olgu need «maagilis-realistlikud» või mõnes muus laadis —, soovitaksin siiski Rumorist rohkem tähelepanu pöörata Carpentieri, Rulfo, Vargas Llosa, García Márqueze ja Fuentesese proosale. On kaks asjaolu, mille pärast ma tõrgun Rumori väidetavat «maagilisrealistlikkust» omaks võtmast. Üks puudutab tunnetust, teine väljendust — kuigi need kaks poolt siin nagu ei kusagil mujal teineteisesse põimuvad.

Esiteks ma ei usu, et ükski positivistist või ratsionalistist kirjanik ülepea oleks võimeline «maagilist realismi» looma. Ta võib kirjutada väga head naturalistlikku proosat — ja ega Rumor Zola'st palju maha jäägi. Ta võib edukalt kirjeldada üleloomulikke ja ulmelisi seiku, nendega oma teose lausa küllastada, sellegipoolest aga «maagiliseks realistiks» saamata. Sest «maagiliseks realismiks» ei piisa maagia kõrvalt näitamisest,

veel vähem jäädvustamisest eituse vaimus (nagu Rumoril, kelle põlgus Antenori müstika ja masside usuekstaasi suhtes ei jäta ruumi kahtlusteks). «Maagiliseks realismiks» tuleb maagias osaleda, seda vähemalt mingis osas aktsepteerida kui inimelu müsteeriumi pärisosa. Niiivne valgustuslik usk, et küll mõistus tsivilisatsiooni arenedes kõik asjad kord oma kohale paneb ja et tundmused-uskumused ülepea rohkem metslaste kui inimeste maailma kuuluvad, on «maagilise realismi» kõige otsesem vastand. Maagiline elutunne tähendab igal juhul elukõiksuse, ka looduse ürgse, sugulise tasandi kui inimliku reaalsuse omaksvõttu — olgu siis loovuse allikana (nagu Carpentieril) või ängistava eksistentsitragöödia (nagu Rulfol). Sellesamas seoses sõandaksin vastu väidelda Juri Lotmani kunagisele — võib-olla tänaseks juba ületatud — oletusele, et kultuur on «kollektiivne intellekt». Päris kindlasti ei. Pigem on kultuur inimkonna loovus, milles intellekti, mõtte ja kujutluse kõrval on samavõrd olemuslik, tegelikult olemuslikumgi osa elu irratsionaalsel poolel: maagial, usul, tunnetel, kirgedel, hingel. Võiks öelda nii: kultuur on kollektiivne inimene tema ajaloolises loovuses. Ehk ka nii: kultuur on avaraim vaimsus, kas loovana või looduna.

Seetõttu näen ma antud teema märksa sügavamalt käsitlust kui Cunhal või Rumoril Mario Vargas Llosa romaanis «Maailma lõpu sõda». Siin vastandatakse Canudose kommuuni hingeline ühtsus ja jõud pahedele, mille on vallandanud Brasiilia kodanlik vabariik: individualismile, materialistlikule pragmatismile ja korruptsioonile. Conselheiro õpetuses leiavad hingelohutust need, kes on ühiskonnast välja tõugatud: vaesed, kodutud, kurjategijad ja hüljatud. Nad kannavad kõrget moraali, kollektiivse puhtuse tunnet, ning üksnes see seletab nende hämmastavat võimet vastu seista regulaarvägedele ja allaandmisest keeldudes märtrisurma minna.

Ma ei soovi väita, nagu kuuluks «Maailma lõpu sõda» «maagilise realismi» valdkonda; see on õige realistlik romaan, kus puudub igasugune imepära või maagia taotlus. Sellegipoolest seisab romaan lähemal elu maagiale kui näiteks «Krutsifiks»: lihtsate inimeste ennastohverdus ja hingesuurus ongi elu suurimaid imesid ja maagiaid.

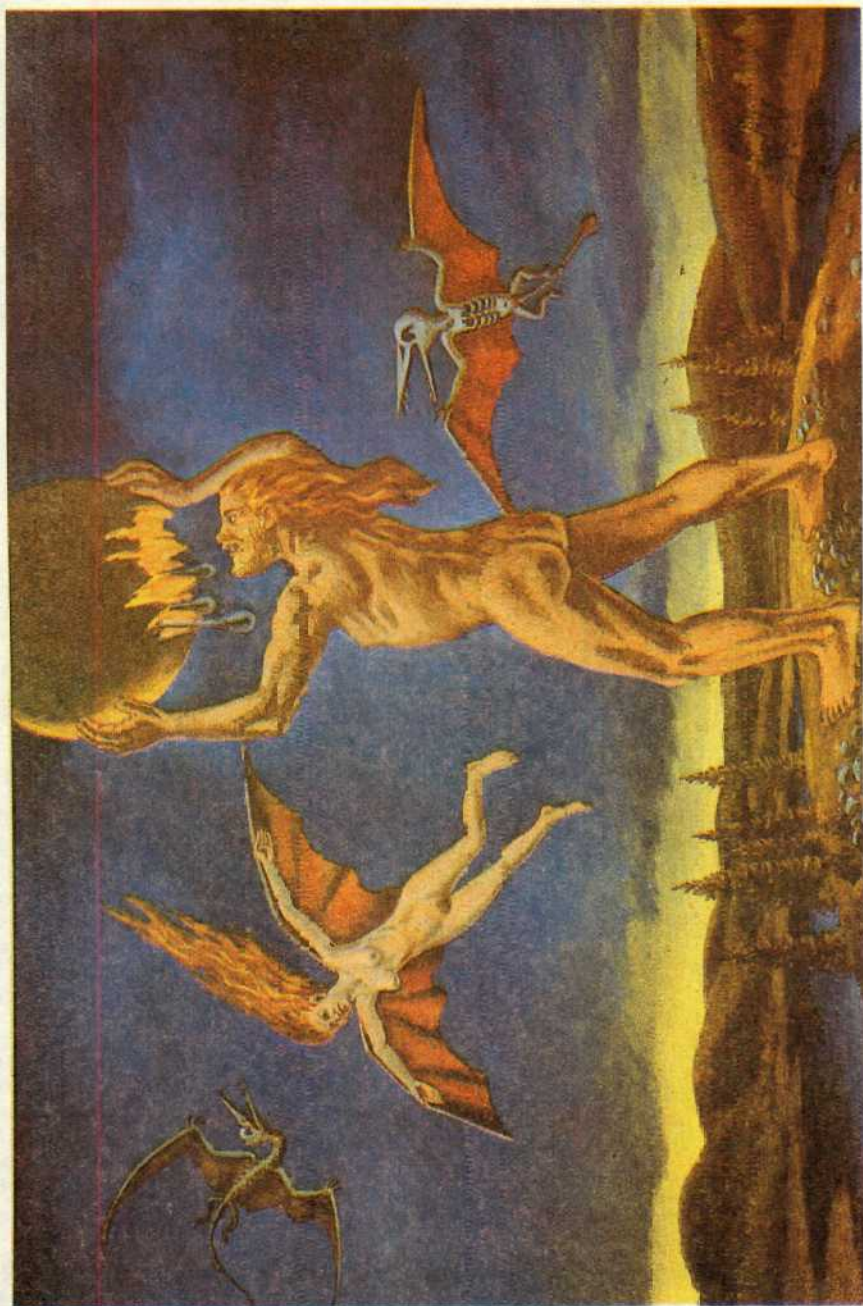
Kohaldagem öeldu meile lähemasse ruumi. Üks tavaarusaam, mille peegeldusi aeg-ajalt ka meie vaimuinimeste mõtteavaldustes kohatab, on ajaloo suuremad pahandused kirgede ja tundmuste patuks kuulutada. Ikka ja jälle kuuleb, kuidas kõik halb ja kuri algab sellest, et mõistuse häält kuulda ei võeta. Keskvõim stüüdistab selles Baltimaid, need jälle kesk- võimu. Keegi ei eita, et hitlerism, stalinism

ja inkvisitsioon olid mõistusevastased, aga raske oleks eitada ka seda, et neid nähtusi juhtis ja massipsühhooisi vallandas ikkagi idee, mõte — seega mõistus, kuigi dogmaatiline, ebardlik mõistus. Ka ülikeerukad sadistlikud massihävitused on sepistanud intellekt — ja taas juhitudna kellegi ideede poolt. Kogu stalinismiaja ja hilisemgi ametlik nõukogude kunstiideoloogia soosis valgustuslikku materialistlik-ratsionalistlikku joont, materdas barokki, «reaktsioonilist» romantismi, modernismi ja muid ebamaterialistlikke ja -ratsionalistlikke «dekadentlusi». Hitleri kunstiideoloogia armastas samuti klassikalist ratsionaalset ja selget vormi; aaria rass tähendas tugevat keha ja selget mõistust, kõik haiglane, ebamäärane-tume, puhtale rassile mittevastav taheti maa pealt pühkida. Teisel poolt: mis on meid, eestlasi, kogu sõjajärgse aja aidanud rahvuse- nena püsida ja hinges oma vabadusaateile truuks jääda? Mulle tundub küll, et mitte niivõrd mõistus — mis soovitanuks pigem ehk konformeeruda, olla «realistid»; ja paljud «mõistuse» radu ju ka käisid —, kuivõrd õiglustunne meie südames. See tunne on meid ühendanud, meie ühtsust ja kultuuri kaitsnud seniajani. Nüüd, lähenemas «vabadusele», hakkame paraku seda tunnet kaotama, sest pragmaatilisele mõistusele on taas antud vaba voli, ja see, eelistades ainelisi väärtusi kultuurile ja vaimusele, soosib pigem eraldumist kui ühinemist. Niisiis pole just lihtne see tunnete ja mõistuse kokku- puuteala — ei üksikisikus ega suurtes hulkades. Mis aga romaani puudutab, ja nimelt eesti romaani, siis mulle näib, et seesama ala — olgu filosoofilises mõttes või kunstilises teostuses — on seal aina olnud ühele poole kallutatud; ja siit ka suurem osa eesti romaani hädasid.

Teiseks ja viimaseks: romaani kunstist. Üsna lihtsameelne oleks arvata, nagu piisaks «maagiliseks realismiks» kirjanduses pelgalt elu maagia äratundmisest. Ladinaameerika romaani pöördelises uuenumises pärast Teist maailmasõda täitis oluliselt eksistent- sialismi mõjul süvenenud tunnetuse kõrval samavõrd tähtsast rolli väljendus, kunst. Rohkem kui varasemad ladinaameerika oma kirjanikud, õpetas Rulfole, García Márquezele ja Cortázarile «maagilise realismi» kunsti Franz Kafka, kellelt õppetunde võinuks ju võtta ka Karl Rumor — Kafka peateosed ilmusid juba 1920. aastatest peale —, kuid nähtavasti, vähemalt «Krutsifiksis», ei pidanud ta vajalikuks võtta. Mida see kunst tähendab? Tähendab postulaati, et nii nagu inimeses on ratsionaalne ja irratsionaalne ühtne tervik, peab ka romaan — mis lõpuks ju kujutab inimest — edasi andma seda tervikut,

Lembit Sarapuu.
«Keskustelu». Üli, tempera, süsi, lõuend.
1990.

Lembit Sarapu.
«Vanapagan kuud söömas». Õli, tempera, süsi, lõuend.
1987.

ja mitte ainult ideede ja skeemide, loo või müüdi näol, vaid sulatama selle terviku romaani vormi, kujundisse endasse. Et ka romaanil oleks keha, intellekt ja hing. Nii me näeme, kuidas Kafka teostes pidevalt põimuvad loogiline ja ebaloogiline, ratsionaalne ja unenäoline. Mitte ainult teema ei ole selline, vaid jutustuslik struktuur ise: meie, lugejad, kaotame oma ratsionaalse mõtte lõnga, eksime ära Kafka labürintides, tajume ennast järjest seismas elu maagia jahmatav-lummava, ehmatav-äratava kuristiku serval.

Ladinaameerika «maagilisest realismist» saab eesti keeles kõige paremini — ja kiiremini, sest teos on mahult väike — ettekujutuse Juan Rulfo romaanist «Pedro Páramo». Seal segunevad ootamatult siinpoolne ja teis-

poolne, elavad astuvad õige loomulikult surnute riiki ja surnud kuulatavad seda, millest räägivad elavad. Ajatu surm tungib ajaliselt romaani struktuuris endas. García Márqueze «Sada aastat üksildust» ja novellid — millest samuti on eesti keeles valik lugeda — täiendavad «maagilisrealistliku» poeetika arsenalit müütilis-fantastiliste ja lüüriliste kujunditega. Fantastika ei muutu aga ulmekirjanduseks, sest on sügavalt juurdunud kõige keerulisemasse inimlikku ja ajaloolisesse tõelusse.

Moraal ja kokkuvõte: tõenäoliselt nõuab eesti romaani altar veel õige paljusid krutsifikse, enne kui saabub lunastus ja meie romaan filosoofiliselt ja esteetiliselt küpsena suurde ilmakirjandusse astub.

ANU KULL

EESTI GEOGRAAFILISEST KUULUVUSEST.

Väikerahvaste elus on enese identifitseerimise küsimus alati olnud väga oluline. Seejuures jääb vastuse leidmine tavaliselt igaihe enda sisetunde hoolde. Lõplik lahendus öeldakse aga välja kuidas kunagi — vahel luuletusega, vahel jalgadega, veelgi enam aga vaikse tööga. Nii või teisiti on tegemist poeesiaga, mida objektiivsust ihkav kõrvalseisja võib nimetada spekulatsiooniks. Pole ju võimalik tõestustega täielikult näidata, et üks või teine rahvas tõepoolest kuulub sinna, kuhu ta end arvab kuuluvat.

Teaduslike ideede ajaloost on siiski tuntud katsed määratleda teadusliku täpsusega nii üksikisikute identiteeti oma kultuuri ja maaga kui ka regiooni identiteeti tervikuna. Esimene suund suubus etnoloogiasse, teist aga on meid viimase viiekümne aasta jooksul harjutatud sõimama geopoliitikaks. Kuid omal viisil keelatud olid nad nende aastate Eestis mõlemad. Praeguste sündmuste taustal on etnoloogiast juba rääkima hakatud, siinkohal tahaksin seega peatuda ainult teisel — Eesti regionaalse identiteedi ehk tema geograafilise kuuluvuse küsimusel.

Käesoleva sajandi esimestel kümnenditel tegeldi geograafiateaduses küllaltki laialdaselt n.ö geograafiliselt loo-

mulike regioonide ja vastavalt geograafiliselt loomulike piiride otsimisega. Saadud regioonid võiks ka nimetada geograafilisteks individideks vms, kuid sisu sellest ei muutunud — püüti väga täpselt kindlaks määrata, mis ühte regiooni teistest eristab ja mis järelikult on vaadeldavale regioonile tüüpiline. Sellega üritati vastata küsimusele: mis teeb teatud piirkonnast geograafilise regiooni ja kus on tema loomulikud piirid? Sellega seoses püüti lahendada küsimus ka ühe või teise riigi kuuluvusest mingisse suuremasse regiooni.

Niisugune küsimuseasetus seostati küll rohkem ühiskonnageograafia nimega. Kuid sellest huvitusid siiski ka loodusgeograafid. Ainsa vahega, et loodusgeograafias jäi see apoliitiliseks, ühiskonnageograafias sai aga geopoliitika sildi. Hukkamõist, mis geopoliitikale osaks langes, on üldtuntud.

Täpsustuseks peab siiski märkima, et mõistel «geopoliitika» on kaks erinevat tähendust /15/. Esiteks mõeldakse selle all poliitilise geograafia suunda, mille raames püütakse seletada ja ennustada riigi poliitilist käitumist, lähtudes erinevate geograafiliste tegurite mõjust ja poliitiliste struktuuride re-

gionaalsest eripärast. Teises tähenduses on geopoliitika natsionaalsotsialistlikul Saksamaal arendatud pseudodoteaduslik suund, mida kasutati Müncheni Geopoliitika Instituudis seletamiseks Saksamaa lüüasaamist I maailmasõjas ning plaanimaks Saksamaa uusi vallutusi. Teise suuna põhiliseks eelduseks oli väide, et riik on organism, mis on võimeline suuremateks ja sõltumatumateks jõuaktsioonideks kui üksikindiviidid või inimgrupid, millest ta koosneb.

Nagu näha, on need kaks arusaama geopoliitikast küllaltki erinevad, kuid midagi pole parata — ühe must vari langeb mõlemale. Nii on geopoliitika olnud kogu II maailmasõja järgse aja praktiliselt varjusurmas, temast jäänud lünka täitis aga märksa neutraalsema mainega suund — poliitiline geograafia. Naljakas on ainult, et geopoliitikal ja poliitilisel geograafial on ühed ja samad klassikud (eelkõige Fr. Ratzel, R. Kjellén ja K. Haushofer). Sisuliselt eristab neid vahest ainult see, et poliitiline geograafia orienteerub peamiselt mitmesuguste poliitiliste regioonide struktuuride ja funktsioonide ning nende vastasmõju, samuti üksikisikute poliitilise käitumise uurimisele (näiteks valimiste geograafia).

Geograafiliselt loomulike regioonide defineerimine pole aga oma olemuselt mitte midagi muud kui mingi geopoliitilise põhjenduse esimene etapp, kus püütakse välja selgitada kahe niivõrd erineva nähtuse nagu riigi ja geograafilise keskkonna vaheline seos. On ju geograafiline keskkond pidev ning riigipiirist absoluutselt sõltumatu.

Küsimus tervikuna, s.o nii geopoliitika kui geograafiliselt loomulike piiride probleem pole mööda läinud ka Eestimaast ja on suur rõõm märkida, et tegemist pole olnud millegi häbenemist väärivaga.

Nimelt on eesti geograafilise mõtte ajaloost teada mitmed tööd, kus analüüsi Eesti geograafilist kuuluvust püüdega nii kaasa aidata Eesti geograafilisest asendist ja tingimustest lähtuvalt majanduspoliitikale. Kõige põhjalikumalt on seda teinud Tartu Ülikooli kunagine geograafiaprofessor Michaly Haltenberger (töötas Tartus aastatel 1924—1926) ja Eesti geograafia seni ainus suurkuju Edgar Kant, kes kasutas Rootsi geograafi Sten De Geeri poolt väljatöötatud Baltoskandia ideed, seda

vaid toleaeegse Eesti seisukohalt täpsustades.

Marksiistlik-leninlik teadus ja E. Kanti sündemigratsioon Rootsi 1944. a katkestasid selles suunas aga edasise töö ja kahjuks ka igasuguse järjepidevuse. Hiljem on geograafilises kirjasõnas Eesti geograafilise kuuluvuse probleemi käsitletud ainult vastuvaidlemist välistavas kontekstis. Näiteks nii — «Ajaloo käik on vaieldamatult tõestanud Eesti NSV regionaalse kuuluvuse NSV Liidu juurde. Kuid ideoloogiline võitlus selles küsimuses pole veel lõppenud»/17/.

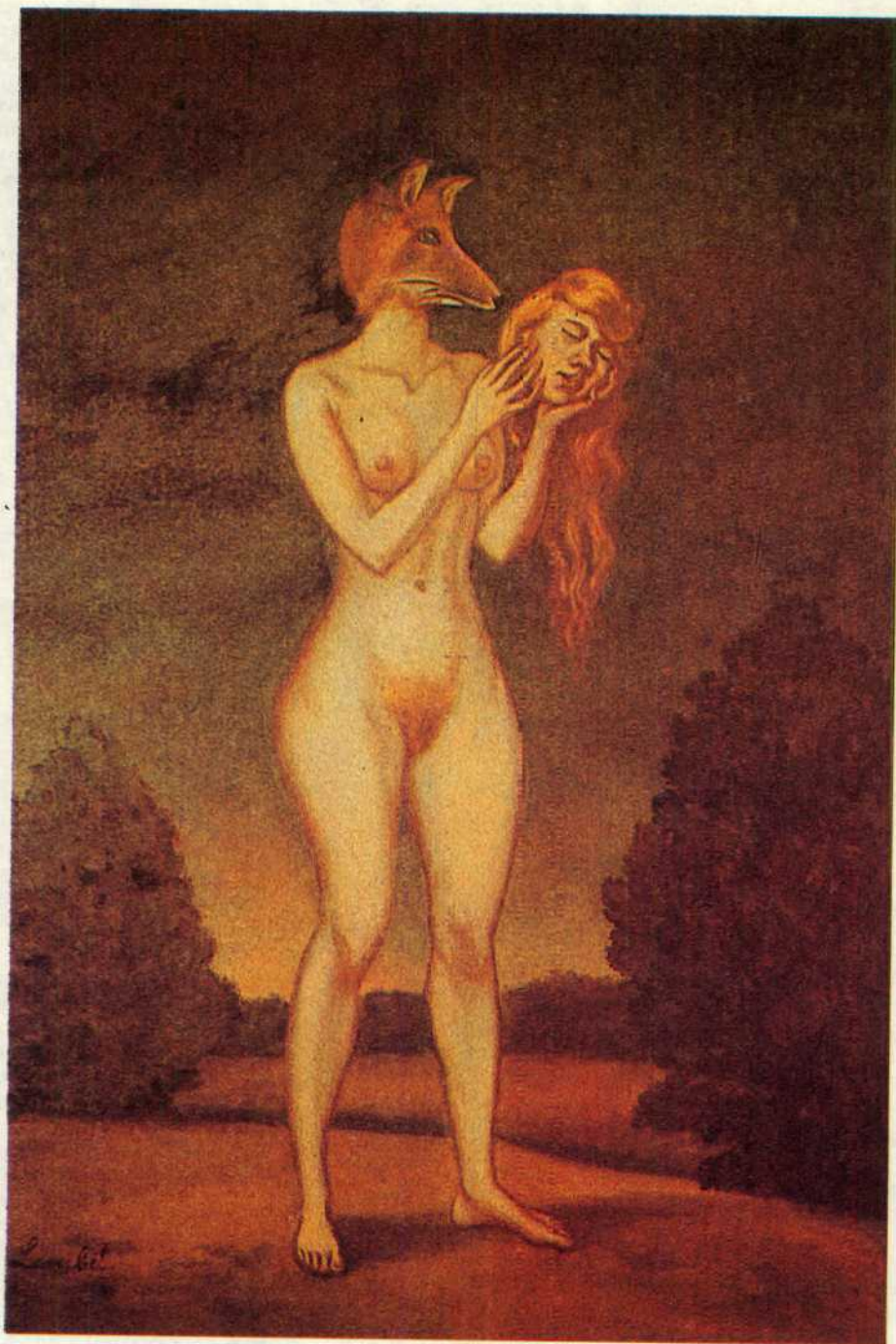
Nüüd on ideoloogiline võitlus selles küsimuses küll juba lõppenud. Huvitav oleks aga ka lahinguväljale tagasipilk heita ning tapetud üle lugeda.

M. Haltenbergeri raamat kannab pealkirja «Kas Baltikum kuulub Ida-, Põhja- või Kesk-Euroopasse?»/7/. Eesti sealhulgas — millisesse Euroopa ossa ta kuulub? Või kuulub ta hoopis mujale, näiteks Baltoskandiasse?

Poliitilise kuuluvuse määratlemise põhimõtte mõistmine on alati lihtne — nimetus tuleb sealt, kust puhuvad valdavad tuuled. Nii nimetati vanemas kirjanduses Eestit Balti provintsi osaks, ühtede ole ta aga osa Venemaa Läänemereprovintisist, teistele — Venemaa saksa Läänemereprovintisist.

Kui hiljem tekkis küsimus kuuluvusest Euroopasse, siis jälgiti sama printsiipi: niikaua kuni Eesti koos oma lähinaabritega kuulus poliitiliselt Venemaa alla, nimetati kogu piirkonda IDA-EUROOPAKS. I maailmasõja ajal, koos Saksa okupatsiooniga, prooviti Balti provintse aga otseselt seostada Ida-Preisimaaga ning lugeda nad kuuluvaks KESK-EUROOPASSE. Pärast I maailmasõda ja uute riikide teket endise Venemaa lääneosas tekkis mõiste VAHE-EUROOPA ning ka kogu Baltikumi loeti sinna kuuluvaks. II maailmasõja lõppedes, nagu teada, algas uus ring. Alguses ühene liigitamine VENEMAALE kuuluvaks, praegu aga üritame end taas identifitseerida IDA-EUROOPANA.

Geograafilise kuuluvuse määratlemine osutus seevastu keerulisemaks, kui võrd arvesse püüti võtta väga palju erinevaid tegureid, sh nii poliitilisi kui looduslikke. Samuti tekkis küsimus, mida üldse mõista Ida-, Kesk- ja Vahe-Euroopa all ning kus on Baltikumi enda piirid? Nii näiteks luges J. Partsch Kesk-Euroopaks ala, mis lõunast piirneb Lääne-Alpide ning Balkani poolsaarega, põhjast aga Taani väinadega (hõlmates seega toleaeegse Šveitsi, Austria-Ungari, Serbia, Montenegro, Bulgaaria, Rumeenia, Belgia, Madalmaad ja Saksamaa) /18/. Hoopis teised piirid pani aga Kesk-Euroopale H. Wagner.

Lembit Sarapuu.
«Libarebane». Õli, tempera, süsi, lõuend.
1985.

Lembit Sarapuu.
«Tants». Õli, tempera, süsi, lõuend.
1990.

Ta jättis nimelt välja eelnimetatud osa Balkani poolsaarest, kuid luges Kesk-Euroopasse kuuluvaks Prantsusmaa /21/. A. Hettneri jaoks ulatus Kesk-Euroopa seevastu rohkem ida suunda, hõlmates ka Poola ning jättes välja Prantsusmaa /8/.

Selline võimaluste rohkus valitses nii teiste Euroopa sisemiste loomulike piiride kui ka Baltikumi enda piiride tõmbamisel. Muidugi, ega kõigi nende piiride küsimus pole praegugi lahendatud, kuid piirdugem siinkohal siiski ainult minevikuga.

Sellega seoses tahaksin aga lähemalt analüüsida, milliseid tegureid peeti Eesti kuuluvuse määramisel oluliseks. Ühest küljest aitab see mõista, mis on geograafiliste piiride defineerimisel põhiprobleem. Teisalt aga annab veel tänapäevalgi loovale lugejale võimaluse vastavõtta isiklikke põhjausemaid geograafilisi otsuseid ja vastata ise küsimusele — millisesse geograafilisse regiooni kuulub Eesti praegu?

M. Haltenberger kasutas Baltikumi (tema jaoks Eesti, Läti ja Leedu) geograafilise kuuluvuse määramisel loodusgeograafilisi, etnograafilisi, majanduslikke, asustusgeograafilisi, poliitilisgeograafilisi ja ajaloolisi põhjendusi.

LOODUSGEOGRAAFILISTEST teguritest võttis M. Haltenberger arvesse Baltikumi geotektoonilist kuuluvust, geoloogilist ja geomorfoloogilist ehitust, hüdrograafilisi ja kliimaatilisi tingimusi ning taimestikku.

ETNOGRAAFILISTEST — etnilist tagamaad, usku, kirjaoskamatu ja algharidust omandavate noorte protsenti, saksa ja ladina tähestiku leviala ning rahvastikutihedust.

MAJANDUSLIKEST — põllumajandusliku maastiku üldilmet, maarahvastiku osakaalu rahvastiku üldarvust, rukki-, nisu-, odra- ja kartulisaaake, hobuste ja lammaste arvu ning põldudel saadavat keskmist saaki, viinatööstuse levikut, tööstusliku tootmisega tegeleva rahvastiku osakaalu, väliskaubanduse suundi ning raudteevõrgu pikkust 100 tuh. elaniku kohta.

ASUSTUSGEOGRAAFILISTEST — asustuse üldist iseloomu (hajaasustus ja talud), linnade üldilmet (füsiognoomiat) ning linnaelanike osakaalu rahvastiku üldarvust.

POLIITILISGEOGRAAFILISTEST — riikide suurust, poliitilisgeograafilist asendit ja piire.

AJALOOListEST teguritest — võraste ülemvõimu kestust (Saksa, Rootsi, Vene, Poola) ja mõju ulatust.

Lõppkokkuvõtteks järeldas M. Haltenberger, et Baltikum kitsamas mõttes (s.o Eesti ja Läti) on geograafiline individid asendiga Põhja- ja Kesk-Euroopa vahel. Leedul puudub niisugune individuaalne iseloom ning ta kujutab endast Kesk- ja Ida-Euroopa vahelist

üleminekuala. Ka leidis M. Haltenberger, et geograafiliste arusaamade kohaselt peaks Eesti ning Läti kuuluma pigem Põhja- kui Kesk-Euroopasse. Kahjuks jättis ta aga defineerimata Euroopa vastavate osade piirid.

E. Kanti arvates ei kannata M. Haltenbergeri tõestusviisi siiski kriitikat /12/. Kasutatud tunnused on paljudel juhtudel suvalised ning nene osakaalu pole piisavalt arvesse võetud. Baltikumi kuuluvust «rohkem Põhja-Euroopasse kui mõnda teise Euroopa ossa» E. Kant siiski ei vaidlustanud. Sihiseades ja üldistustes palju teadlikumaks ning tunnuste osas palju leidlikumaks hindas ta aga tööd, mille oli kirjutanud S. De Geer /5/.

S. De Geer toetus oma arutlustes Fennoskandia (ehk Soome-Skandinaavia) looduslikult ühtse piirkonna ideele. Kuid ta laiendas Fennoskandia mõistet kultuurile ja rahvastikule ning kokkuvõttes asendas selle Baltoskandia mõistega. Ka meetod oli Sten De Geeril tunduvalt täpsem kui M. Haltenbergeril. Ta valis välja üheksa Baltoskandia defineerimiseks olulist tegurit, määras neist igaühe suhtelise intensiivsuse ning tõmbas Põhja-Euroopa kaardile nende levikuala piirid, s.o üheksa piiri ümbritsemas ala, mille keskuseks on Läänemeri. Baltoskandia piiriks luges ta viiendat, s.o keskmist piiri. Vastavalt niisugusele sünteesile kuulusid Eesti ja Läti Baltoskandiasse, kusjuures Eesti intensiivsuskoefitsient oli väga suur — 7/9 (st üheksast tunnusest seitse olid siin esindatud). Sama suur intensiivsuskoefitsient oli ka näiteks suuremal osal Taanist. Seevastu Leedu ala, samuti Läänemere lõunarannik jäid väljapoole Baltoskandia piiri.

Need üheksa (4 looduslikku ja 5 kultuurilist) tegurit, mida S. De Geer Baltoskandia defineerimisel oluliseks pidas, olid järgmised:

1. FENNOSKANDIA ÜRGMÄESTIKUALA — Skandinaavia poolsaare tuuma moodustav ja sellest ida poole ulatuv vana kristalliline kilp.

2. PÕHJA-EUROOPA POOLSAARMAAD. Viimaste all tuleb mõista nii Skandinaavia, Koola ja Oneega poolsaari hõlmavat ala kui ka kogu Läänemere lõunakallast. Tõepoolest, tähelepanelikul vaatlemisel võib Eestitki nimetada poolsaareks, rääkimata siis veel nii ilmsetest poolsaare tunnustega maalappidest nagu Kura või Jüüti poolsaar.

3. FENNOSKANDIA KOOS OMA ISELOOMULIKU MOREENMAASTIKULISE ÄÄREALAGA — kvaternaari jäätumiste ajal oli kogu piirkond kuni praeguse Venemaa ning lõunast Taani, Saksa ja Poola territooriumini kaetud mandrijääga. Moreenide rida tähistab viimase jää taandumise piiri. Jää intensiivse tegevuse jäljed on aga jälgitavad kogu nimetatud ala ulatuses.

4. PÕHJA-EUROOPA MAAKERKEALA.

Jää taandumisele järgnes ulatuslik maakerge. Näiteks on Põhja-Rootsi praegu merepinnast tunduvalt kõrgemal, kui ta seda oli jää taandumise ajal, ning kerge jätkub tänapäevalgi.

5. PÕHJA RASSI TUUMALA. Regioonis tervikuna eraldas S. De Geer skandinaavia ja idabalti rassilist tüüpi. E. Kant aga rõhutas eestlaste suuremat hõimlust soomlastega kui oma lõunanaabritega. Vahemärkusena olgu öeldud, et siinkohal S. De Geerile esitatud süüdistused rassistlike ideede levitamises peavad minu arvates küll paika. Nii on just S. De Geeri sulest ilmunud töö, milles püütakse seda põhja rassi tuumala välja selgitada /4/. Ta kasutas samasugust kaartidel tehtud sünteesi, tunnustest tuli aga arvesse ainult kolm — keskmine kasv (üle 20 a vanustel meestel), silmade värv (siniste, hallide ja «segavärvi» silmade osakaal) ning pea kuju (alla 80% peaindeksiga inimeste osakaal). Kuid 30nda te aastate Rootsis ei olnudki see vahest kuigi eemaletõukav, sest rassipuhtuse uuringud olid seal nendel aastatel täiesti õiguspärased /2/.

6. KÕNELDAVAD KEELED. S. De Geer eristas kolme gruppi: a) skandinaavia (taani, rootsi, norra); b) soome ja eesti ning c) läti ja leedu keeled. E. Kant omakorda näitas, millises ulatuses on need kolm keeltgrupp üksteist mõjutanud, rõhutades nii rohkem neid ühendavat kui eraldavat.

7. PROTESTANTLUSE LEVIALA. Religiooni pidamisel ühiseks nimetajaks ei tekkinud ka E. Kanti kõhklusi — protestantluse levik eristab Eestit ja eestlasi nii lääne kui ida poole jäävate rahvaste usutunnistustest tõepoolest. Samuti nägi ta palju vaeva, et tõestada Rootsi suurt mõju Eesti vaimu- ja majanduselule Gustav Vasa aegadest alates.

8. PÕHJALA RIIKIDE TOLLEAEGSE TERRITORIUMI ULATUS.

9. KAHE TUHANDE AASTASE PÕHJALA RIIGI MAKSIMAALNE TERRITORIUM UUSAJAL. Geopoliitiliselt on viimase aastatuhande jooksul tegelikult eksisteerinud ainult kaks põhilist Põhjala riiki, mis ühel või teisel perioodil on Baltoskandia regioonis valitsenud. E. Kant väitis, et Rootsi okupatsiooni periood on idapoolsete Balti riikide jaoks olnud kõige soodsam. Tuleviku kohta arvas ta aga, et nii ajaloolistel kui sotsiaalsetel ja ökoloogilistel põhjustel on kõigi Balti riikide huvid kõige paremini kaitstud just kuuluvusega sellesse regiooni.

Et iga «liikmesriik» annab Baltoskandia regiooni arengusse oma panuse, pöördus E. Kanti tähelepanu eelkõige Eesti oma majanduse ja ühiskonnaelu uurimisele ja edendamisele. Selle üheks tulemuseks oli suurepärase teos «Eesti rahvastik ja eluruum» /13/, mida võib pidada seni parimaks Eesti geograafia

alaseks uurimuseks üldse. Loomulike regioonide kontseptsiooni on Kant aga kasutanud ka koguteoses «Maailma maad ja rahvad» aluseks võetud kultuurilise rajoneeringu puhul /10/. Mis aga puutub fakti, et E. Kant kasutas natsliku geopoliitika poolt kompromiteeritud mõistet «eluruum» (*Lebensraum*), siis palun — E. Kant on tänaseks erifondi autorite nimikirjast kustutatud ja tema põhitööd on kättesaadavad kõigile, kes soovivad nende tagamaades selgusele jõuda. Nende autorile etteheidetud natsimeelsus ei leia sealt igatahes mitte kõige vähematki kinnitust.

Märkima peab aga, et sama küsimusega loomulikest regioonidest tegeles ka üks E. Kanti õpetajatest — aastatel 1919—1923 Tartu Ülikoolis töötanud geograafiaprofessor Johannes Gabriel Granö. Kuid tema ei otsinud mitte niivõrd geograafiliste ühikute piire kui niivõrd nende tüüpilisi tuumalasi (vt nt üle maailma tuntuks saanud uurimus «Puhas geograafia» /6/). Ligikaudu samast probleemist, kuid looduskomplekside näitel, oli huvitatud ka teine E. Kanti kaasaegne — Eduard Markus /16/.

Seega ei olnud Baltoskandia piiritlemise ja Eesti geograafilise kuuluvuse defineerimise katsed omas ajas mitte midagi erandlikku.

Baltoskandia osas tahaksin aga ühineda inimese arvamusega, kes muu hulgas on E. Kanti tutvustamisel maailmas meie eest ära teinud praktiliselt kogu töö /vt 1, 2, 3/, ja nimelt — mõnda aega Lundi ülikoolis töötanud ameerika geograafiaprofessori Anne Buttimeriga. Ta peab Baltoskandia mõistet «geopoeetiliseks ideeks, mis võib meeldida rohkem geograafiaõpetajatele ja kultuuriregioonide defineerijatele kui poliitilise geograafia realistidele» /2/.

Kuid loomulikult võib igaüks isiklikult seda ideed kas tunnustada või mitte.

Loomulike piiride otsimisega seondub aga teinegi kontseptsioon, mis, tõsi küll, on veelgi vähem tõestatav ja veelgi kaheldavam väärtusega kui Baltoskandia-idee. Selleks on nn «varjaagi piirivööde» (*der Warägische Grenzsaum*).

«Varjaagi piirivöötm» ideed on kõige tuluselt propageerinud kunagine Berliini geograafiaprofessor A. Penck /19/, kuid seda pooldasid ka nii M. Haltenberger kui E. Kant.

«Varjaagi piirivöötm» all mõisteti umbes 200 km laiust maariba Euroopa läänepoolse ja kontinentaalse osa vahel. Eesti kohalt kujutati teda laiuksa Peipsi idakaldast Ilmeni järveni, põhja-lõunasuunaliselt üldpikkuselt aga ulatuvat Läänemerest Musta mereni. E. Kanti sõnade kohaselt on «varjaagi piirivöötm» ala «Vana-Euroopa ehk Lääne ja Ida-Euroopa Sarmaatia ehk Suur-Siberi vahel /.../, mis, ulatudes Läänemere ranniku-

mailt üle slaavi ja madjari väikerahva, sihbi Mustale ja Vahemerele. See on suurte rahvaste vaheline vööt, kus rea väikerahvaste olemist on määranud enamasti võitlus Euraaasia suure Läänepoolsaare sisepiiri pärast, võitlus maa-alade, ruumi pärast: ühtede tagamaa turgude, teistele — merelepääsu ja valutamistungi tõttu, neile endile aga võitluseks iseolemist pärast» /9/.

«Varjaagi piirivöödet» peeti ühtlasi Venemaa loomulikuks läänepiiriks. Iseenesest mõistetavalt mõjus niisugune mõte kõigile «Eesti ja Venemaa ajalooliselt väljakujunenud majanduslike ja poliitiliste seoste» apologetidele eriti ärritavalt. Ning kuidas saabki neid mitte ärritada näiteks artikkel «Eesti geopoliitilisest ja geoökonomilisest asendist, eriti Venemaa suhtes» /11/, kus E. Kant analüüsib ka käesoleva sajandi alguskümnenditel valitsenud arvamust, et Venemaa vajab Eesti maa-ala ning rannikuid oma eluliste (eeskätt majanduslike ja transpordiliste) nõuete rahuldamiseks. Kasutades põhiliselt andmeid läbi Läänemere sadamate läinud Venemaa väliskaubanduse mahu kohta eelmise sajandi algustest alates, jõuab ta järeldusele, et «... võib ainult ennustada Läänemere geoökonomilise tähtsuse veelgi vähenemist Venemaa suhtes. /.../ Peaks sealtpoolt «varjaagi piirivöödet» kunagi jälle väideta maa-ala «silla omandamise tähtsust» Suur-Siberi merelepääsuks, siis teame, et selle taga võivad olla vaid kratopoliitilised kihud, mitte aga reaalsed geograafilised või geoökonomilised vajadused. Juhtub seda aga kuulduma siinpool, siis on see vähemalt anakronismide serveerimine.»

Ärritav, kas pole? Kuid tõele au andes peab siiski märkima, et nimetatud artikkel ei kuulu kaugeltki mitte E. Kanti parimate tööde hulka ning selles kasutatud tõestusviis pole samuti kuigi veenev.

E. Kant ise on mõiste «varjaagi piirivööde» aga enamasti asetanud jutumärkidesse, võimalik, et rõhutamaks selle kontseptsiooni kasutamist lihtsalt põhjusel, et paremat pole kusagilt võtta. Näiteks S. De Geeri Baltoskandia idee põhjenduste kohta ta umbes sama väidabki — «Kriitiliselt suhtudes S. De Geeri menetellu tõusevad igatahes mõned küsimused, nimelt: kas tema poolt aluseks võetud levingunähtused on piisavad, tõeliselt mõõtuandvad ja otseselt mõjuvad vaadeldava regiooni tänapäeva näos ning elutegevuses». Kuid tõde siiski, et «vaatamatagi neile arvestatavale lisandele peab tunnustama S. De Geeri poolt tehtud Põhja-Euroopa limitatsiooni vastuvõetavamaks kõigist senistest. Edaspidine üksikasjalikum geograafiline ja sotsiograafiline uurimistöö Baltoskandia üksikute maade kaupa moonstab tõenäoliselt

mõndagi ja annab kindlasti ka täpsema sisulise üldisloomustuse. Laiast laastust võttes on aga Baltoskandia objektiveid eeldusi jääda püsima Põhja-Euroopa suur-regioonina» /14/.

Nagu märgitud, edaspidist uurimistööd Baltoskandia kontseptsiooni täpsustamiseks ei järgnenud. Ei nende poolt, kes jäid Eesti pinnale, ega ka pagulusse sunnitud E. Kanti poolt.

Tänaseks on küll muutunud nii üldised tingimused kui Eesti majanduslikud võimalused, ent Eesti geograafilise kuuluvuse küsimus tundub endiselt olevat igaühe vaba interpretatsiooni lahendada — kas läänega ühte või idaga ühte? Või hakata hoopis sulepeast välja pigistama lugusid igipõlvest kontaktidest lõunanaabritega? Kuid tundub ka, et kogu küsimus on kaotanud oma sajandialguse teadusliku värskuse ning õige lahenduse võib üsaldada reaalpoliitika dikteerida — nagu iga teinegi riik on ka Eesti ükski ja omaette.

Ühtlasi peab aga tunnistama, et vaatamata pikaajalisele (ja ilmselt õigustatud) vaikesele on maailma geograafilises kirjanduses praegu juba olemas mitmed märgid sellest, et geopoliitika hakkab siiski taas jalule tõusma /vt nt 20/.* Loomulikult ei puuduta see natsionaalsotsialistliku Saksamaa poolt väljaarendatud võsu. Küsimus on hoopis selles, et üldise globaliseerumise taustal on taas päevakorda kerkinud rahvuse, natsionalismi ja rahvusriigi problemaatika. Mitmetes maailma piirkondades mitte kuidagi vaibuda tahtev rahvuslik vabadusvõitlus aitab aga teaduslike otsingute niisugusele pöördele kahtlemata väga tugevalt kaasa. Ning ilus on loota, et nende probleemide omal nahal tundmine annab ka Eesti teadlastele uue šansi maailma teadusturul sõna sekka öelda.

Kogu küsimus piiride tõmbamisest ja piiride täpsusest kõneleb meile aga lõpp-kokkuvõttes ühest geograafidele väga tuttavast probleemist, mis laiemas plaanis nähtuna pole oma tähtsust siiski kaotanud. Selleks on geograafiliste piiride suhtelises. Kokku on sellega aga puutunud vist küll igaüks. Nii näiteks on kõigile kooli geograafiaõpikust teada jämedad jooned, mis jagavad mingi mandri teatud osadeks. Ütleme näiteks, et Aafrika mandri Põhja-, Kesk-, Ida- ja Lõuna-Aafrikaks. Tegelikult pole need jooned ju mitte midagi muud kui kellegi väljamõeldis, mis kokkuleppeliselt tunnustati õigeks ja objektiivselt eksisteerivaks. Misti muidugi ei tähenda, et Põhja-, Kesk-, Ida- ja Lõuna-Aafri-

* Sõltumatult käesolevast artiklist alustati E. Kanti geograafiliste tööde taasavaldamist tööga «Eesti geopoliitilisest ja geoökonomilisest asendist, ...» («Akadeemia» 1990, nr 6). Vahest tuleks sedagi võtta kui antud väite kinnitust?

kat polegi tegelikult olemas. Loomulikult on. Kuid mitte keegi lihtsalt ei saa iialgi üheselt ära tõestada, et Põhja-Aafrika lõpeb ja Keskning Ida-Aafrika algab just täpselt sellest piirist alates, mis märgitud.

Kasutatud kirjandus

1. BUTTIMER, A. (1987): «Edgar Kant 1902—1978» in T. W. Freeman, ed. *Geographers: Bibliographical Studies*, vol. 11, lk 71—82.
2. BUTTIMER, A. (1988): «Edgar Kant and Balto-Skandia: Heimatkunde and Regional Identity», Oral Presentation at IGU Commission on the History of Geographical Thought Symposium on National Identity and the History of Geography», Bundanoon, Australia, August 15—19, 13 lk.
3. BUTTIMER, A. (1988): «Edgar Kant: Baltic Pioneer», Oral presentation at Session D3 of the XXVI International Geographical Congress, Sydney, Australia, August 20—25, 21 lk.
4. DE GEER, S. (1926): «The Kernel Area of the Nordic Race within Northern Europe», Reprint from *The Racial Characters of the Swedish Nation*, Uppsala, lk 30.
5. DE GEER, S. (1928): «Das Geologische Fennoskandia und das Geographische Baltoskandia», *Geografiska Annaler*, vol. 11.: lk 119—139.
6. GRANÖ, J. G. (1929): «Reine Geographie. Eine methodologische Studie, beleuchtet mit Beispielen aus Finnland und Estland», Helsinki: *Acta Geographica II*, Nr 2; 306 lk.
7. HALTENBERGER, M. (1925): «Gehört das Baltikum zu Ost-, Nord- oder zu Mitteleuropa?», Dorpat: *Publicationes Instituti Universitatis Dorpatensis Geographici*, Nr 1, 22 lk.
8. HETTNER, A. (1923): *Grundzüge der Länderkunde*, I Band, Europa, 2. Aufl, Leipzig u. Berlin, lk 57.
9. KANT, E. (1926): Tartu. Linn kui ümbrus ja organism. *Linnageograafiline vaatlus, ühtlasi lisang kultuurmaastiku morfoloogiale*, Tartu: K.-Ü. «Postimehe» trükk, lk 175.
10. KANT, E. (1930): *Maaailma üldpilt ja liigestus. Maaailma maad ja rahvad*, Tartu/ O/Ü Loodus, 18 lk.
11. KANT, E. (1931): «Eesti geopoliitilisest ja geökonomilisest asendist, eriti Venemaa suhtes», Tartu: Äratrükk «Eesti Nädala» albumist, 24 lk.
12. KANT E. (1934): «Estlands Zugehörigkeit zu Baltoskandia», Tartu: Tartu Ülikooli majandusgeograafia seminari toimetised. Nr 9, 32 lk.
13. KANT, E. (1935): *Bevölkerung und Lebensraum Estlands*, Tartu: Akadeemiline Kooperatiiv, 268 lk.
14. KANT, E. (1935): «Estland och Baltoskandia. Bidrag till östersjöländernas geografi och sociografi», Tartu Ülikooli majandusgeograafia seminari üllitised. Nr 10. Särtryck ur *Svio-Estonica 1935*, lk 80—103.
15. LARKIN, R. P., PETERS, G. L. (1983): *Dictionary of Concepts in Human Geography*, London: Greenwood Press, lk 106—109.
16. MARKUS, E. (1932): «Chorogeneze und Grenzenverschiebung», *Publicationes Instituti Universitatis Tartuensis Geographici*. Nr 19, 48 lk.
17. NÖMMIK, S. (1961): *Eesti NSV territooriumi geograafiline asend ja administratiiv-territoriaalne jaotus*, Tartu, lk 19.
18. PARTSCH, J. (1904): *Mittel-Europa*, Gotha.
19. PENCK, A. (1917): *Die natürlichen Grenzen Russlands. Ein Beitrag zur politischen Geographie des Europäischen Ostens*, Berlin.
20. TAYLOR, P. J. (1989): *Political geography*.
21. WAGNER, H. (1920): *Lehrbuch der Geographie*, II. Band, Länderkunde von Europa, 1. Abteilung, lk 180...183.

RAFAEL SHAPIRO

METAMORFOOSID

1. Ajaloo seadused

Tavaliselt seostatakse teadlase nimega hüpoteesi, konkreetset seadust, harvemini teooriat. Marxi nimega seostatakse õpetust, tervet teadust. «Marx avastas ajaloo seadused,» kirjutas Majakovski ja ei väljendanud mitte üksnes iseenese ja mitte ainult ametlikku arvamust. Hulk väga erinevaid isiksusi alates sotsiaaldemokraatidest kuni Herbert Wellsi ja Bernhard Shaw'ni välja oli veendunud, et Marx avastas ühiskonna arengu objektiivsed seaduspärasused ning ühelt formatsioonilt teisele, kõrgemale, ülemineku universaalse mehhanismi. Tema õpetuse järgi oli üleminek kapitalismilt kommunismile sama möödapääsmatu nagu õhku visatud kivi langemine maale või vedeliku nivoode võrdsustumine ühendatud anumates.

Selles mõttes ei olnud Oktoobrirevolutsioon ootamatu. Ootamatu oli hoopis see, et «Marxi järgi» seatud majandussüsteem ei hakanud tööle. «Ajaloo objektiivsete seaduste» rikkumise põhjusi otsiti kõikjalt: mahajäänud maal revolutsiooni teinud bolševike kerge-meelsusest, Venemaa ajaloo iseärasustest ja vene hinge salapärasest. Samuti Stalini deemonlikust iseloomust, kes juhtis riigi kommunismi peateelt kõrvalharule: kasarmusotsialismile, tootmise asiaatlikule teele, postfeodalismile, Dühringi teele.

Neid seisukohti ei jaga mitte üksnes Oktoobrirevolutsiooni kummardajad. Selliseid hinnanguid võime kohata ka revolutsiooni printsiipiaalsetel vastastel nagu saksa sotsiaaldemokraadid, inglise leiboristid, sotsialismi ideoloogid Rootsis, Prantsusmaal, Iisraelis. Isegi ameerika teadlane Richard Pipes vihjab asjaolule, et nõukogude tegelikkus

---

RAFAEL SHAPIRO sündis 1926. a. Lõpetas Aserbaidžani Majandusinstituudi ja juristina Aserbaidžani Riikliku Ülikooli. Töötas insenerina, juristina ja ajakirjanikuna. Üheksa raamatu autor. Tema artikleid on avaldanud «Literaturnaja Gazeta», «Izvestija», «Družba Narodov», «Strana i Mir» jt. N. Liidu Kirjanike ja Ajakirjanike Liidu liige. 1980. a alates elab Jeruusalemmas. Kasutab pseudonüümi R. Bahtamov.

Käesolev artikkel on lühendatult tõlgitud Münchenis ilmuvast ajakirjast «Strana i Mir» (1989, nr 6). A. P.

ei ole niivõrd marksismi realiseerimine praktikas kui võrd Venemaa ajaloo eripära tulemus. Oleks Ivan Julma asemel olnud *Magna Charta Libertatum*, läinuks Venemaa ka peale revolutsiooni hoopis teist teed.

Alles viimastel aastatel on N. Liidus trüki- valgust näinud artiklid, kus kriitiliselt analüüsitakse... ei, loomulikult mitte marksismi, vaid Marxi üksikuid postulaate, mis aja katsu- mustele ja ajaloolisele kogemusele vastu pole pidanud. Hmselt arvatakse, et nood postulaadid ei kuulu marksismi aluste hulka ja nende kriitika ei puuduta õpetust tervikuna.

Püüd igati säilitada õpetuse alused (või selle «ratsionaalne iva») ühendab vägagi erinevaid uurimusi. Mõned autorid lähevad delikaatsest teemast mööda, jättes järel- duste tegemise lugejale. Teised annavad mõista, et möödunud saja aasta jooksul on marksism vananenud ning vajab moderniseerimist. Kolmandad rõhutavad probleemi praktilist külge — kui võtta ära ideaalid, mille nimel rahvas niipalju aastaid ennast üha ohverdas, lükatakse maa laose kuristikku.

See viimane väide tundub mulle ainuke- sena põhjendatud. Peab olema tavatult julge, et maha raputada «põlastusväärne praktika» ning korrata filosoofi sõnu: «Platon on küll mu sõber, kuid tõe on kallim.» Minu lähtepunkt on tagasihoidlikum ja samuti puhtpraktilist laadi. Marksismi ideoloogia (üksnes selle varigi) ei ole maale ja rahvale sugugi ohutu. Üle seitsmekümne aasta elavad inimesed muinasjutumaal. Mida hiljem nad ärkavad (aga ärkamine on möödapääsmatu), seda raskem on virgumine.

Hoolimata kõigest lükatakse ärkamis- moment üha edasi.

Marxi suur ja mitmekülgne pärand on lummas. Esimesel pilgul ei märkagi, et õpetuse («ajaloo seaduste») iva on üllatavalt elementaarne. Ühiskonna arengu taseme määrab tootmine. Ühiskonna normaalseks funktsioneerimiseks on vaja, et teda moodustavad elemendid — tootlikud jõud ja tootmis- suhted — oleksid vastavuses. Kuid teataval arenguetapil see vastavus katkeb. Järgneb ebakõla kõrvaldav plahvatus (revolutsioon) ning tasakaal taastub.

Ja ongi kõik? Kui rääkida revolutsiooni- teooriast, siis jah. Marxi põhitööd püüavad

tõestada, et kapitalistlik tootmine ammandas oma võimalused, sest tootlikud jõud saavutasid taseme, mil tootmissuhted neile kitsaks jäid. Et areng jätkuks, on vaja uut, kommunistlikku tootmissuhete süsteemi. Selle ülesande, ühe süsteemi väljavahetamise teise vastu, täidabki revolutsioon.

Kogu seda harmoonilist rajatist hoiavad koos aksioomide pähe võetud oletused. Esimene aksioom: ühiskonna arengu seadused on samavõrd objektiivsed nagu loodusseadused ning järelikult ei olene inimtahtest. Teine aksioom: Marxi poolt vaadeldud ajalõigul kehtinud arengutendentsid kehtivad kogu kapitalismi kohta. Kolmas aksioom: kapitalismi asemele loodav tootmissuhete süsteem ei vajagi erilist uurimist, sest on juba algselt ja mõõtmatu täiuslikum.

Kõigi nende aksioomide taga seisab XIX sajand oma usuga teaduse täieliku võidukäiku, arengu absoluutsesse (mitte tõenäosuslikku) iseloomu, usuga ainukese (sirge ja selge) õnnele viiva tee olemasolusse.

Lähtudes Marxi mõistetest pidi areng toimuma umbes nii: tootmise kontsentreerumine, lõhe suurenemine selle ühiskondliku iseloomu ja eravalduse olemise vahel, proletariaadi kasv, eksploateerimise süvenemine, rikkuse ja vaesuse koondumine eri poolusteks, üha sagenevad ja süvenevad majanduskriisid. Revolutsioon oli kutsutud kätkema endas kahte alget. Objektivne alge — tootlike jõudude «mäss» tootmissuhete aheldavate raamide vastu. Subjektivne alge — proletariaadi ülestõus üha süveneva sotsiaalse ebaõigluse vastu. Ilmselt kujutas Marx tulevast kapitalismi (kui see säiliks) ette nii, nagu seda kirjeldab J. London «Raudses kannas» või H. Wells «Ajamasinas».

On vaieldav, kuivõrd sarnanes möödunud sajandi tegelik kapitalism Marxi poolt kirjeldatud kapitalismiga. Kaldun arvama, et mitte eriti. XIX sajandi suurepärase tundja John Fowles hindab olukorda teisiti. Ta kirjutab: «Kahtlemata olid kuuekümmend aastat õitsengu ajajärguks. Küllus, mille saavutasid käsitöölised ja isegi tööstustöölised, tõrjus vähemalt Inglismaal täielikult kõrvale igasuguse mõtte revolutsioonist.» Kahtlematu oleksid Marxi poolt täheldatud arengutendentsid, kui nende mõju oleks säilinud, varem või hiljem viinud sotsiaalsete kataklüsmideni.

Kuid tendentsid muutusid. Käesoleva artikli eesmärgiks ei ole analüüsida kapitalismi evolutsiooni keerulist protsessi. Toon ära vaid kaks momenti. Esiteks ei arenenud tootlikud jõud sugugi mitte mehhaanilist teed mööda, nagu seda Marx ette kujutas: võimsad masinad, masinate kogumid, kõikjal vaid vabrikud ja tehased. Teiseks —

Marxi ettekujutus tootmissuhetest, mis justkui ei sõltuks inimtahtest ja -mõistusest, oli väär. Selgus, et sõltuvad küll ja kuidas veel. Laskumata põhjalikku analüüsi võib märkida, et arenenud kapitalismi tootmissuhtel on väga vähe ühist Marxi poolt joonistatud primitiivse skeemiga.

Suur osa Lääne ühiskonnast võttis Marxi töid hoiatusena, antiutopiaana. Revolutsiooniloosungites (mis loosungiteks jäidki) suutis Lääs märgata mõistlikke momente. Oleks muidugi naljakas ette kujutada, et mingisugune kapitalistide salaliit töötas välja pärast Alusepanija tööde ja Suure Oktoobri kogemusega tutvumist kapitalismi päästmise abinõud.

Kõik oli palju proosalisem. Ühiskond arenes oma seaduspärasuste järgi; kolme jõu — töötajate (ja nende huve väljendavate ametiühingute), tööandjate ning riigi keeruliste suhete kaudu. Selle käänlise, vasturääkivusi, jõnke ja äärmusi täis protsessi käigus kujuneski tänapäeva Lääne ühiskonna ilmet määrav tootmissuhete süsteem. Kui püüda esile tuua arengu peamist lüli, siis on selleks konkurentsi järsk tarvernemine, aga mitte Marxi õpetus ega revolutsiooni kogemus. Konkurentsi tõi esiplaanile töö kvaliteedi probleemi ja seega elamistingimuste probleemi, sest tänapäeval mõistavad ju kõik (välja arvatud ehk marksistid), et hästi töötab vaid see, kes hästi elab.

Muutused tootmises ja ühiskonnas ilmnedid juba Marxi eluajal. Pole midagi imestada, et Engelsi viimastes töödes võib märgata ilmseid peataoleku tundemärke. Kõige täpsemini formuleeris vastuolu õpetuse ja reaalsuse vahel Ed. Bernstein oma teoses «Sotsialismi eeldused ja sotsiaaldemokraatide ülesanded» (1899). Ta tõdes, et tegelikkus ei allu Marxi seadustele. Kõrvalekalded puudutavad pea kõiki olemise külgi. Tootmine ei kontsentreeru suurtesse vabrikutesse; rikkus ei koondu vähestesse kättesse; tööstus ei monopoliseeru; suurpõllumajandus ei suru välja väikepõllundust; proletariaat ei vaesu ei absoluutselt ega suhteliselt; kodanlik riik ei muutu kapitali kuulekaks teenriks. . .

Pole välistatud, et selles elu kõrvalekalde skeemist peitubki Lenini kurikuulsa kannatamatuse põhjus. Kärkides kurjalt kõikvõimalike oportunistide peale alates «radikaalsest» Bernsteinist ja lõpetades «mööduka» Kautskyga, tundis Lenin hingepõhjas, et maailm areneb hoopis teistmoodi — veidi veel ja revolutsioonihetk on mööda lastud.

Muidugi kulges kapitalismi evolutsiooni protsess ebaühtlaselt: kord aeglustudes, kord kiirenedes, kord tehes keerulisi käänakuid. Erinevate maade arengu ebaühtlus, ajaloolis-

te asjaolude kokkulangevus, lokaalsed ja maailmasõjad — kõik see ähmastas üldpilti, laskmata märgata üldisi tendentse. Aegajalt tekkis ühel või teisel maal plahvatusohtlik olukord. Ühte säärasituaatsiooni kasutas Lenin 1917. aasta sügisel. Tal avanes võimalus läbi viia tohutu eksperiment ning kontrollida praktikas Marxi kolmandat (ehk tähtsaimatki) aksiomi.

2. Mitte ainult Venemaa ilming

Lenini võimuihas pole põhjust kahelda. Ei maksa kahelda ka selles, et võim kui selline teda ei huvitanud. Algul oli võim Leninile vajalik proletariaadi tööriista — partei — loomiseks, siis revolutsiooni teostamiseks ja Marxi ideede realiseerimiseks. Tee kõikidel etappidel olid kompromissid mõödapääsmatud ning Lenin mõistis seda (näiteks soostus ta esseeride loosungiga «Kogu maa talupoegadele!»), kuid mitte kunagi ei taganenud ta peamisest. Peamine aga seisnes kommunistlike tootmissuhete ja proletariaadi diktatuuri kehtestamises, mille abil uued suhted vana ühiskonna kangasse kooti. Vladimir Iljitš ei kahelnud, et ideid tuleb ellu viia jõuga, ületades sõna otseses mõttes, kõigi klasside vastupanu (peale proletariaadi). Seda toonitas Marxi; ka Lenini enda kogemused suheldes esseeride, menševike ja intelligentidega näitasid sama.

Pole mõtet teha oletusi, mis oleks juhtunud, kui võimu haaranud bolševikud oleksid säilitanud vanad tootmissuhted ning piirdunud ammugi küpsenud muutuste läbiviimisega, mida Ajutine Valitsus ei sõandanud rakendada. Bolševikud oleksid ilmselt eriliste raskusteta võimu säilitanud ning riik oleks läinud Franco võidu järgse Hispaania teed.

Tsarismi sotsiaalne baas oli kitsas, rahulolematu olukorraga üldine. Peamist vastupanu ei kutsunud esile mitte revolutsioon (võimu haaramine bolševike poolt), vaid sellele järgnenud ümberkorraldused, st suhete süsteemi lõhkumine. Isegi «ultrareaktsioonilised» kasakad alustasid võitlust alles siis, kui uus võim nende huvisid puudutas.

Lenini jaoks teist võimalust polnudki. Selleks ta võimu haaraski, et lõhkuda üks suhete süsteem ja luua teine. Alles hiljem, tagantjärele, kuulutas juht sõjakommunismi ajutiseks ja kodusõja poolt pealesunnitaks. Tegelikult tehti aga katse üle minna sellesamasse kommunismi, «otsestesse jaotussuhtesse», mida kuulutas Marx. Tuntud ajaloolane N. Poletika meenutab oma mälestustes «Nähtu ja läbielatu», et epiteet sõja «kommunismi» ees «võeti kasutusele alles 1921. a. peale partei X kongressi».

Ei oleks õige vaadelda «revolutsioonilisi ümberkorraldusi» ainult ühe külje pealt.

Süsteemi lammutamine kutsus esile küll paljude rahvakihtide vastupanu, kuid samal ajal ka teiste suurima entusiasmi. Ning see entusiasm sai üheks bolševike võidu peapõhjuseks kodusõjas; sellega on seotud ka kollektiviseerimise, industrialiseerimise ja esimeste viisaastakute omapärane atmosfäär.

Ja see pole üksnes Venemaa ilming. Meenutagem Prantsuse meremeeste mässu Odessas, käärimist Venemaa põhjaosas viibivas Inglise armees, võimsaid demonstratsioone Euroopas loosungite all «Käed eemale Nõukogude Liidust!», seda progressiivse intelligentsi toetust, mida nõukogude võim kasutas isegi veel kolmekümnendatel aastatel, mil revolutsiooniloo-sungid olid fiktsiooniks muutunud.

Tuleb tunnistada, et marksism ei tekkinud tühjale kohale. Nimetagem Lenini kolme marksismi allika asemel kaht: igasuguse süsteemi realsed puudused ning inimkonna igipõline unistus paradiisist, totaalselt õiglasest ühiskonnast. Inimkonna ajaloo eri perioodidel on nimetatud komponentide tähtsus olnud erinev. Kuid need eeldused on eksisteerinud alati, kutsudes kriitilistel hetkedel esile plahvatusi. Nii juhtus näiteks mõõdunud sajandi neljakümnendatel aastatel, mil kapitalismi paised (seekord ehtsad) löid terava revolutsioonilise situatsiooni Mandri-Euroopa maades. «Manifestis» kirjeldatud olukorda ei mõelnud Marx ja Engels sugugi mitte omast peast välja; nad konstateerisid fakti: «Üks tont käib ringi mööda Euroopat — kommunismitont.» Nii juhtus ka 1917. aastal. Maailmasõda viis rahvad kriitilise punkti, võimalikuks said sündmuste edasise arengu väga erinevad variandid; ka äärmuslik, Oktoobri-variant.

Naivne oleks väita, et see võimalus oli Venemaa jaoks ainumõeldav. Variante oli palju ning valiku määras hulk asjaolusid, kaasa arvatud täiesti juhuslikud. Hegeli väite «Kõik tegelik on mõistlik» tavapärase tõlgendus on ajalooliselt sama piiratud kui marksism, sest teda saab kasutada vaid ühiskonna puhul, mis on ehitatud nendesamade «raudsete» ajaloosaduste järgi. Ühiskondlike priotesside tõenäoline iseloom selgub hiljem. Kes tulevikuski soovib Hegeli väidet kasutada, peaks «mõistlikuks» (st ajalooliselt mõödapääsmatuks) tunnistama ka Duvalier' režiimi Haitil, mustade kolonelide võimu Kreekas ja terve rea teisi paradokse, mis ei tee sugugi au kurikuulsale ajaloo loogikale. . .

Mida siis kujutavad endast need uued tootmissuhted? Sellele peamisele küsimusele jätab Marx vastamata, arvates ilmselt, et vastata polegi vaja. Tootlikud jõud (ja mitte üksnes nemad, sest inimtahtest see ei olene) valivad ise tootmissuhete adekvaatse süsteemi.

Marx määratles kapitalismi kui palgatöö

ja kaubalis-rahaliste suhete ülemvõimu süsteemi. Järelikult tuleks kommunismi määratleda vastupidiselt — kui palgatöötaja ja kaubalis-rahaliste suheteta süsteemi. Hämastav, kuid kaugemale eitusest marksism tegelikult ei lähegi. Kõik öeldu puudutab vaid tootmisvahendite kuulutamist ühiskonna omandiks, mitmesuguste omandivormide muutmist üheks, ühiskondlikuks.

Marxi järgi on omandisuhted millegi hoopis tähtsama — tootmissuhete — «juriidiline väljendus». Kapitalismi puhul on selleks palgatöösuhted, aga kommunismi puhul?

Sellele fundamentaalsele küsimusele ei vasta klassikud hoopiski. Nii Marx kui Lenin taandavad probleemi tehniliseks operatsiooni. Marx kirjutab «Kapitalis»: «Töötjad võivad saada paberist tõendi, mille vastu neile antakse tarbe kaupade ühiskondlikust varust selline kogus tooteid, mis vastab tööks kulutatud ajale.» Alles «Lühikursuses» leiame katse seletada uute suhete olemust. Selgub, et vanasti oli «valitsemise ja allumise» suhe, nüüd aga valitseb «eksploateerimisest vaba koostöö ja vastastikune abi».

Loomulikult on koostööl põhinevad suhted puhtamad ja üllamad kui ülemvõimust lähtuvad suhted. Kuid kohe peale revolutsiooni ilmnes, et need, iseenesest suurepärase suhted ei soodusta sugugi tootmise normaalset funktsioneerimist. Lenini katsed neid jõuga rakendada lõppesid läbikukkumisega. Mitte ainult eksploataatorlikud klassid, rektsoonilised talupojad ja oportunistlik intelligents, vaid ka eesrindlikud tööliselised ei võtnud uusi suhteid omaks. Leidus hulk inimesi, kes need suhted teoreetiliselt heaks kiitis ning oli valmis nende eest isegi surema. Kuid tavalises, igapäevases elus ei idanenud asi sugugi.

Tänapäeval pole enam erilist vajadust tõenduste järele — faktid on üldteada. NEPi alguseks tootis riik 2% sõjaeelsest malmi-toodangust, 3% suhkrust, 5—6% puuvillast kangast jne. Kui nimetada asju õigete nimedega, siis oli suure eksperimendi resultaat juba selleks ajaks selgelt näha — eksperiment kukkus läbi.

Kuid naiivne oleks oodata objektiivsust miljonitelt revolutsiooniga seotud inimestelt. Ühtedelt seetõttu, et nad uskusid unistusse ning sõdisid unistuse eest kodusõja rinnetel; teistelt seetõttu, et uus olukord oli neile lihtsalt kasulik.

Lenin oli sunnitud tunnistama fakti, et printsiip «võrdse töö eest võrdne palk» ei hakka tööle isegi mitte parteiaparaadi ladviku puhul.

Mulle võidakse vastu vaielda, et pajukite, suvilate jne abil viidi ellu sotsialistlikku printsiipi «tasu töö järgi». Aga asi on selles, et seda «printsiipi» rakendatakse juba alates

1918. aastast, mil toimised hoopis teised, kommunistlikud ideed. Ilmneb, et Lenin töötas juba tol ajal välja kaks erinevat lähenemist: esimene, valitutele, tugines isiklike huvitatusele (pajukid, suvilad, puhkekodud), teine (tühjad kauplused) kõigile ülejäänutele.

Uut, peagi üldiseks saanud tootmissuhete süsteemi iseloomustas väga täpselt Sokolnikov: «Kõik muutus üheks totraks kantseleiks, kus ei tegutsetud mitte asja huvides, vaid et meeldida isikutele, kellest olenevad pajukid, päevarahad, lisarahad jmt.»

Kas tõesti Lenin seda kõike ei märganud? Või märkas, kuid ei mõistnud? Just nii oligi: nägi ja ei saanud aru. Ta mõistis hästi oma kaasvõitlejate motive, kuid uskus kindlalt, et sellel abstraktsioonil, keda ta nimetas teadlikeks töötajateks, on hoopis teised, ülevad motiivid. Ja kui talupojad ei taha vahetada vilja allkirja vastu, kui intelligents ei soovi töötada viletsa leivatüki eest, kui isegi tööliselised põgenevad natsionaliseeritud tehastest ja vabrikutest, siis ei ole tegu mitte reegluga, vaid kõrvalekaldega normist, põhjuseks ebapiisav teadlikkus.

Võib täheldada omamoodi seaduspära: mida kaugemal on inimene «sotsiaalse eksperimendi» teostamise keskmet, seda enam ta usub selle õilsatesse tulemustesse. Pariisis, Genfis, Londonis elavad humanistid vaimustusi isegi kolmekümne aastate teisel poolel, kui Venemaal endal paljudi juba selgeks oli saanud, sotsiaalse õigluse seaduste järgi rajatud ühiskonnast.

V. Solouhhi raamatus «Viimane aste» (kirjastus «Posev») on peatükk «Lugedes Leninit». Sellesse väga huvitavas peatükki on kokku kogutud Vladimir Iljitši ütlused, kuidas saavutada, et inimesed töötaksid uutes, kommunistlikes suhetes. Ehkki Solouhhiin vaatleb vaid viiekuulist perioodi (1918. aasta märtsist juulini) on pilt väga mõjuv. Et tagada «koostööd ja vastastikust abi» tuleb möödapääsmatult kasutada vahendeid nagu vägivald, sundus, kohustamine, kohtumõistmine, mahalaskmine...

Kirjanik on hämmingus. Lenin ei olnud ju türann, vördjas, ei paistnud silma erilise julmuse poolest. Kust siis pärineb säärane metsikus? Aga just sellest, et tegelikkus ei soovinud alluda Marxi «seadustele».

Marx venis, et eraomanduse eksproprierimine võimaldab «kiiresti suurendada tootlikke jõude». Ka Lenin uskus seda kindlalt. Teostunud kiire kasv («tootlike jõudude tohutu areng») saigi revolutsiooni eelduseks Venemaal. Olnuks arvestus õige, oleks mahajäänud Venemaa paari aastaga mööda läinud kõige arenenumatest maadest.

Edaspidi käivitunuks kogu ülejäänud masina-
värk: tootlikud jõud — tootmissuhted —
ideoloogia. . .

Õigeusklikud marksistid süüdistasid Leninit
«klassikutest» taganemises. Asjata süüdistasid.
Tänapäeval on sajandilõpu kõrguselt selgesti
näha, et tolleaegsed «eesrindlikud» riigid
erinesid väga vähe «mahajäänutest». Oleksid
uued tootmissuhted tõepoolest avanud tootli-
kele jõududele arengumaa, oleks N. Liit
ammugi juba elanud XXI sajandis. Nii et
järelus oli õige, viga peitus muus — alg-
lättes.

Viga sai tõesti traagiline, sest Venemaa
kogu järgnevat ajalugu (1918. aastast kuni
meie päevini) tuleb vaadelda kui katset
sundida funktsioneerima tootmissuhte süs-
teemi, mis selleks kuidagi ei kõlba.

Revolutsiooni juhtide seas näitas just
Trotski üles kainust. Veendudes töölis-
armee projekti läbikukkumises, pakkus ta
esimesena (1920) välja midagi NEPi-taolist.
Tookord heitis Lenin selle idee põlgu-
sega kõrvale. Alles talupoegade mässud ja
Kroonlinna sündmused sundisid juhti loobu-
ma kohesest üleminekust kommunismile.

NEPis ei olnud midagi originaalset.
Lenin võttis lihtsalt üle Kroonlinna üles-
tõusnute majandusprogrammi. Muidugi nõu-
dis tehtud otsus suurt julgust, kuid see on
juba teine küsimus. . .

3. Kelle mudel?

Suure Murrangu nime saanud sündmused
on alati olnud kaetud tiheda udulooriga.
Klassivõitlus, kollektiviseerimine kui moodus
varustada elanikke leivaga ja koguda
vahendeid industrialiseerimiseks, lähenevast
sõjast tingitud tohutu arengutempo. . .

Tänapäeval hakkab udu hajuma. Me tea-
me, et klassivõitlust programmeeriti ja
organiseeriti ülaltpoolt, et talupoegadelt
väljajekstud rikkused olid liiga väikesed
etendamaks olulist rolli industrialiseerimisel,
et arengutempo polnud sugugi nii kiire, et
1929. aastal ei olnud sõjaohut sugugi suurem
kui 1921. aastal.

Jah, paljugi saab selgeks. Ent üks küsimus
jääb endiselt lahtiseks. Kust Stalin võttis
NEPi väljavahetanud sotsialismi mudeli, kõik
need kolhoosid, sovhoosid, tsentraliseeritud
planeerimise, ametkonnad, ministriumid?
Küsimus ei seisne mitte üksikjuhtudes ega
-detailides, vaid kogu majandustegevuse riik-
liku korralduse printsiipides.

Mudeli lähteid otsitakse nii feodalismist kui
vanadest Ida despotiaatest, nii Trotski
«töõarmeed» kui orjanduslikust korrast.
Kuid kõik on märksa lihtsam. Nii (või
umbes nii) võiski kommunistlik idee XX
sajandi tingimustes realiseeruda.

Võib ette kujutada eelajaloolist ühisoman-
dit — tapetud mammutit — valdavaid
kommunaare, keda juhtis vanemate kogu.
Samuti võib ette kujutada väikseid põllu-
majanduskommuune ja käsitöötetevõtteid,
mis kuulusid neis töötavatele töölistele. Kuid
mis asi on suure tehase «ühiskondlik oma-
mine» ning kes seda siis juhib, koordineerib
sidemeid, uurib konjunktuuri, kindlustab
varustamise ja toodete realiseerimise? «Tun-
niskirjad», «ühiskondlikud laod» ja muud
taolised klassikute sinisilmsed rumalused
ilmselt ei kõlba. Vaja on tsentraliseeri-
tud süsteemi.

Need, kes süüdistavad Stalinit tõelise sot-
sialismi asemel sotsialismi preisi variandi
rajamises, peaksid ettevaatlikumad olema —
poodu majas nõõrist ei räägita. F. Hayeki
suurepärases raamatus «Tee orjusesse» tões-
tatakse veenvalt, et ehkki sotsialismiidee
sündis väljaspool Saksamaad, saavutas sotsia-
lism praktilise rakenduse ja arengu siiski
seal. Seejuures on huvitav märkida, et print-
siip juhtida maa majandust nii, nagu juhi-
takse vabrikut, pärineb . . . Preisimaa
praktikast.

Selle «eesrindliku kogemuse» mõju on sel-
gelt tunda Marxi töodes. Lenin läks veelgi
kaugemale. Tema artiklid on tulvil unistusi
sellisest ühiskonnakorraldusest, kaebusi
Vene majanduse heterogeensuse üle, veendu-
must, et riigikapitalism, riigi monopol avak-
sid Venemaale sirge tee kommunismi.

Sotsialistliku süsteemi valimisel ja selle
vastupidavusel on ühine põhjus. Sotsialism
vastab suure inimgrupi huvidele, ehk lühe-
malt — on neile kasulik. Võimule pääsenud
inimesed tunnetasid seda peamist väärtust
juba sõjakommunismi ajal ning suhtusid
seepärast NEPi varjamatu vaenulikkusega.
Nad tervitasid tuliselt Suurt Murrangut —
«ajalootrepi uut astet» —, mis pidi põlistama
sõjakommunismi ajal arenema hakanud suhte-
te süsteemi. Tõsi, ettekujutus sotsiaalselt
õiglasest ühiskonnast oli neil väga hägune;
nad vajasisid ideoloogi, arhitekti. Stalin oligi
sobiv isik — korraga nii ideoloog kui arhitekt.
Ainuüksi see omdas garanteeris talle küllalt
laiade kihtide toetuse.

Eelkõige muidugi partei toetuse. Selleks
ajaks olid privileege garanteerivad juhti-
vad kohad «aparaaditöötajate» kätes. Kuid
seda oli neile vähe. Kodusõja ajal aistsid nad
piiramatu võimu — võimu käsutada
kõike: inimesi ja tehaseid, raudteid ja leiba,
maakondi ja terveid vabariike. NEP kärpis
mingil määral seda võimu. Nüüd tormasid nad
seda taastama, kindlustama, laiendama. Alul
riigi kõikides sfäärides, hiljem kogu maailmas.
Stalinistide ja trotskistide vaheline jagelemine
puudutas eelkõige taktikat, operatsioonide

järjestust. Kas alustada rünnakut kohe või ettevalmistuseks täita sotsialismiga kõigepealt oma maa? Võitis ettevaatlikkus, ei juletud riskida.

Suure Murrangu sotsiaalne baas ei piirunud ainult parteiparaadiga. Kollektiviseerimine ja industrialiseerimine töid kaasa selle, et loodi hulk juhtivaid ametikohti soliidsetest tagasihoidlikeni, mis ometi kindlustasid säärase võimu, millest suurkapitalistid undki näha ei võinud. Ja mis peamine — isegi reaparteilane tundis end Napoleoni sõdurina, kel kotis marssalikepp. Uut süsteemi alles loodi, kõik arenes, võitles, liikus. Võitluse järgmine ring võis viia (ja viiski) reaparteilase võimu harjale. Selleks polnud vaja ei haridust, erilist tarkust ega silmapaistvaid võimeid. Üksnes juhitruudust ja veidi vedamist.

Isegi neil, kellel edukust ei jätkunud, polnud põhjust kaevelda. Tagasihoidlik juhipositsioon andis tohutud eelised vaesel, rüüstatud maal, kus saadeti miljoneid inimesi tapiga Siberisse, kus nälginud lehma omanik kuulutati vereimejaks kulakuks, paberossimütüja pursuiks ja ekspluataatoriks.

Seegi pole veel kõik. Suur Murrang tõstis põhjast üles kogu rämps: loodrid, joodikud, hädavaresed, demagoogid. Nõukogude võim ei teinud neid rikkamaks, kuid ta andis neile tagasi enesekindluse, veendumuse, et «üllas vaesus» on mõõtmatult kõrgem ükskõik millisest rikkusest. Ning lõpuks, mis on samuti oluline, vabastas nad vihatud tööst. Oskus karjuda, nõuda, üles kutsuda ja võidelda sai palju üllamaks, kindlamaks ja tasuvamaks elukutseks kui põlluharimine, treialitöö, arstimine.

Suure Murrangu edus mängis erilist rolli väline tingimus — kolmekümnendate aastate kriis. Paljudele näis (nii riigi sees kui väljas), et klassikute ennustused täituvad — kapitalism laguneb. Kontrast oli tõepoolest silmatorkav. Ühelt poolt firmade ja pankade pankrotid, tööpuuduse tohutu kasv, massilised streigid, protestimarsid; teiselt poolt — nagu seemned kerkivad tehased, vabrikud, elektrijaamad, rekordid, töölised kolivad uutesse majadesse, varastest tehakse tööeesrindlased, saavad teoks õhulennud, ekspeditsioonid.

Pidi omama suurt sisemist vabadust, et mitte alluda üldisele hüpnosile, mitte tunda oma osadust maailmaajaloo suursündmuses — ühe ajajärgu krahhis ja teise epohhi võidukäigus. Muidugi oli ka miljoneid hukutav nälg, kaardisüsteem, tapid, laagrid. Kuid igale purustatud saatusega inimesele tundus, et tema käekäik on erand, et veel veidi ja riik saavutab helendavad kõrgused. Vaevalt õnnestub kunagi määrata

nende aastate entusiasmi psühhokeemilist koostist. Kui palju oli seal propagandat ja kui palju hirmu ning kui palju helget usku tulevaste võrduse ja sotsiaalse õigluse kuningriiki? Aga see ehk polegi nii tähtis. Peamine, et jätkus entusiasmi. Nagu jätkus ka muu maailma kriis — kõige raskem kriis kapitalismi ajaloo vältel.

Ent maailma varitses suurim ootamatus. Muidugi tekitas kolmekümnendate aastate kriis palju häda. Süsteemi aluseid see siiski ei kõigutanud: tootmissuhted — kapitalismi vundament — säilisid. Kõik muudatused (näiteks sotsiaalse seadusandluse avardamine) toimusid süsteemi raamides. Üks kapitalismi printsiipiaalne erinevus sotsialismist seisnebki muudatuste võimalikkuses. F. Hayek kirjutab: «Ainuke, mida majanduslik liberalism ei luba, on efektiivselt allajäävate meetoditega konkurentsi väljatõrjumine.»

Kolmekümnendatel aastatel N. Liidus koradasaadetu objektiivne hinnang ei luba teha eriti optimistlikke järeldusi. Rajati hulk suurte võtteid; ettevõtted varustati kaasaegse (peamiselt Läänest pärit) tehnikaga; järsult kasvas malmi, terase, elektrienergia tootmine. Kõigele vaatamata oli murrangu ajal loodud majandusmehhanism olemuslikult ebaefektiivne. Ekstensiivmajandus, stiimulite puudumine tehnika täiustamiseks ja toodete kvaliteedi tõstmiseks, madal töövõiljakus — kõik need kaasaegse nõukogude majanduse peamised omadused loodi juba tol ajal.

Tekkis paradoksaalne olukord. Täie andumusega kaksteist kuni neliteist tundi ööpäevas töötavad miljonid inimesed ei olnud võimelised konkureerima Lääne kodanlasega, kes sugugi tööd ei rabanud, vaid tegi täpselt seda, mida temalt nõuti, teades, et ees ei oota mitte helge tulevik, vaid korralik palk.

Viited venelaste tuntud laiskusele, kogematussele ja oskamatussele ei seleta midagi. Praktika näitab, et Läände sattunud vene tööline, insener või teadlane töötab kui mitte paremini, siis võrdväärselt ameeriklase või iisraellasega. Asi seisab töö kvaliteedis kõigil tasanditel — töölisest ministrini välja. Kvaliteet on aga omakorda tootmissuhte funktsioon; loomulik ühel juhul ja kunstlik, välja pigistatud, marksistide poolt «leiutatud» teisel juhul.

4. Neil ja meil

Sageli käsitletakse Suurt Murrangut kui naasmist sõjakommunismi. See pole päris nii. Kogu oma Marxi-kiindumuse juures säilitas Stalin kapitalistliku süsteemi välised atribuudid: palgatöö ja kaubalis-rahalisel suhtel. Ta vaid piiras nende tegevusvälja ning allutas

riigimonopoli tahte, millega tähistas uute tootmissuhete piirid.

N. Liidus üha suureneb kooperatiivide arv, sõlmitakse töövõtu- ja üürilepinguid ja kasutatakse muidki Vana-Roomast pärit suhete vorme. Paljud läänemaad rakendavad laialt «sotsialistlikke meetodeid» — suurtööstuse ja tervete tööstusharude natsionaliseerimist, tulude ümberjaotamist riiklikule süsteemile, st vaeste abistamist rikaste arvelt. Tähendab see piiride kõrvaldamist?

Piirid on olemas, isegi väga selged piirid. Neid on eelkõige tunda peamises inimtegevuse valdkonnas — tootmises. Riigi tootmisesse (mitte jaotamisse) sekkumise astmelt erineb kõige «liberaalsem» sotsialistlik ühiskond kõige «planeeritavamast» kapitalistlikust.

Tulevikku määrav küsimus on järgmine: kas riik (st ennast temaga samastav klass) on valmis loobuma kõige looja rollist? Kui ei, siis pole loota ei küllust, progressi, töösiivmeetodeid, vabadust, demokraatiat ega kõike muud. Probleem ei seisne mitte eromandis kui sellises, vaid inimese ja riigi vahelistes suhetes, võimu jagamises.

Me imestame, miks perestroika nii aeglaselt juurdub. Ent probleem ei seisne ju mitte majandusreformides, vaid tervele klassile kasuliku süsteemi muutmises. Ja see klass on juhtiv. Samuti ei maksa imestada perestroika peaarhitekti ebajärjekindluse üle. On ju temagi sellesama klassi esindaja, kellele sotsialism nii meelepärane ja kasulik.

Vene keelest tõlkinud
Arvo Pesti

ILMAR TÖNISSON

PSÜHHOANALÜÜSI VIIMSEAGSEST ARENGUST

Psühhoanalüüs on kahtlemata populaarseim kõigest uuema hingeteaduse erivooludest; nii populaarne näit. anglo-saksi mail, et seal on hakatud tarvitama lõöksõna «uudne psühholoogia» (the New Psychology) lihtsalt psühhoanalüüsi tähenduses, andes seega mõista, nagu oleks psühhoanalüüs kogu hingeteaduse viimaseks saavutuseks.

Paraku ei ole see nii ei kronoloogiliselt, sest pärast psühhoanalüüsi on kerkinud esile väga mitmeid ulatuslikke psühholoogilisi teooriaid, — ega ole see suurema osa hingeteadlaste arvates ka sisulise väärtushinnangu põhjendatud. Küll tunnistavad objektiivsed teadlased üldiselt, et psühhoanalüüs on hingeteadusele andnud väärtuslikke uusi algatusi, ja on eriti hingeulatuses teaduse tumedasse regioonini toonud seniste spekulatsioonitulukestega võrreldes otse projektsiooni-lampide eredat valgust. Ometi valitseb ka psühhoanalüüsile heasoovlikumate akadeemiliste psühholoogide seas arvamine, et psühhoanalüütikud on liiga kergel käel asunud kaardistama teadvusetuse ala. Eriti heidetakse Sigmund Freudile ette, et see on moodustanud dogmaatilist tardunud koolkonda, mis teatavate eelarvamustega ja vähe vastuvõetava terminoloogiaga rohkem spekulatsiooniteadvusetuse regiooni ulatuse ja iseloomu suhtes, kui et jätkab selle uuesti-

avastatud mandri uurimist eelarvamusteta ja objektiivselt.

Kuid Freudi psühhoanalüüs on alles hiljuti teinud tõsiseid katseid oma teooria põhiliseks revisjoniks. Kuna see revisjon on laiali pillatud paljudesse üksikuurimustesse, siis oli eemalseisjal raske tabata, misvõrd psühhoanalüüsi pärastõjane hooaeg on modifitseerinud või koguni likvideerinud Freudi teooria neid põhialuseid, mis olid kujundatud teatavaks süsteemiks näit. Freudi poolt maailmasõja ajal (1915/1917) peetud ja väga rohkelt levinud loengutesarjas *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*. Mõni aasta tagasi avaldas aga (tol ajal) juba 77-aastane Freud jätku sellele loengutesarjale (*Neue Folge der Vorlesungen zur Einf. i. d. Psa.*, Wien 1933), milles ta määratleb ametliku psühhoanalüütilise kooli praegusi ja, Freudi vanust arvestades, ehk lõplikke seisukohti.

Kuna see koolkond on erakordselt distsiplineeritud ja dogmatruu, muide ka ühendatud suurte majanduslike ettevõtete läbi (nagu «Internatsionaalne Psühhoanalüütiline Kirjastus»), ja jälgib kuulekalt oma vanameistri seisukoha-avaldusi, siis on Freudi uuel loengutesarjal esmajärguline tähtsus psühhoanalüüsi jälgijaile. Kahjuks ei ole saadud seda viimast teost ometi veel arvestada

ainsa eestikeelse ülevaateteose koostamisel psühhoanalüüsi kohta, nimelt K. Holtzmeieri poolt 1934. a. «Elava Teaduse» sarjas avaldatud raamatukeses *Alateadvus ja psühhoanalüüs*.

Freudi uute loengute seas on teoreetilisel tähtsaim peatükk «psüühilise isiksuse eritlemisest», milles ta lõplikult püüab määratella psühhoanalüütilist õpetust inimhinge ehituse kohta.

Oma esimestes katsetes kujutas Freud inimhinge kaheosalisena: ühel pool teadvus, teisel pool teadvusetus. Nende kahe riigi piiril töötas mingi salapärane lüüsimehhanism — «tsensor», mis takistas teadvusetuses pulbitsevaid tunge teadvusse tõusmast.

Pärastsõja-aastatel tundis Freud, et ta niisuguse summaarse kujutusega veel kaugeltki ei olnud hingeelu salapäraseid protsesse teinud nii läbinähtavaks, nagu see oli tema uurimistöös eesmärgiks. Eriti võidi õigusega öelda mõistatusliku «tsensori» kohta, et see on vaid psühhoanalüütikute poolt seletamata jäetud tühikusse asetatud «x» ja mitte probleemi tõelik lahendus.

Sellepärast püüdis Freud kõigepealt luua tabavamaid mõisteid hingelise isiksuse eritlemiseks. Nii hakkas ta teravalt vahet tegema «teadvusetuse» kui mitte-teadvuses oleva hingelise nähte, ja «teadvusetuse» kui hinge «osa» ehk «provintsi» vahel. Viimast, teadvusetuse süstemaatilist ehk Freudi enda keeles «topograafilist» tähendust märgitses ta F. Nietzsche laenatud terminiga «das Es». «Temaks» (tõlgetes tarvitatakse ka ladinakeelset vastet «Id») nimetab ta tungidemaailma selle tõttu, et see maailm on võõras inimese teadvuslikule osale, tema «minale».

«Minale» kui teadvuslikule tegurile ja «temale» kui teadvusetuses peituvale tungidehulgale lisab Freud veel kolmanda «hingeaparaadi provintsi», nimelt alul õige ebamäärasena esitatud «ülemina», mis tsensorina reguleerivad «tema» ja «mina» vahet ja kontrollivad «mina» tegevust. Küll juba 1923. a. üritatud, oli see ometi kuni hiljutiseni õige selgusetu osa psühhoanalüütilisest teooriast. Peale «ülemina» probleemi oli selles teoorias veel ligemalt lahendamata küsimus, kuidas uus mõistekolmik («mina» — «tema» — «ülemina») suhtub psühhoanalüüsi vanadesse põhimõttesse — «teadvusse», «teadvusetusse» ja «eelteadvusse». Alles uue loengutesarjaga pretiseerib S. Freud selgelt oma uut vaatekohta.

Esimene mõistekolmik eritlevat «hingeaparaadi eri provintse», teine vastavat «teadvuse eri kvaliteetidele». Ehk teiste sõnadega: «teadvus» — «teadvusetus» — «eelteadvus»

on hingeelu funktsionaalseks kirjeldamiseks sobivad terminid, kuna «mina» — «tema» — «ülemina» tähistavad hingelisi struktuure.

Psühhoanalüüsi pooldavate võhikute ringkonnas saab see terminoloogiline uuendus küll vaevalt populaarseks, kuna ta raskendab neid kergeid (ja jämedalt vigaseid) järeldusi, mille tegemiseks võhikpsühhoanalüütikud olid meistrid, rakendades kahemõtteliselt just «teadvusetuse» (või koguni Freudi enda poolt taunitud «alateadvuse») mõistet. Hingeelu funktsionaalse ja struktuuraalse kirjeldamise valju eraldamine läbi väheneb kahemõttelisuse hädaoht ning isegi psühhoanalüüsi eemalseisev «akadeemiline psühholoogia» on väga soodsalt vastu võtnud Freudi uue ja selge vahetegemise.

Veel K. Holtzmeieri äsjamainitud teoses on kirjeldatud (lk. 67/69) hingeelu funktsionaalset aspekti topograafilisena, kuna tõelikult viimane käib struktuuraalse jaotuse kohta, millist Holtzmeier aga nimetab «dünaamiliseks». Muidugi ei saa siin teha etteheidet ainult ülevaateteose koostajale, sest ka Freud ise oli kuni viimase loengutesarja avaldamiseni väga ebamäärane neis vahetegemistes.

Alles viimases teoses selguvad täielikult psühhoanalüüsi vaated küsimuses, kuidas suhtub «hinge struktuur» hingeelu funktsionaalsete momentidega. Nimelt tunnistab Freud avameelselt, et «mina» ja «teadvus», ning «tema» ja «alateadvus» ei tähenda hoopiski kokku kuuluvaid mõistepaare, vaid et näit. suured osad «minast» ja «üleminast» võivad olla teadvusetud.

«Teadvusetuks» nimetab psühhoanalüüs hingelist sündmust, mille olemasolust meie (näit. tema toime tõttu) teame, kuid millest endast meie midagi ei tea. Täpsemalt defineerib Freud «teadvusetu» sündmusena sellist, mille aktiveeritust antud momendil me peame oletama, kuigi me samal ajal temast midagi ei tea. Kuna aga ainult väga vähe sündmusi on korruga teadvuslikud, siis eraldab Freud «teadvusetuks» nimetatud psüühiliste nähete suure hulga kaheks haruks: ühelt poolt kergesti teadvusse tõusvad sündmused, mida ta nimetab «eelteadvuslikeks»; teiselt poolt sõna täies mõttes «teadvusetu hingeelu», mis on teadvusele kättesaadav ainult pingutuste läbi või siis üldse mitte. Kui näiteks mõnel kõnelejal juhtub sisuline, ettekavatsemata väärtus, ja tema hiljem vastava küsimuse peale seda oskab seletada, siis on siin Freudi järele tegemist ainult ajuti teadvusetu, ehk eriterminiga — «eelteadvusliku» nähtega; kui aga kõneleja ise on sündmuse seletamisel nõutu, siis on vastav motiiv olnud pidevalt «teadvusetu».

Eelpool mainitud hingelise isiksuse osa «tema» on terveni «teadvusetu»; kuid peale «tema» võivad ka «minast» ja «üleminast» teatavad osad olla teadvusetud. Et täielikult taibata nende hingeliste struktuuride probleemi, peame veidi jälgima Freudi uusi, osalt esmakordseid kirjeldusi tema viimases loengutesarjas.

Freud väidab, et hingeline isiksus *primaarselt* koosneb tungidemaailmast (s.o. «temast»). Nähtavasti bioloogilise vajaduse tõttu *diferentseerub* sellest «temast» välismaailma ligiduse mõjul ärritustele reageeriv «mina», milline on ainult osake «temast», — võrreldav näiteks koorukesega, millega ennast ümbritseb elava substantsi kübe.

«Mina» on seega Freudi arvates ainult tungidemaailma see osa, milline loob ühenduse pulbitseva kergede valla «tema» ja välismaailma vahel. «Tema» on ilma ajatundeta ja sellepärast säilib seal iga — näit. lapseast pärinev — tung ilma vananemata, kuni raugaeni. «Tema» on pime ja mõistmatu: iga tung otsib ainult eneserahuldamist, ilma välisloodega arvestamata. Ka ei hoiu ennast vastupidised tungid tasakaalus, sest Freudi järele ei maksa «temast» *principium contradictionis*, nagu ka mitte teised loogilised mõtlemiseseadused: vastupidised tungid võivad üheaegselt eksisteerida üksteisega kõrvuti, tekitades «ambivalentseid» tundeid. Muidugi ei tunne see tungidemaailm mingit moraali ega enesepiiramist, vaid ainult «mina» kontroll kaitseb teda enesehävituse eest, mis oleks tungide piiramatul eneserahulduse tagajärg.

Kuigi «mina» ühelt poolt suudab «temas» peituvaid tungidejõude ohjeldada ja juhtida, on ta teiselt poolt ise ainult osake «temast».

«Mina» on niisiis mõjustatav nii «temast» kui ka välismaailma poolt, peab aga veel teenima kolmandatki isandat — nimelt «üleminat».

«Ülemina» on Freudi järele eriline instants hingelises isiksuses, mille ülesandeks on endavaatlus, vali enesekontroll ja ideaalikuundamine. Ometi ei olevat see mingi paljas personifikatsioon, nagu sõna «südametunnistus», vaid tõeline struktuur meie hingeelus, mis on kujunenud inimliku arenemiskäigu kõrvalseadusena. Psühhoanalüütikute järele on iga lapse esimeseks (väljaspool oma enda keha olevaks) kiindumusobjektiks tema *vanaema*, ja nimelt sellises suhtes, nagu see karakteriseeritud *Oidipuse*-müüdi situatsioonis, milles teatavasti saatus tegi poja oma ema abikaasaks ja isa mõrtsukaks. Selline tegelikule elule sobimatu kiindumine vastasugupoolest vanemasse (ja samaaegne negatiivne suhtumine samasoolisse vanemasse)

on Freudi järele paratamatu arenguaste iga lapse arengus, likvideerub aga tavalisti hiljem täielikult (vähemalt teadvuses). Kui lapses häviv «Oidipuse-kompleks», mis seni olnud tema tundeelu suunajaks, siis peab miski muu siia asemele astuma. Freudi järele täidab hingeelus «Oidipuse-kompleksi» hävimisega tühjunud koha «samastumine»: nimelt valib esialgsest vanemate-suhtest vabanenud laps oma ligidal-seisjatest isikutest uue kiindumusobjekti, ideaali või eeskuju, kellega ta ennast identitseerib ehk samastab. Aegajalt muutuvad noore inimese arenemisprotsessi jooksul tema eeskujul, kuid ka endised ideaalid jäävad mõnevõrra mõjusateks ja moodustavad erilise struktuuri hingelises isiksuses: «*ülemine*», milline hakkab «minale» dikteerima oma nõudeid ja seisukohti.

«Ülemina» tähtsaim funktsioon on «mina» niiviisi mõjustada, et see «üleminale» vastu võtmate tungide (s.o. «tema») eneserahuldamist takistaks ja teatavaid tunde teadvusele juurdepäätavast hingeelust üldse välja tõrjuks. Selline «tõrje» (*Verdrängung*) toimub niisiis «ülemina» ettekirjutusel, kuid «mina» teostusel. Nii oleks ka Freudi esimeste teoste ebamäärane «*tsensor*» asendatud reaalsemat laadi teguritega.

Piltlikult oleksid seega struktuurisuhted hingelises isiksuses järgnevad: «Tema» on eraldunud niihästi side- ja täidesaatev instants «mina» kui ka kriitiline kontrollinstants «ülemina». Sealjuures on «mina» vahendajaks «tema» ja välismaailma, ning «ülemina» ja «tema» vahel. «Mina» seisukord kolme vastuolulise jõu vahel on nii raske, et Freudi arvates on inimesel tõesti põhjust tunda — «elu on nii raske». Kui «*mine*» on sunnitud tunnistama oma nõrkust välismaailma ees, siis-puhkeb temas *hirm*; see on reaalne hirm välismaailma ees, südame-tunnistuse piinad «ülemina» ees, neurootiline hirm (näit. agorafobia jne.) «tema» kergede tegevuse ees.

Märkimisväärseks uudiseks on see viimane seisukoht, millega Freud tunnistab hirmu *m. s. objektiiivsetest* põhjustest tingituks. Teatavasti väitsid psühhoanalüütikud varem, et hirm on lihtsalt «libido transformatsioon», ning et ka näilikult objektiiivsetest põhjustest tingitud hirm on ainult osa neurootilisest hirmust (ja tõrjest). Omas uues loengutesarjas ütleb aga Freud endist eksimust tunnustades: «Mitte tõrje ei tekitata hirmu, vaid hirm oli varem, ja hirm tekitab tõrjet.»

Säärase uuendusega lahendatakse psühhoanalüütilise teooria kaks raskust. Esmalt likvideerub nüüd (juba varem isegi Freudile silma torganud) kurioosum, et psühhoanalüüsi teoreetiline süsteem keelab *hirmu* hinda-

mast enesesäilitamistungide avaldusena, millise seletuse vähemalt osaline õigustatus on ometi otse evidentne. Teiseks avastatakse selle uue seletusega väga taibatav viis, kuidas toimuvad tõrjed. Nüüd on Freudil võimalik teha «hirmusignaali» selleks «mina» relvaks, millega see muidu nii iseseisvusetu hinge-provintis võib «tema» peale tõsist mõju avaldada. Nii ka tõrjete puhul esinev neurootiline hirm on vaid varasemate hädaohusituatsioonide kordumise signaal, mille varal «mina» taltsutab tungidemaailma, «tema».

Paraku on ka veel nüüd Freudil hirmuteoorias tumedaid punkte, eriti selles osas, kus ta hirmu tahab tagasi viia sündimis-situatsioonile kui «ürgrauumaatilisele momendile». Peale kõige õigeusklikumate freudiaanlaste ei tohiks palju neid leiduda, kes lapse sündimisaegset elamust peavad kogu eluajaks jälgi jätvaks «hingeliseks haavaks». Teiseks muutub Freudil argumentatsioon rohkem kui küsitavaks, kui ta püüab kujutada k a s t r a t s i o o n i k a r t u s t (isegi tütarlaste juures!) sellise reaalse hädaohusituatsioonina, mis hirmusignaali läbi taltsutab «tema» tunge. Mitte-psühhoanalüütikule tundub, et ka palju vähematest hädaohutest (näit. vitsahirm) jätkuks lapsepõlvest saadik kujunevate tüüpiliste hoiakute põhjustajaks. Neid kahjuks liig-freudlike, tarbetult otsitud seksuaalmotiivide sekkatoomist kõrvale jättes peab aga tunnustama, et psühhoanalüüsi uus hirmuteooria on suur samm edasi kainema realismi suunas.

Psühhoanalüüsi üheks üldtuntumaks lööksõnaks on «libido», see on: seksuaaltungide energia. Vähemalt oli see libido esialgne tähendus, kusjuures Freud alul eraldas seksuaalinstinktide kõrval ka enesesäilitamise tunge, nagu janu ja nälga. Hiljem aga hakkasid psühhoanalüütikud ka mina-tunge vaatlema seksuaaltungidele sarnastena, või koguni olemuselt samastena, kuna «vahetpidamatult mina-libido muutub objekti-libidoks, ja ümberpöördukt.» Niisuguse vaateviisi puhul tähendab sõna «libido» lihtsalt p s ü ü h i l i s t e n e r g i a t.

Selle seisukoha puhul tulid aga isegi Freudile kahtlused. Kuna selline absoluutne «panseksualism» isegi temale pidi tunduma monomaaniana, siis eraldas ta tungid uuesti kahte liikki. Seksuaaltungide kõrvale teise põhitungina ei esitanud ta aga enam mina- (s.o. enesesäilitamise jne.) tunge, vaid a g r e s s i o o n i (kallaletungi) instinkti, mille eesmärgiks olevat hävitada ja surmata.

Sellise kallaletungi-, hävituse- ja surmatungi eksistentsi tõestamiseks on Freud seni esitanud vähe veenvaid argumente, ega ole tal ka uues loengutesarjas midagi lepitavalt lisada.

Tõelikult jääb Freudil «surmatung» vaid metafüüsiliseks spekulatsiooniks. Sellisena — aga ka ainult sellisena — ei puudu temal teatav võlu. Freud kaalub näiteks tungidemaailma kaksikjaotuse puhul argumenti, et kui ettekujutamatul kaugel aegadel tekkis elutust mateeriat elu, siis pidi seda edasi viiva seksuaalinstinkti kõrval juba tekkima teine tung, mis püüab elu hävitada ja anorgaanilist olukorda jälle teostada. Selle «surmatungi» ja seksuaalinstinkti koos- ja vastutegutsemisest tulevatki kõik elunähted, millistele surm lõpu teeb. — Säärane pessimistlik seisukoht ongi Freudil «metafüüsika» kokkuvõte.

Kahjuks ei ole meil siin võimalik jälgida kõiki Freudil uues loengutesarjas ettevõetud muudatusi psühhoanalüütilise teooria alal. Peame piirduma ainult mainimisega, et ta mõnes vähemas punktis revideerib oma ünenägede-teooriat ja avaldab muide tunnustust t e l e p a a t i a l e, millise tõelikkuse põhjendamiseks ta aga toob õige väheveenvaid näiteid. Jälle on selle küsimuse arutamisel huvitav peamiselt Freudil metafüüsiline spekulatsioon. Nimelt arutleb psühhoanalüüsi looja, kas mitte telepaatias esinev otsene psüühiline ülekannet ühelt indiviidilt teisele ei ole ürgseim kommunikatsiooni vorm, mis on abiks ka näit. putukate koostöö korraldamisel? Aja jooksul võis seda primitiivset kommunikatsioonivahendit asendada keel ja kiri, mida tajutakse meeleorganite kaudu. Kuid ka vanem kommunikatsioonivahend — telepaatia — võib olla säilinud n.ö. tagapõhjas ja tõusta sealt esile teatud erilistes tingimustes, nagu näiteks kirglikult ärritatud inimhulkades.

See huvitav arengulooline aspekt viib meid ühe Freudil eriti omapärase probleemi juurde, nimelt vaatlema «Oidipuse-kompleksi» osa inimlikus arengus. Freudil järele esineb «Oidipuse-kompleksi» iga isiku arengus, ja nimelt tavaliselt õige varases lapseas. Hiljem tõrjutakse (teadvusetusse) see eriline suhtumine vanematesse ja see annab, nagu eelpool nägime, ruumi identifikaatsiooni-nähtele, mille kaudu tekib «ülemina».

Kuidas on aga lugu Freudil poolt «Oidipuse-kompleksi» antud põhjendustega?

Peame mõnna, et need meile tunduvad otse naeruväärselt nõrkadena. Omal ajal oli Freudil üheks argumendiks selle kompleksi jälgede leidmine iga täiskasvanugi hingeelus, kuid selle ekliikkust tunnustab ta nüüd omas uues loengutesarjas, kus ta tunnustab, et lapse edasisel arengul Oidipuse-kompleksi mitte ainult ei jää alla tõrjemehhanismile, vaid et see «ideaalsel juhul seega täielikult hävitatakse ja kaotatakse inimese hingeelust.»

Ka on viimasel ajal täiesti ümber paisatud

see Freudi väide, mille järele ühiskonna ja kultuuri tekkimine on seoses Oidipuse-kompleksiga. Nimelt näitavad eriti Londoni prof. Bronislaw Malinowski uurimused, et osa ühiskondades (nimelt matrilineaalsetes) puuduvad igasugused alused niisuguse kompleksi tekkimiseks.

Ei saa jätta mainimata ka Freudi uue sarja eriloengus «naiselikkuse» kohta avaldatud arvamisi, Freudi arvamine on, et naise olemust määrab väga ulatuslikult tema seksuaalfunktsioon, kuid ta lubab silmas pidada, «et üksik naine ka muidu võib olla inimlik olend.» See tingivas kõneviisis öeldud lause iseloomustab Freudi kahtlevat suhtumist sellesse probleemi. Jättes kõrvale tema rohkem veidruid kui veenvad arutlused tütarlapse «kastratsioonihirmust», «penisekadest» ja omapärastest suhtekujudest ema ning tütre vahel, mainime vaid mõningaid üldisi resultate neist argumentatsioonidest. Kuna Freud asub seisukohale, et tütarlapse suhe emaga on vaenlik või vähemalt ambivalentne, ning et psühoanalüüs ka nii isa suhtes kujunevas «Elektra»-situatsioonis ja mehe ning naise vahekorras näeb peamiselt hädaohuvõimalusi, siis väidab ta, et naisel ainult pojaga kujuneb täiesti rahuldav suhe. Nimelt saab naine pojale üle kanda oma meheliikkuse-kompleksi (näit. auahnust), mille ta enda juures on pidanud alla suruma. Isegi abielu õnnelikkus ei ole Freudi järele varem kindlustatud, «kuni naisel ei ole õnnestunud oma meest ka oma lapseks teha ja tema suhtes emana käituda.» — Tütarlapse mehevalliku kohta märgitseb Freud, et kui see toimuks väljaspool sotsiaalseid kaalutlusi, siis valiks naine kas säärase mehetüübi, kelleks ta oleks tahtnud ise saada (nartsistlik hingehoid) või aga isa tüübi — kui ta veel on Oidipus-kompleksi olukorras. Viimasel puhul on võimalik õnnelik abielu, kui püsib ambivalentne suhtumine emasse. Kui aga säärane naine hiljem abielu jooksul mehele üle kannab ka ema vastu valitsenud tunded, siis on teine pool abielust täidetud naise võitlusega mehe vastu, nagu varem tõrkumisega ema vastu. Kui see impulss on ära reageeritud ehk «välja elatud», siis võib sellise naise teine abielu osutada õnnelikuks või ka esimese lapse süüd võib tuua muudatuse. Naise vähest õiglustunnet seletab Freud kadunud ülekaaluga naise hingelus. Naise ebasotsiaalne karakter tuleb eeskätt temas ülekaalus olevast seksuaalsuhtest, milline üldse olevat ühiskondlikult ükskõikne.

Selliste küsimuste järele, millel psühoanalüüsi uuema arengu seisukohalt ei ole suuremat tähtsust, riivakem Freudi viimases töös avaldatud maailmavaatelist

kreedot. Freud esitab küsimuse, kas psühoanalüüs viib teatava maailmavaateni, ja vastab, et psühoanalüüs ei vaja mingit erilist, vaid tunnustab üldist teaduslikku maailmavaadet. «Teadusliku maailmavaate» all mõtleb Freud maailmatundmise piirdumist teadusliku uurimistööga, s. o. valjult teostatud vaatluse tulemuste intellektuaalse ümberütöötamisega, ilma püüdmata võita lisateadmisi ilmutustest, intuitsioonist ja divinatsioonist.

Teaduslikul maailmavaatel on Freudi järele kolm vaenlast: filosoofia (selle all mõtleb F. ilmselt metafüüsikat), kunst ja religioon. Tõsiseks vastaseks on ainult viimane, ja teaduse huvides on Freud valmis viima usuvastasesse võitlusesse isegi psühoanalüüsi, mida ta muidu põhimõtteliselt hoiab väljaspool poleemikat. Nimelt ei olevat usund mingi alatine saavutus inimkonna ajaloos, vaid võrreldav neuroosi-ga, mida iga üksik kultuurinimene peab läbi tegema omas arengus lapseast küpsusele.

Freudi seisukohaks on seega vaenlikkus kõigi nende nähete vastu, mida ta peab väljakasvanuks «temast», tungide-maailmast. Temale ei eksisteeri vastuolu nn. «materjaalsete» ja «vaimsete» nähete vahel ega ka vastuolu «egoistlikkude» ja «altruistlikkude» tendentside vahel. Tema asetab probleemi sügavamale, ja loob mõistuse vastuolu tungide-maailmast pärit olevate, mitte-mõistuslikult põhjustatud nähetega, kui need ka näilikut on väga «vaimsed» väärtused. Kuna tema arvab, et metafüüsilised spekulatsioonid on ainult «tema» soovide ratsionaliseeritud ümberütötus, siis lükkab Freud spekulatiivse filosoofia tagasi sama vastikusega nagu iga elementaarse kireimpulsi, nagu näiteks mõne kuritegeliku kalduvuse. Samal põhjusel ka Freudi antipaatia kunsti ja usundi vastu, millised olevat ainult «tungide sublimatsioonid».

Jätkates arutlust «mina» ja «tema» vahekorradega kohta, jõuab Freud viimaks programmini, et psühoanalüüsi eesmärgiks peab olema «tema» soo-maast ikka enam võita teaduslikule «minale» kindlat pinda, ja kui ka see ülesanne oleks nii tohutu nagu Züidersee kuivatamine.

Igatahes on Freudi äärmine ratsionalism kõigest ühekülgisusest hoolimata imponeeriv oma sirgjoonelisuses. Ainult et tema poolt kõigele mõistuslikult põhjendamatu kuulutatud sõjal on see puudus, et see sõda näib kujunevat võitluseks kõige ja kõigi vastu.

Nimelt nägime meie, et Freud peab «tema» kõige hingelise primaarseks ürgpõhjakaks. Alles keerukamate organismide bioloogilise vajaduse tõttu diferentseeruvat sel-

lest teadlik isiksus. Kui aga see viimane asub meeleheitlikku võitluse oma enda ürgpõhjaga, siis saeb ta ju oksa, millel ta ise istub. Kui Freudi kontseptsioon hingeelu tekkimisest ja struktuurist on õige, siis tähendab tema poolt esitatud programm (tingimusteta võitlusest tungide jõuga) lõppude lõpuks vaid enesehävitust. Sest kui hävitatakse tungide jõud teadvuse tõstmise läbi, siis peaks ka hävinema inimese elujõud, kuna Freudi järele tungidejõud on identne psüühilise energiaga.

Selle ringkäigu tõttu on säärane äärmuslik rationalism lõppude lõpuks samavõrd iseenestastne geeriv, nagu äärmuslikult antiratsionalistlikud mõttekäigud (näiteks Vilfredo Pareto seisukoht, et inimene on mittemõistuslik olend, kuigi ta ise seda seisukohta arendab väga ratsionaalselt). See on ju antiikse loogika «kreetalase» probleem: üks kreetalane ütleb, et kõik kreetalased on valelikud, järelikult on ka see kreetalane valelik ja järelikult tühistab tema väide iseennast...

Niisugusele järeldusele ei pruugi ometi jõuda kogu Freudi teooria kohta, vaid öeldu puutub eeskätt tema maailmavaatelisse hoiakusse. Kahtlemata on Freudi psüühhoanalüüsi geniaalse selgenägelikkusega tehtud uusi avastusi, ja kui ka tema «hingeelse isiksuse eritlus» on ainult jämedates joontes psüühilisi tõsiolusid tabav, siis avab ta ometi meie silmad mõnegi väga suure, kuid seni seletamata probleemi kohta (näit. «südametunustus», tungidemaailm jne.).

Igatahes on Freudi teooria oma viimase avalduskuju läbi võitnud realistlikkuse poolest. Kahju, et Freud oma vanuse tõttu vist enam ei jõua psüühhoanalüüsi uut ja veel valjemalt realistlikku revisjoni ette võtta. Kahtlemata aitaks see kergemini teha laiemalt vastuvõetavaks tema teooria tõetuuma, kui sellest kõrvaldataks asjatud ja (tavalise inimõistuse järele) väga vildakad spekulatsioonid.

(«Looming» 1937, nr 5)

TIIT PRUULI Ilmar Tõnisson

Kui asjad arenenuks teisiti, võinuks Ilmar Tõnissonist kahtlemata saada üks meie rahvusliku ideoloogia moodsaid edasiarendajaid. Mehi, kes Hurda-Reimani ja oma isa Jaan Tõnissoni liig tõsiharrast ja aatlevat, iseseisvuse küpsusajaks juba aegunud talutaree-eestlust oleks suutnud kanda nii teoreetilises kui ka praktilises plaanis hoopis avaramatele liikumisväljadele.

Professor Karl Aun kirjutab oma meenu- tustes «Kaks noort EÜSlast Ilmar Tõnisson ja Andres Raska» («Eesti Üliõpilaste Selts

Paguluses» 1957, nr 18): «Ilmar Tõnisson'i erksalt silmapaistev isiksus kerkis iseseisvuse teise aastakümne alguses otse komeetliku kiirusega EÜS-i, Tartu üliõpilaskonna ja sealt juba edasi kogu eesti avaliku ühiskondlik-poliitilise elu keskkujude esirinda.»

Fikseerigem siis selle komeedina lennanud ja kustunud noore mehe elukäik.

Ilmar Hans Tõnisson sündis 8. veebruaril 1911. aastal Tartus Hilda ja Jaan Tõnissoni vanema pojana. Alghariduse sai ta kodus, edasi õppis vaheldumisi Tartus H. Treffneri ja Tallinnas J. Westholmi gümnaasiumis. Viimase kooli lõpetas 1928. aasta kevadel *cum laude*. Sama aasta 4. septembril astus ta Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonda. (Vt nt IT *Curriculum vitae*, EA f 2100, n 2, s 1271, l 3.) Seitsmeteistkümnendaastaselt valis ta õppeaineiks filosoofia (psühholoogia) ülemastme, üldise ajaloo keskastme, eesti ja põhjamaade ajaloo keskastme, eesti ja naabermaade muinas- teaduse alamastme ulatuses. Eksameid tegi ta näiteks K. Ramulile, W. Freymannile, H. Moorale, J. Vasarale, P. Treibergile (Tarvel), H. Kruusile, A. Koortile jt (IT õpingu- raamat, EA f 2100, n 1, s 17104, k 17).

1932—33 katkestas IT aastaks õpingud, et siirduda Tallinnasse Rahvusliku Keskerakonna (ühendatud Rahva-, Töö- ja Kristlik Rahvaerakond) peasekretäriks. Samas asus ta organiseerima uue mõduka ja demokraatliku nädalalehe käimapanekut. Kui 1934. aastal poliitilised erakonnad Konstantin Pätsi poolt suleti, läks IT «Postimehe» toimetusse siseuudiste osakonna toimetajaks, kust ta aga sisekaitse ülem korraldusega poliitilistel põhjustel 1935. aasta sügisel val- landati (K. Aun, *op cit.*).

1935 lõpetas IT Tartu Ülikooli filosoofia- teaduskonna, *cum laude* lõputunnistus anti talle kätte 27. veebruaril. 6. aprillil kinnitas TÜ rektor J. Köpp vastavalt filo- soofiateaduskonna ettepanekule IT üheks aastaks diplomeeritud edasiõppijaks filosoofia alal (EA f 2100, n 1^B, s 1010A, l 2).

14. augustil 1936 kirjutati IT-le välja magistratunnistus filosoofia alal. Tema magistritööd säilitatakse TÜ Teadusraama- tukogus. Töö teemaks on «Diferentsiaalse rahvuspsühholoogia uurimismetodid» (210 lk). Uurimuslik ülevaade jaguneb kuude osa- sa: 1) kirjanduse juhend; 2) probleemi- asetus (diferentsiaalse rahvuspsühholoogia mõiste, rahvuse erinevused vulgaarpsühho- loogias, peateooriad — rassi-, kliima-, sotsioloogilised teooriad — rahvusliku hinge- elu erinevuste kohta, probleemiasetus ja meetod); 3—5) ülevaade diferentsiaalse rahvuspsühholoogia üksikutest meetoditest; 6) kriitiline kokkuvõte.

Retsensendid A. Koort ja K. Ramul märkisid, et autor on läbi töötanud silmapaistva hulga materjali, töö näitab head orienteerumist küsimusse puutuvates mitmekeelses (viidatud on saksa-, soome-, inglise- ja prantsuskeelsetele allikatele) kirjanduses ning autoril on küllalt küpsust selleks, et vaadelda üksikuid küsimusi omaenda kindlas perspektiivis.

Puudusena toodi välja autori soov haarata oma tööga korraka liiga paljut, mille tõttu kannatas põhjalikkus (EA f 2100, n 1^B, s 1010A, l 5—6).

1936. aastal kandideerisid TÜ filosoofiateaduskonna teaduslikeks stipendiaatideks Leo Anvelt, Rudolf Kulpa, Friedrich Olup ja IT («Päevaleht», 2. juuni 1936). Valituks osutus IT, kes kinnitati rektori käskkirjaga üheks aastaks stipendiaadiks filosoofia alal (EA f 2100, n 1^B, s 1010A, l 8). Nüüd võis IT kutsutööst vabana pühenduda teaduslikule tegevusele. Eesti Ajaloarhiivis säilitatavad IT uurimistegevuse aruanded annavad küllalt ülevaatliku pildi tema toonastest huvidest ja lugemusest. 1935. aastal tegeles ta eriti sotsiaal- ja rakenduspsühholoogiaga. Suurt huvi tundis ta USAs viljel-dava eksperimentaalse sotsiaalpsühholoogia vastu. 1935. aasta teise semestri aruandes kirjutas IT näiteks, et paraku ei saanud ta teha kõike, mis oli planeeritud, sest elatise teenimine ja ühiskondlik elu võtsid palju aega. Siiski märgib ta, et püüdis eriti süveneda uudsesse sotsiaalpsühholoogiasse (Carl Murchiner, Hans Freyer, Ch. Ellwood) ning tutvus psühhotehnikaga (A. T. Poffenberger, F. Giese, W. Moede). Samuti luges ta vanemaid töid (Hume, Gobineau, Le Bon, Bagehot, Tarde, Gumplowicz jt) ning jälgis erialajakirjandust. Ainesse süvenemiseks pidi ta tutvuma ka mitmete naaber-aladega (antropoloogia, keeleteadus, etnoloogia, muinasteadus, folkloristika, statistika).

Järgmise aasta teisel semestril töötas ta läbi filosoofia ajaloo alaseid teoseid (Th. Gomperz, M. de Wulf, W. Windelband, E. Beréhier) ja püüdis igast ajajärgust vähemalt ühe filosoofi originaaltööga tutvuda, lugedes Platonit, Aquino Thomast, Hobbesi, Leibnizit ja uuemaid autoreid, võttes iga kord paralleelselt läbi ka mõne monograafia vastava filosoofi kohta. Samal ajal süvenes ta eetikkasse (Jodli eetika ajalugu, Scheleri, Lairdi, Stapledoni, Kowalewski, Follieti jt teosed). Sotsiaalpsühholoogia uuematest teostest luges ta Browni ja Murchisoni töid.

1936. aastal pidas IT loengusarja rahvusküsimusest (14 loengut) Tartu Rahvaülikoolis. Teaduslike loengute ja ettekanne-

tega on ta esinenud veel Õpetatud Eesti Seltsis ja Akadeemilises Rahvuslikus Kultuuriühingus.

IT suureks sooviks oli mõistagi õppida mõnes välismaa mainekas ülikoolis. Kuna õppimine Londoni ülikoolis oli aga äärmiselt kulukas, lükkus Inglismaale sõit mitmel korral edasi. Lõpuks määras Kaubandus-Tööstuskoda talle suurema stipendiumi, veidi suutis toetada ka Tartu Ülikool (P. Tarvel, Ilmar Tõnissoni teaduslik ja publitsistlik pärand. «Postimees», 19. oktoober 1939). 19. märtsil 1937 komandeeritigi IT Tartust Londonisse edasi õppima sotsioloogiast, sotsiaalpsühholoogiast ja psühhotehnikast. Põhiliseks õppeaigaks sai Londoni *School of Economics and Political Science*. IT töötas Londonis mõningate vaheaegadega paari aasta jooksul professor M. Ginsberi käe all. Tema juures kirjutas IT töö sotsioloogiliste mõistete kujundamise teooriast (Max Weberist moodsa logistikani). Professor B. Malinowski juhatusel süvenes ta antropoloogiasse ja sotsiaalbioloogiasse. Eriti mõjutas teda Malinowski poolt rakendatav funktsionaalne meetod, mille järgi ühiskonna formaalse struktuuri uurimisel tuleb selgitada, millist funktsiooni täidab teatavas ühiskonnas mingi sotsiaalne nähe.

Londonis valmistas IT ette oma doktori-väitekirja, millest pidi tulema ajaloolise kausaalsuse teooriate kriitiline käsitlus.

Umber pool väitekirjast sai valmis, kaitsmine pidi toimuma 1939. aasta lõpul Londonis.

Mõni tahk IT tegevuses vajab veel lähemat noteerimist. Nagu Jaan Tõnisson nii kuulus ka IT Eesti Üliõpilaste Seltsi sõprus-konda. Palju energiat rakendas IT üliõpilaskiikumisse. Kui IT EÜSiga liitus, olevat ta esialgu olnud selles vanimas tudengiorganisaatsioonis pettunud. Seda olevat ta kurtnud ka oma isale, Seltsi auvilistlasele Jaan Tõnissonile. Ja vastus oli: «Kui ei meeldi, eks siis võta kätte ja tee paremaks!» Teine EÜSi auvilistlane Karl Aun märgib seepeale: «Paistab nagu oleks see saanudki I. T.-i motoks kõiges, mida ta ette võttis.» Peagi oli IT EÜSi esimees, siis juba Üliõpilaskonna Edustuse esimees. Sama ametit pidas ta teist korda 1935—36, kui Edustuse esimehe kohale esitatus EÜSi kandidaat R. Kask Edustuse liikmete hääletamust ei saavutanud ning teisedki akadeemilised organisatsioonid eelistasid sellele juhtkohale IT-d. Teatud mõttes oli see amet eelkõige auküsimus, mõneti tuli siin täita ideoloogi rolli, ent tuli olla sageli ka lihtsalt neutraalseks ja respektieritud vahekohtunikuks akadeemiliste noorte ja nende organisatsioonide lapsi-

kuis vaidlustes ja tüldes, selgitada vahejuhtumeid purjus soomlastega.

IT põhimõttelisi seisukohti üliõpilasriigi ülesehitamisest võis lugeda nii «Üliõpilaslehest» kui ka «Postimehest». IT algatas ka ajalooraaamatu «Tartu üliõpilaskonna ajalugu» (Tartu, 1932) väljaandmise, kirjutas sinna ise peatükid «Üliõpilaskond Tartu saksa ülikoolis 1802—1889» ning «Tartu Üliõpilaskond Eesti iseseisvusajal». Viimatimainitud teemad osas aitas ta ka P. Tarvelit teose «L'Université de Tartu 1919—1932» (Tartu, 1932) väljaandmisel. IT sulest pärineb ka ühe Tartu Ülikooli käsitleva filmi stsenaarium aastast 1932 (vt «Päevaleht», 5. juuni 1932).

IT publitsistlikest kirjutistest tuleb eelkõige märkida «Akadeemia» 1937. aasta 3. ja 6. numbris ilmunud kaheosalist artiklit «Eesti välispoliitika». Esimeses osas tegi autor ülevaate meie välispoliitilisest ajaloost, teises analüüsis tollase hetke välispoliitilist sisu. Artiklis oli mitmeid uudseid lähene misnurki, mis kutsusid esile poleemikat. Nii näiteks pidas IT Balti Liitu Eestile kahjulikuks. Ta lootis, et kui Eesti ja Läti vahel poleks lepingut, siis ei kistaks Eestit sõtta, kui see peaks Saksamaa ja N. Liidu vahel puhkema. Selle oletuse vastu protesteeriti nii Eestis kui ka Lätis (J. Ü l a v e r e, Balti liidust sõja puhul. «Akadeemia» 1937, nr 4; A. P i i p, Eesti ja Läti. Sealsamas; Balti liidu probleemid Lätis. «Päevaleht», 20. oktoober 1937; Läti üliõpilaskonna arupärimine «Akadeemia» artikli puhul. «Päevaleht», 21. oktoober 1937). IT seisukohtade vastu võttis sõna ka «Päevalehe» peatoimetaja Harald Tammer (H. T., Välispoliitilisi probleeme. «Päevaleht», 14. oktoober 1937; IT õiendus sellele «Päevaleht», 11. november 1937; H. T., Eesti välispoliitikast ja I. Tõnissoni retsept. «Päevaleht», 15. jaanuar 1938). Oma välispoliitilistes prognoosides tegi IT ka naiivse oletuse, et ida poolt pole meil enam sõjalist ohtu vaja karta.

Ajakirjas «Akadeemia» nägi trükivalgust teinegi IT märkimisväärne kirjutis. 1938. aasta 5. numbris on ta oma tähelepanekud Inglismaalt kokku kogunud esseesse «Traditsioonid». Näited on Inglismaalt, teoreetiline põhjendus sotsiaalpsühholoogiast, eesmärgi võtab kokku kirjutise viimane peatükk «Mida õpetavad meie Inglismaa traditsioonid?», kus autor ei hoidu ka päevapoliitilistest nüketest (1934 kuulati teda muide 9 tundi PoPo-s üle).

Poolnaljatlemisi võiks mainida ka IT «kunstilisi» saavutusi. Need piirduvad küll vaid «Lastelehes» avaldatud luuletuste (esimene 1921. aasta 7. numbris), jutukeste ja tõlgetega ning hiljem mõne ilukirjandusliku

teose arvustamisega, ent üks näita needki faktid, kuidas päris noort inimest kultuuri juurde suunati.

Lõpuks mõni sõna ka IT erialastest artiklitest. Kirjutis «Rahvuse olu ja rahvuslus» ilmus EÜSi X albumis ning eraldi Tartus 1934. aastal; «Rahvuspsühholoogia võimalustest» eraldi 1935. aastal, samal aastal ka veel «Loomingus» ning «Postimehes» (27. mai jj); «Psühhoanalüüsi viimseaeegsest arengust» 1937. a «Loomingu» 5. numbris. Kuigi põhiosa neist kirjutistest oli tutvustavat ja refereerivat laadi, avaldus neis juba selgelt IT kriitiline intellekt. Siit võinuks edasi arenda maailmamainega teadlane ning võimekas rahvuslik poliitik. Nii tema poliitilised pooldajad kui ka vastased ootasid erakordseid saavutusi.

9. juulil 1932 abiellus IT Palamusel kunstiajaloolase Amanda (Ama) Päriaga (Peri), kes oli sündinud 18. oktoobril 1906 Rasina vallas. Juba järgmisel kuul sündis neil poeg Tõnis-Jaan. 29. aprillil 1934 sündis teine poeg Markus, kelle surmadaatum langeb aga sünnidaatumiga ühte.

10. oktoobril 1939 laskis Ama Tõnisson Ilmar Tõnissoni pihta nende endi kodus koos lasku brauningust. Enamik kuule tabas kopsu, surm oli silmapilkne. Ajakirjandus märkis põhjusena meeltesegadust (Ilmar Tõnisson mõrva ohvriks. «Päevaleht», 11. oktoober 1939). Ekspertiis pidi aga Ama Tõnissoni täie mõistuse juures olevaks tunnistama, sest meelegaheid ei mõisteta ju tähtajata sunnitööle («Päevaleht», 20. veebruar 1940). Toonane ajakirjandus suhtus traagilisse sündmusesse diskreetselt, jäägu «sahinad» siingi esitamata.

EÜSi maja suur saal, kust lahkunu Seltsi tava kohaselt viimsele teekonnale saadeti, ei suutnud mahutada isegi kirstupanemistalitusust osavõtjaid (Ilmar Tõnisson maetakse täna. «Postimees», 13. oktoober 1939), rääkimata matuselistest (Ilmar Tõnisson maeti. «Postimees», 14. oktoober 1939). Jaan Tõnisson sai kirja teel ja telegrammidega üle 700 kaastundeavalduse. Ilmar Tõnisson maeti Tartu Maarja kalmistule.

IT kaasaegne K. Aun summeerib: «Energia, kiire taipamine, julgus ja sirgjoonelisus, ja arvutu hulk uusi ideesid, need olid, mis iseloomustasid I. T.-i tõusvat kuju eesti rahvuslik-ühiskondlikus elus. I. T.-i tõhusamaks relvaks oli, et ta kunagi ega kuskil, ka kõige erakordsema ja ootamatuma küsimuse kerkides, ei osutunud ettevalmistamatuks. Seda võimaldasid talle tema mitmekülgne huvi kõige vastu, erakordselt laialdane ja põhjalik teadmiste kogu kõigilt aladelt ja

kiire analüüsimise võime. I. T. oli juba suurkuju ennem kui traagiline saatus teda tabas tema 28-ndas eluaastas.»

Jääb vaid lisada üks kummaline seik. Oleks Ilmar Tõnisson vastu pidanud 14. juunini 1941, oleks ta praegu olnud märter ja sangar. Hakakem siis meie suurmeeste üle otsustama

ka teiste mõõdupuude järgi kommunismiohviriks olemise kõrval. 1940. aastal loodi EÜSi poolt IT-nimelise stipendiumi fond tema mälestuse jäädvustamiseks. Kas nii või kuidagi teisisi peaksime seda anderikast noort meest meenutama ka praegu. Kas või taastrükkides tema olulisimad tööd.

MAIRE JAANUS

JACQUES LACANI ALATEADVUSLIK INDIVIDUALISM: KEHA JA KEEL

XIX sajand oli valgustusliikumises ja dialektilises idealismis väljaarendatud subjektikäsitusel põhineva teadvusliku individualismi ajastu. Jacques Lacani ideed viivad meid kehale ja keelele põhineva alateadvusliku* individualismi ja subjektikäsituse ajastusse. Freudi ja Lacani tööd tegid lõpu XIX sajandi käsitusele alateadvusest kui irratsionaalsest, kaootilisest ja struktuurita jõust, alateadvusest kui dionüüsilisest võimtahtest Schopenhaueri ja Nietzsche moodi mõistetuna, alateadvusest kui määratlevate, tahtele allumatute ja juhimatute armu- ja agressiooniinstinktide pesapaigast — alateadvusest niisugusena, nagu teda kujutab näiteks Brontë «Vihurimäe», Hardy «D'Urberville'ide Tess» või Thomas Manni «Surm Veneetsias». Lacani järgi on alateadvus struktureeritud — ja ta on struktureeritud nagu keel.¹

* 'Alateadvust' sks *Unbewußte* ja ingl *unconscious* vastena on eesti kirjasõnas ka vaidlustatud. Viimati on V. Vahing ja A. Jüriloo eelistanud ja põhjendanud 'mitteteadvust' («Vikerkaar» 1990, nr 5, lk 91). I. Männamaa 'ebateadvust' (O. Pestile toetudes; «Akadeemia» 1990, nr 10, lk 2118); lisaks esitleb I. Tõnissoni artikli taastrükk käesolevas «Vikerkaare» numbris veel 'teadvusetust'. Toimetus ei pea end pädevaks seda keelepruuki ühtlustama; küll aga olgu eritarvitusele osutatud. *Toim.*

¹ J. L a c a n, *Ecrits*. New York, 1977, lk 234.

Kui alateadvus on struktureeritud nagu keel ega ole vaid mõistetamatu, instinktiline, kehaline jõud, siis on ta võimeline suhtlema. Lacan ütleb, et ta «kõneleb»; kõneleb küll halvasti, aga kõneleb; tal on oma sõnum ja ta kuulab. Mitte ainult teadvus, vaid ka alateadvus on oma olemuselt dialoogiline.

Kui alateadvus ükskõik mis mõttes sarnaneb keelega, siis mõistame paremini, miks on abi psühhoanalüüsist või, nagu Anna O.** teda nimetas, «juturavist», ja miks, laiemalt võttes, «mõjub» ka haridus, kunst või jutuajamine sõbraga, vähemalt teataval määral või ajutiselt; ning miks võis Kristus ütelda kaluritele «Tõuske ja käige minu järele», ja nad tõusid ja läksid.*** Kui subjekti tuum sarnaneb keelega, siis võivad sõnad temas rabavaid muutusi esile kutsuda.

Niisiis, kui meis pole imeliseks sõlmeks põimunud mitte mateeria ja vaim, nagu oli kombeks öelda renessansiajal,

** Anna O. (õieti Bertha Pappenheim; 1859—1936), Freudi sõbra Josef Breueri patsient, kelle haiguslugu oli psühhoanalüüsi üheks lähtepunktiks. Pärast ravi sai B. P-st üks esimesi naisõiguste eest võitlejaid. *Toim.*

*** Ilmselt mõeldud *Matt. 4, 19*: «... ning ütles neile: «Tulge minu järele ja ma teen teist inimesepüüdjad!» ja nad jätsid sedamaid oma võrgud sinnapaika ning järgnesid Talle.» *Toim.*

vaid nimelt liha ja sõna, ning kui sõna võib saada lihaks, ihuks, ja ravida keha, siis võib ka, vastupidi, liha saada sõnaks ja kõnelda, nagu see nii kujukalt ilmneb psühhosomaatilistes sümptomites. «Hundilapse» kõhukinnisus, hüsteerikute halvatus, kinnismõttest vaevatud neurootilise tütarlapse korduv voodirituaal Freudi *Sissejuhatavais loenguis* — need on kehalised sõnumid, mis otsestee kõnelevad blokeeringuist libidinoosesis elus või mõnes libiido seisukohalt olulises kehapiirkonnas.

Liha ja sõna võivad teineteist asendada, teineteist tähistada, kuid miks ja kuidas toimub see uskumatu vastastikku tõlkimine? Kui alateadvus on struktureeritud nagu keel, siis ei tähenda see muidugi, et ta oleks struktureeritud nagu meile tuntud teadvuslik, grammatiline keel. Alateadvus (mida kõige adekvaatsemalt kujutavad unenäod) ei ole lause, ühtne ja kindla tähendusega tervik. Manifesteeruval unenäol* kui niisugusel ei ole mingit ühtsust ega tähendust, ta on kõike muud kui lause. Unenäojada on sari diskreetseid, eraldi seisvaid ja seostatuid üksusi või fragmente, milles puudub igasugune silmanähtav või manifesteeruv kord või suhestatus, jada, milles just nimelt pole mõtet ega seetõttu ka teadvuslikule diskursusele omast tähendust. Manifesteeruv unenägu on mõttetu, tähenduseta lause, Jabberwocky-luuletus**.

Niisivi pole manifesteeruvas unenäos esmapilgul selgeid sõnu ega märke, kui mõista märki Saussure'i moodi, koosnevana tähistajast (häälikulisest kujust) ja tähistatavast (mõistest). Tähistaja on tähistatavaga, nagu Lacan taipas, korrektselt seostatud ainult sõnaraamatus, ja õieti sealgi mitte. Seos «tähistaja/tähistatav» ei ole püsiv. Vastasel korral poleks olemas ei kunsti ega asendust /*substitution*/, tähistaja «luik» ei võimaldaks Yeatsi luuletust «Leda ja luik». Põhiline selles valemis on kaldkriips, tõke — see teeb võimalikuks kunsti,

lubades keelel, tähistajatel, tähistada midagi muud kui see, mida nad täht-tähelt ütlevad.

Kui kunstis ilmneb tugev vahejoon tähistaja ja tähistatava, sõna ja tema tähenduse vahel, siis unenäos on see vahejoon peaaegu absoluutne. Just tähistaja ja tähistatava ühtsus on see, mis manifesteeruvas unenäos puudub, sellepärast pole täielikke märke ega selget tähendust. Selle asemel on hulk tähistajaid, mis viitavad teistele tähistajatele (sest unenägu, nagu Saussure'i järgi keelgi, on autonoomne ja põhineb suhetel), aga tähistatavaid ei ole. Kuna aga tähistaja ilma tähistatavata on võimatu asi, siis on siin õieti tegemist osalise tähistajaga, millel pole tähistatavat. Edasi, unenägu ei koosne mitte keelefoneemidest, vaid unenäofoneemidest, naudingu ja kannatuse jäetud tilukestest mälujälgedest või —laastudest, millel puudub tähendus. Need unenäofoneemid on omavahel ühendatud assotsiaatiivselt, nagu see küll alles analüüsis võib ilmned, metafooriliste ja metonüümiliste kombineerimis- ja asendusprotsesside kaudu.

Unenägu ja alateadvus koosnevad mikroskoopilistest elementidest — üliväikestest diskreetsetest mäluatomitest, millel nagu foneemidelgi puudub tähendus, kuid mis kooskõlas keele elementaarseadustega moodustavad struktuure — metafoori- ja metonüümiaahelaid, ahelaid või seoseid, mida ei saa mõista enne, kui unenäofoneemid on mälu, tõlgendamise ja analüüsi varal tõlgitud keelefoneemideks. Mõisted, tähendus, mõte — see on see, mille unenäo tõlgendamine annab alateadvusele ja tema lõdvalt ühendatud tähistajatele. Keeleta ei saaks unenägusid ial tõlgendada, kuid siiski on «Teine» /*l'Autre*/ — keel kui niisugune — Lacani sõnul mõistetav ainult kehas asuvana.

Aga miks on alateadvus üldse struktureeritud? Olgugi et metafooriline ja metonüümiline korrastatus on unenäos minimaalne ja elementaarne, võrreldes teadvusliku keele või kunstiga, kuid miks üldse on alateadvusel dünaamilisus ja liigendusjõud, kust see tuleb? Ilmaolekust /*béance*/, ütleb Lacan, ihast ehk libiidost, meie fundamentaalsetest kehalistest naudingu- ja kannatuskogemustest. Kuid Lacani ihakäsitust on mittemõtteline ja kahetine — ilmaolek tekitab iha korraga nii substansis kui keeles, nii kehas kui sõnas. Lacani teine kuulus alateadvuse definitsioon —

* «Unenägude tõlgendamises» (1900) eristab Freud manifesteeruvat ehk ilmnevat ja latentset ehk varjatud und. Nn unetöö /*Traumwerk*/ muudab latentse unenäo manifesteeruvaks, seejuures teda tsenseerides, kärpides ja moonutades. *Toim.*

** «Jabberwocky» — luuletus Lewis Carrolli raamatust «Alice peegli taga», mis nonsenss-luule tüüpnäitena on korduvalt kõitnud kirjandusteoretikute (eriti strukturalistide) tähelepanu. *Toim.*

«Teise» diskursus» /*L'inconscient, c'est la discours de l'Autre*/ — sisaldab ja väljendab seda iha mitmemõttelisust ja topel-datust.²

Sõnaga «teine» /*l'autre*/ (väikese algus-tähega) tähistab Lacan objekte ja teisi inimesi, kes meie ei ole, samuti kujundeid ja fantaasiaid, mida me neist mõlemast Kujutluste Kihis loome. Veel mõtleb Lacan «teise» all meie oma keha ja kujutlust, mis meil temast peeglifaa-sis /*phase du miroir*/ tekib, ning iga-sugust substantsi, mis on keele perspek-tiivist vaadates midagi muud kui keel. Kogu Kujutluste Kiht on meie kahetine, identifitseeriv ja seetõttu vältimatult agressiivne kogemus iseendast, kes me sõltume selliseist «teise» kuuluvaist asjust, näiteks emarinnast või ema kohalolekust.

Sõnaga «Teine» /*l'Autre*/ (suure algus-tähega) tähistab Lacan keelt ja kõnet, mida me õpime ja mis võimaldab meil teineteisest lahus hoida objekti ja subjekti, substantsi ja sõna, tähistatava ja tähistaja, ema ja sõna «ema», ning seega tekitada Kujutluste Kihhi duaalsetest vahelkordadest kolmas ehk dialektiline kiht, mida ta nimetab Sümbolseks. Veel aga mõtleb Lacan «Teise» all keele ins-titutsiooni, keelt kui kultuuri, ühis-konna ja suguluse korrastajat, mis käib meie eel ja on enne meid, ning mis näitab meile lõpuks kätte koha perekonnas ja põlvkondade järgnevuses. Sümbolne keel kitsamas mõttes ja tema keskpunkt, «mina» /*je — 'ma'*/ kui subjekt, tekib koos Oidipuse kompleksiga ja genitaalse täiskas-vumisega. Seejärel me (loodetavasti) saame enda valdusse «mina» /*moi*/ kui ego — Kujutluste Kihhi kirglik-libidinoos-se ja nartsissistliku keskme. Lacani «Teine» läbib mõlemat kihti, niisama nagu keeleõppiminegi haarab kaht astet või kihti. Me hakkame keelt kuulma ja õppima veel enne kui nägema. Freudi pojapoeg asendab nähtava kuuldavaga ka-heksateistkümnekuuselt.

Lacani «Teine» toob nähtavale meie ihade kahetisuse ja meie fundamen-taalse sõltuvuse «teise» kuuluvaist as-just ehk meie keskmise, eks-tsentrilise iseenda suhtes nende kahetiste ihade tõttu, mis meie täiskasvudes tugevnevad. Unenäodiskursus on teine keel, mida me ei saa mõista, sest see on meie lapsediskursuse ajalugu, on «teine», mida me kogesime enne keele omandamist, on diskursus, mis suruti maha niipea, kui

Freudi pojapoeg ütles «oo», ehk niipea, kui laps nägi oma keha peegelpilti. Unenäodiskursus toetab teadvuslikku dis-kursust, kuid ainult teadvuslik diskur-sus saab teda päevavalgele tuua. Ja päevavalgele saab teadvuslik diskursus teda tuua ainult tänu sellele, et ele-mentaartasemel on unenäodiskursusel sama struktuur mis keelel enesel. Unenäo-diskursus on sümbolse keele elemen-taarvorm, keele «teine», keel oma me-tafoorses ja metonüümises algkujus. Alateadvus on «teise» diskursus väga mit-mesugusel viisil. Psühhoanalüüsi protsess ühendab teadvusliku ja alatead-vusliku diskursuse, et jõuda selleni, mida Lacan nimetab «täissõnaks».

Lacani järgi pole subjekt ei keha ega keel. Subjekt kujuneb nende vastasmõjus, kuid vastasmõju on võimalik ainult tänu sellele, et nende toimemehhanism on samasuguse, s.o lingvistilise struk-tuuriga. Keel on seega, nagu Lacan ütleb, «inimese seadus». Aga kas on? Kas inimesel on üksainus seadus?

Lacani suur originaalsus seisab kaht-lemata selles, et ta on kokku viinud kaks meie aja filosoofia tähtsat lähte-punkti, keha ja keele. Kuid ta ei kohtle neid seejuures võrdsetena, vaid annab tähtsama koha keelele. Lõpuks ta omal kombel unustab keha ja selle teised mee-led peale kuulmise. Ta unustab selle, mida fenomenoloogia nimetas elavaks kogemuseks, unustab meie interaktsiooni maailmaga, tegelikkusega, referendiga, jättes meile uue versiooni lihakssaan-nud sõnast, kus pearõhk on endiselt sõ-nal.

Alateadvus ei ole Lacani sõnul «ei elementaarne ega instinktiline», sest ta tekib alles koos teadvuse ja keelega.³ Keeleta ei oleks alateadvust. Seega on keel, nagu Lacan ütleb, alateadvuse eel-tingimus.⁴ Sündimise ja platsentast eraldumise hetkest saadik on kogu meie elulugu üksainus eraldumiste, lahuta-miste, võõrandumiste ja *Aufhebung*'ite /ületamiste/ lugu. Meie alguses on ilma-olek, ürglahutatud, mida ei saa iial lee-vendada ja mis määratleb iha — puudusena, asendusena, metonüümiana.

Lacan paneb iha ühele küljele — il-maolekule ja kaotusele (näiteks emarin-na kaotusele) — suurema rõhu kui teisele — täidminekule ja ühinemisele (ema-rinna kohalolule). Näib, nagu unustaks

² J. L a c a n, *Ecrits*, lk 172.

³ J. L a c a n, *Ecrits*, lk 170.

⁴ Tsit. teosest: A. L e m a i r e, Jacques Lacan. Transl. D. Macey. Boston, 1977, lk 249.

Lacani, et keha tähendab ka pidevat kohalolu, ta on alati meiega koos, ta on see, mida me kogu aeg oleme ja mis meil kogu aeg on.

Tähendus — teadmise mõttes — on Lacani nägemist mööda keele ja ainult keele and. Kuid tähendus, tähenduslik — sõnuseletamatu naudingu või õnne mõttes — ei ole keele, vaid keha and. Armastus ja orgasm on nimetud ja nimetamatu, neile ei ole vaja nime anda, et neid tähendusena või sügava teadmisenä kogada. Nad on õnn all- ja teispool teadmist, elatava elu jaatus. Suguaktis vastasmõjustuvad hing ja keha ühel ja samal tasemel, rütmil ja muusikal tasemel. Ning rütmil ja muusikal võib olla tähendus, ilma et nad oleksid keel. Suguline armastus on muusika, mida loob puudutus ja mis tekib puudutusest — kompimismeelest, mille filosoofid on unarusse jätnud ega ole filosoferinud tema üle samal kombel nagu silma ja kõrva üle. Kompimismeelel on kehameel, mis viib meid sõna otseses mõttes kokkupuutesse tegelikkusega, referendiga, konkreetsusega, materiaalsusega, kehaga.

Keele seisukohalt on iha alati ilmaolek, puudumine, kuid keha seisukohalt ei ole see alati nii. Keha kogeb nii ilmaolekut ja vajadust kui ka kohalolu ja täidminekut. Et Lacani ideedes jääb keha tõrjutuks, siis jääb tõrjutuks ka nauding ja suguline armastus, selle naudingu adekvaatsus. Merleau-Ponty jaoks, vastupidi, on suguline nauding üks naudingu tüüpnaiteid, näitlik tõestus hinge ja keha ühtsusest ja võrdsusest, sest suguaktis alistub hing tervenisti kehale, ning ta ei teeks seda, kui ta poleks fundamentaalsel määral lihaks saanud ja kui alistumine ei annaks absoluutset naudingut. Kuid niisuguses iha käsituses, nagu seda on Lacani oma, ei ole absoluutse naudingu hetkel kohta.

Negatiivses mõttes võiksime Lacanile vastuseks öelda, et meid hoiavad vangis mõlemad, nii keel kui keha. Nii keha kui ka keel on inimese seadus. Nii et neid seadusi on vähemalt kaks. Positiivses mõttes võiksime öelda, et nii nagu keel võimaldab asendusi ja eraldatust, nii ka keha ja tema meeled. Kunstnikud ja teadlased, kes on teinud revolutsioonilisi avastusi, annavad tunnistust uute meeletajude ja elamuste võimalikkusest. Lacan väidab, et inimesed tajuvad tegelikkust, referenti, väga halvasti. Meil on raske mõista midagi niisugust, mis ei ole meile sümbolse kihis juba antud. See on suures osas tõsi.

Ent kui see oleks kogu tõde, siis ei saaks seletada revolutsioone kunstis, teaduses, kultuuris ega keele enese ajaloolist olemust. Meie sümbolse, lingvistilise reaalsuse tähtsust üle hinnates, nagu Lacani teeb, ei saa adekvaatselt seletada midagi uut, ei loovuse vabadust ega naudingust tulenevat rahuldust. Kokkuvõttes eirab Lacani süsteem sedasama üliindividualistlikku individualismi, mida ta töötab pakkuda ja mis on alati ilmale tulnud geeniuse kaudu — niisuguse geeniuse kaudu, kes, ütleksin koos Nietzschega, on omaenda kehale ja äärmiselt isiklikele kehatajudele sama suurt tähelepanu pööranud kui kaasa saadud sümbolsele kihile.⁵

(«The CPC Consort», 1982)

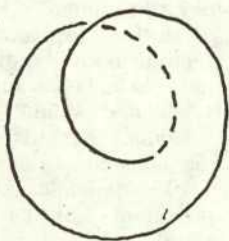
Inglise keelest tõlkinud Toomas Rosin

JACQUES MARIA LACAN (1901—81), kelle psühoanalüütilisi põhiideid Maire Jaanuse artikkel ülevaatlilikult tutvustab, on prantsuse psühoanalüüsi kõige nimekam kuju ja alates 1960. aastatest tooniandvaim teoreetik rahvusvahelises psühoanalüüsis üldse. Oma kõige uuenduslikumaid kontseptsioone (peegelfaas kui pöördepunkt lapse arengus, iha-teooria) hakkas ta välja töötama juba 1930. aastail, kui Prantsusmaal psühoanalüütiline kultuur tegelikult alles puudus. Skandaalse kuulsuse omandas Lacan pärast 1964. aastat, mil ta lõi lahku kõigist rahvusvahelistest psühoanalüütikute ühingutest ja asutas oma kooli — l'École freudienne de Paris (lagunes alles 1980).

Nagu ütleb Lacani kooli nimigi, oli ta juhtlauseks kõigepealt «tagasipöördumine Freudi juurde» — üleskutse asuda uuesti lugema, uuesti analüüsima Freudi ennast, pärast kõiki neid kõrvalarenguid, mis psühoanalüüs Freudi vanaduspäevil ja surma järel oli läbi teinud. Iseäranis ei rahuldanud Lacani see müstifitseeritud ja mitologiseeritud, anagoogiline alateadvusekäsitlus, mis pärast sõda oli levima hakanud eelkõige C. G. Jungi kirjutiste mõjul. Lacani ütlemist mööda on alateadvus «struktureeritud nagu keelgi»: ilmnedes ja olles analüüsiv keelelise materjalina, peab alateadvus olema teadliku keelega metonüümiliselt seotud, peab olema pigemini keele nähtamatu pahupool kui mingi tabamatu teispoolsus, müstiliste energiate

⁵ Autor soovib lisada, et Lacani hilisemates töedes, millega ta käesoleva artikli kirjutamisaajal (1979) ei olnud tuttav, on tegelikkusele, kehale ja *jouissance*'le (õndsusele) antud keskmem ja väärilisem koht. M. J.

autonoomne vald. Seda keele ja alateadvuse (ja seksuaalsuse) vastastikust pidevussuhet kujutab Lacan ühes loengus joonisega, mida ta ise nimetab «seemiseks kaheksaks» («8 intérieur»):

«Seemine kaheksa» kujutab endast ühtaegu Möbiuse lehte (alateadvus on lindi nähtamatuks jääv «teine» külg) ja lihtsamat varianti Euleri ringidest: üks sõõr lõikub teisesse nii, et neil on üks ühine külg. Üks neist sõõridest esindab alateadvust, mitteteadlike arengute ala, teine aga seksuaalset tegelikkust ja seega keelt. Tühja punkti, kus need sõõrid näivad kokku puutuvat, ilma et nad tegelikult ühtiks, st punkti, kus üks sõõridest paratamatult varjab nende muidu katkematult kulgeva ühise ääre, nimetab Lacan lõbutungiks, libiidoks.

On silmanähtav, kuivõrd vastandlik on seesugusele pidevussuhetele ehitatud alateadvuskontseptsioon alateadvusele Jungi mõistes, kuhu projitseeruvad «arhetüübid» ja igasugused ülemaised, demonlikud jõud. Lacani alateadvus on teatavas mõttes «ratsionaalne», vähemasti ei vastandu ta ratsionaalsusele nii, nagu 'elus' vastandub 'elutule' või 'positiivne' 'negatiivsele'. Selline alateadvusekäsitlus on prantsuse uuemas psühoanalüüsis ja filosoofias võimaldanud väga palju uudeid arendusi, ja kahtlemata oli ta kolmekümne aasta eest ka sammuks Freudi Freudi-pärase ma tõlgendamise poole. Sel taustal saab mõistetavaks, miks jungiaanlus Prantsusmaal — ja hiljem kogu maailmas — pärast Lacani teooriate läbilöömist kaotas endise võimsuse. Teine asi on, et Lacan oma libiidomõiste ja sellest tulenevalt kogu kuulsa iha-teooria rajab ilmaoleku, puuduse, lünga, tühiku ideele. Just Lacani teooria seda külge on hiljem mitmelt poolt kõvasti arvustatud, ja üheks sellise kriitika ilminguks on ka siin tõlgitud artikkel. Muude hulgas on Lacani kõigutajateks olnud prantsuse feministid: kuivõrd millegi puuduva, «teise» ihalemine põhineb ürgsel kastratsioonielamusel, peab Lacan oma teooria üldkehtivuse tagamiseks omista-

ma kastratsioonielamuse ka naistele (sama käigu tegi juba Freud). Selleks peab ta vältimatult mängu võtma nn «peenisekadeduse» motiivi. Mis aga siis, kui «peenisekadedus» polegi ürgne, vaid hoopiski valdavalt meeste-keskses ühiskonnas tekkinud sekundaarne, ajalooliselt tingitud nähtus? Sel juhul kaotab ilmaoleku-ideele rajatud iha-teooria oma universaalsuse. Kuidas saab Lacani teooria omistada naiste seksuaalsusele motiive, mille väidetavaid ilminguid naispsühoanalüütikud ise analüüsivad teisiti?

Süüski on juba 1972. aastal viidatud, et tegelikult on Lacani iha-teoorial ka teine poolus: iha on defineeritav ka kui produktioon, tootlik tegevus. Sellise iha-käsituse juures langeb vajadus «puuduse» või «tühiku» mõiste järele ära (vt G. Deleuze, F. Guattari, l'Anti-OEdipe. Paris, 1972, lk 34).

Võib ikkagi veel tekitada küsimust, miks peab alateadvusel Lacani arvates olema tingimata just «struktuur»? Sellele ongi raske leida ajastuväliselt õigustust. Ajal, mil Lacan alustas oma kuulsaid seminare, oli keeleteaduslik strukturalism Prantsusmaal just oma hülgeisus saavutamas ning tungis hoogsalt kõigile muudele aladele, kirjandusteoorias antropoloogiani. Jacques Lacani lähedaseks sõbraks oli Claude Lévi-Strauss, tollase strukturalistliku liikumise suurkuju. Mõistagi tõukas see tekitama ka strukturalistlikku psühoanalüüsi. Kahtlemata ongi alateadvuse käsitamisel struktuurina see suhteline eelis, et nt unenägu võidakse analüüsida «foneemideks»; ometi aga sunnib see objektile peale ka täiesti meelevaldse hierarhilisuse ja binaarsuse. Seepärast on sedagi Lacani põhilausest hiljem kriitiseeritud.

Küll ei saa keegi Lacanile pahaks panna, et ta esimesena võttis psühoanalüüsis laialt kasutusele mõisted nagu «tähistaja», «sümboolika» või «teine». Nii lükkas ta käima selle psühoanalüüsi ja kirjandusteooria, psühoanalüüsi ja filosoofia vastastikuste mõjude ahela, mille võimalusi asus realiseerima ajakirja Tel Quel ümber koondunud teoreetikute grupp. Mingil määral on Lacaniga seotud kõik need suundumused, mida hiljem laias laastus «poststrukturealismiks» või «dekonstruktiivismiks» hakati nimetama. Oluliseks rajajaks strukturalismijärgse filosoofia arengus oli kindlasti Lacani pikk poleemika Jacques Derridaga 1970. aastate alguses, mille ajendiks muide oli Lacani tõlgendus E. A. Poe tuntud novellile «Varastatud kiri».

Ei maksa aga arvata, nagu oleks Lacan ise oma ideede edasiarendajatele ja teisendajatele kuigi tänuulik olnud. On vahest märkimisväärne, et inimesena oli Lacan tuntud autoritaarsuse ja sallimatuse poolest. Neid, kes te-

ma ideid «ebaõigesti» tõlgendasid, nimetas ta mõnikord lihtsalt plagiaatoriteks, ja see pole ta mainele muidugi kasuks tulnud. Aasta enne surma saatis ta laiali oma psühhoanalüütikute kooli, mis enam ei järginud Lacanile

meelepärast liini. Kõik see ei mõjuta aga asjaolu, et pärast Lacani on psühhoanalüüsil kogu maailmas täiesti uus nägu, ja et Lacani tundmata ei saa mõista paljusid olulisi nüansse tänapäeva Lääne filosoofias.

Hasso Krull

DIXI

ALEKSANDR PJATIGORSKI Psühhoanalüüs ja marksism

Tahaksin puudutada kaht tänini mõjukat mõttesüsteemi — psühhoanalüüsi ja marksismi. Ma arvan, et need on äärmiselt antifilosoofilised kontseptsioonid. Huvitav, et just tänu religiooni demonstriivsele eitamisele — Freud oli vist veel antireligioossem inimene kui Marx — neid filosoofilisteks suundadeks pidama hakatigi. Minu meelest pole ei marksism oma reaalseis avaldusis ega psühhoanalüüs filosoofia; nii üks kui teine on omamoodi praktilise elu juhis, mis hõlmab ka mõtlemise sfääri. Minu jaoks on need uusaja kõige normatiivsemad kontseptsioonid. Sealjuures mängib mõlema puhul iseloomulikku ja väga suurt rolli subjektiobjekti dualism, olles otsekui nende antifilosoofilisuse tähiseks. Marksismi jaoks on inimene subjekt ja ühtaegu klassivõitluse objekt. Freudismi jaoks on inimene subjekt ning psühhoanalüüsi objekt. Nii marksismis kui psühhoanalüüsis on tegemist nende vahetatavusega: subjekt ühtaegu on või võib olla objekt. Näiteks psühhoanalüütikust arst peab kõigepealt ise psühhoanalüütilise kuuri läbi tegema. Et saada arstiks, peab ta esmalt olema patsiendina psühhoanalüüsile orienteeritud. Kuid ka arstiks saades jääb ta teise psühhoanalüütikust arsti silmis ühtaegu psühhoanalüüsi potentsiaalseks või aktuaalseks patsiendiks. Ja samamoodi on marksismis, kus rõhutu positsioon võib põhimõtteliselt saada rõhuja positsiooniks ja vastupidi. Nende kahe suuna paralleelsus on minu jaoks silmanähtav. Rolli, mida marksismis mängib võõrandumine, täidab psühhoanalüüsis neuroosi vorm. Õigupoolest neuroosi vorm

psühhoanalüüsi järgi võõrandabki inimest — võõrandab teda reaalsest seosest nii iseenda kui teistega, kellega ta on objektiivselt seotud. Kõik tundub olevat väga lihtne. Ühel juhul ei tunne patsient oma instinktielu, ei tea, et vaimuelu on reguleeritud kolme või nelja tüüpi instinktidega. Teisel juhul ei pruugi tootja teada tootmise reaalselt mehhanismi. Nii siin kui seal eksisteerib otsekui ideaalne presumpatsioon, mina nimetan seda topeltpresumpatsiooniks. Esiteks, neuroosi tegelikkus ja klassivõitluse tegelikkus tuleb võtta lähte-eelduseks. Teiseks, väidetakse, et inimene ei suuda sellist tegelikkust objektiivselt teadvustada, sest ta juba on subjektiivselt sellesse sisse mässitud.

Ja järelikult — kas selleks, et neuroosi ringist väljuda, pean ma saama psühhoanalüütikuks? Kas selleks, et sotsiaalse võõrandumise ringist väljuda, pean ma seda teadvustama? Või jämedalt öeldes — pean saama ideoloogiks?

Üldiselt on iga inimene reaalne või potentsiaalne neurootik. Iga inimene on võõrandunud. Oma võõrandumust taasluues lõhub inimene oma individuaalsust. Oma näivat, tegelikult mitte kunagi eksisteerinud neurootilist seisundit taasluues lõhub inimene oma mõtlemise individuaalset struktuuri. Seega kasutatakse väga lihtsat klišeed, mida on mis tahes tasandil väga lihtne taastekitada. Nii marksismis kui psühhoanalüüsis on taastekitamise ahvatlus suur. Kuid mis tähelepanuväärne — selline ahvatlus kordub ka otseses antimarksismis ja antipsühhoanalüüsis.

Nii psühhoanalüüs kui marksism eeldavad, et inimene ise ei suuda end aidata. Et inimene on loomult otsekui määratud puudulik olema — ajaloo pärast marksismi

ning alateadvuse fülogeneesi pärast psühhoanalüüsi puhul. Aga psühhoanalüüs ja marksism esinevad kui peamised toed interpretatsiooniks ning ühtaegu sellekski, mis võib sind taasluua. See on midagi, mis võib otsekohe aidata, olgugi vaid teadvustamise tasandil. Säärane narrimine sai edukaks tänu nende kontseptsioonide *kaasaegsele vormile*. Mitte ükski normaalne XVII sajandi inimene ei oleks ealeski säärase abiettepanekuga rahuldunud. «Tead, sellega saan ma ise kuidagi hakkama. Mul on vaja hoopis raha (või raamatuid või maad), aga mitte eneseteadvust,» öelnuks ta niisuguse, kindlat tüüpi eneseteadvusele suunatud abi puhul. Sisuldasu praktiseeritakse nii marksismis kui psühhoanalüüsis inimesest mingi materia väljavõtmist vahetuseks sisestatud kontseptsioonile. Arvan, et see on pahupidipööratud vabanemine, pahupidipööratud askees. Vabadus kehtestatakse kui vabadus neuroosist ühel ja kui vabadus võõrandatusest teisel

juhul. Ja ikka on «abi» kui «ülaltpoolt antud» eneseteadvustuse kliše: kui sa hakkad mõtlema nii, nagu minu kontseptsioon sulle ette näeb, siis saadki vabaks.

Kui inimene pole marksistiga nõus, siis veendunud marksisti arvates see üksnes kinnitab, et ta asub tasemel, mida marksism kirjeldab ühiskonna arengu madalama astmena. Sa ei peagi sellest veel aru saama! Sa oled ju kapitalist või, ütleme, veel valgustamata tööline. Aga inimese kohta, kes keeldub minemast psühhoanalüütiku juurde, ütleb viimane, et no muidugi, see on mõistetav, ma näen temast, et keeldumine psühhoanalüütiku juurde tulla ongi neuroosi tagajärg! jne jne.

Psühhoanalüüs ja marksism on klassikalised näited täielikult, sajaprotsendiliselt suletud kontseptsioonidest, kus inimene saab liikuda vaid kindla kliše kontekstis, mis on tema ja ta eneseteadvuse jaoks postuleeritud.

Vene keelest tõlkinud Andres Herkel

ALEKSANDR PJATIGORSKI (s 1929) on filosoof ja psühholoog, eeskätt aga orientalist-indoloog. Pärast Moskva Riikliku Ülikooli lõpetamist psühholoogina töötas ta NSVL TA Orientalistikainstituudis kuni 1969. aastani, mil pidi lahkuma dissidentliku tegevuse tõttu. Uueks töökohaks kuni emigreerimiseni 1974. a oli NSVL TA Ühiskonnateaduste Raamatukogu. Praegu on Pjatigorski Londonis Aasia ja Aafrika Uuringute Instituudi professor. Tema tutvustamist muudu Eesti-keskses «Dixi»-rubriigis võib põhjendada nii aktiivse osalusega Tartu-Moskva semiootikakoolkonna tegevuses kui ka töi-

gaga, et 1969. aastal küsis ta tööd TRÜ psühholoogiakateedrist. Paraku polnud toonasel kateedrijuhatajal julgust Pjatigorskit vastu võtta. Mida kaotas sellega Ülikool ja mida kaotas eesti kultuur, võib vaid oletamisi öelda. Aga selle oletuse saab igaüks ise teha — kui loeb Pjatigorski arvukaid artikleid aastaist 1965—1973, mis ilmusid «TRÜ Toimetiste» semiootika ja orientalistika seeriais.

Käesolev lühitõlge on autori nõusolekul kokku pandud tema intervjuu järgi, mis ilmus ajakirjas «Voprossõ Filosofii» 1990, nr 5.

A. H.

PSÜHHOLOOGI PILK

ALO JÜRILOO
VAINO VAHING

Psühhooanalüüsi loeng
Sigmund Freudi psühhooanalüüsi õpetus V

Haare laieneb

1896 oli Freud Fließile tunnistanud: «Kui ma noor olin, oli mu ainsaks igatsuseks süüvida filosoofiasse ning nüüd meditsiinilt psühholoogiale üle minnes teen ma seda lõpuks.»

Aastad 1905—14 olid Freudi jaoks väga viljakad ja tõised. Need olid aastad, mil ta analüütilise prakside ning Viini Seltsi juhtimise kõrval jätkas oma ammuse unistuse täideviimist, tehes mitmeid hoogsaid kõrvalepõikeid kirjanduse, religiooni, kunsti, eetika, lingvistika ning mütoloogia valda. Analüütilise meetodi rakendamine väljaspool neurootikute ravi võimaldas tihti peale hämmastavaid ja ootamatuid järeldusi, mis tõid kaasa nii kasvava huvi ja poolehoidu kui ka üha ägeneva vastuseisu. Vaikiva ignoreerimise periood oli möödas.

1906 avaldas Carl Gustav Jung oma kuulsa raamatu *Dementia praecox*'i psühholoogiat, mis sai psühhiaatrias epohhiloovaks ning arendas edasi Freudi psühhosikäsitlust. Samal ajal algas ka seitse aastat kestnud Freudi ja Jungi kirjavahetus. Järgmisel aastal astutas Zürichis tööd Jungi poolt juhitud psühhooanalüüsi grupp, milles osalesid ka Eugen Bleuler ja Ludwig Binswanger. 1907 avaldas Freud artikli neurootiliste sündnähitute ja religioosete kombetalituste võrdlusest, see oli tema esimene tõsisem katse religiooni tõlgendamiseks. Freud leidis, et analüütikuile hästi tuttav sündneuroos on vägagi lähedane individuaalsele religioossusele, religioon üldse aga üldisele sündneuroosile.

Freudi hakati üha sagedamini küllakutsetega pommitama, teda kutsuti avalikele esinemistele või tal paluti mingil teemal kirjutada, mida ta mõnikord ka tegi. 1907 pidas ta Hugo Helli salongis suurepärase avaliku kõne unelmatest ning nende tähtsusest kirjaniku loovuses. Mitteteadlike protsesside suur osakaal inimpsüühikas, soovide täitumise psühholoogia ja lapsepõlveelamuste püsiv mõju hilisemale elukäigule olid selle kõne peamised kontsentrid. Freud kõrvutas loovkirjanikku mängiva lapsega: nad mõlemad loovad enesele oma maailma, korralda-

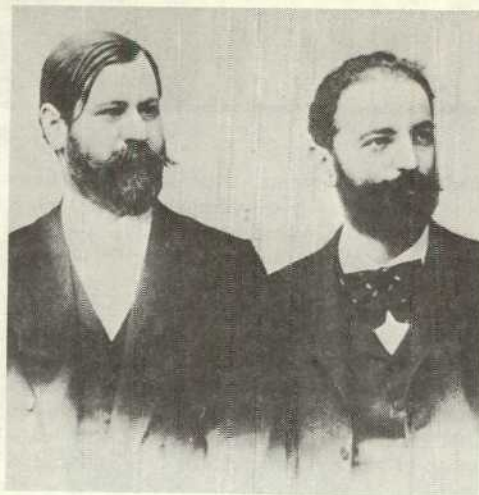
vad seda ümber oma tahte järgi. Täiskasvanud, mäletades hästi mängust saadud naudingut, otsivad hiljem samasugust naudingut unelmates ja fantaasiates. Võimaldavad ju nii fantaseerimine kui mängimine oma soove täide viia.

Õnnelik ei fantaseeri, seda teeb ainult rahulolematu teda mitterahuldava reaalsuse korrigeerimiseks. Unelmate taga seisavad aga mitteteadlikud ambitsioonid ja seksuaalsed ihad, mis küll valvsa tsensori käest teadvusse ei pääse, kuid seetõttu veel kusagile ei kao.

Siin astubki tegevusse loovisiksus, tõmbudes ebarahuldavast reaalsusest neurootiku kombel oma fantaasiamaailma (kuid unustamata tagasiteed reaalsusse), andes voli oma unelmaile, põimides luuletusse või romaani oma sisemisi ning väliseid impulsse ja elamusi minevikust ja olevikust. Et aga meie soovid on oma põhiolemuselt egoistlikud, tuleb poeedil neid lugejaile pakkuda moonutatud kujul — «eelnauding» esteetilises vormis, mis töötab lugejale veel suurema naudinguga saabumist ning teeb võimalikuks pingete maandamise meie meeles. Siin ongi Freudi järgi põhjus, miks kunst naudingut pakub.

1910 ilmus Freudi sulest väike raamat, poolkirjanduslik, kuid tema enda sõnul ta ilusaim teos, mille kirjutamine oli tal meeles mõlkunud juba 1898. aastast. See oli analüüs Leonardo da Vincist (*Eine Kindheits-erinnerung des Leonardo da Vinci*), esimene psühhooanalüütiline biograafia, milles leidsid kasutamist äsjaavalminud kontseptsioonid loovisiksusest ning tema unelmaist. Freud ehtas oma analüüsi vaid ühele Leonardo lapsepõlvemälestusele, mälestusele sellest, kuidas hällis lebava lapsukese juurde oli lennanud lind ning väristanud oma saba lapse avatud suus. Freud tõlgendas linnu saba nii rinnanibu kui peenise sümbolina, seostades oma mõttekäigud faktidega, et Leonardo elas esimesed eluaastad ema juures, kuni isa uuesti abiellus ja poja enda juurde võttis. Nii kasvas Leonardo üles kahe emaga, kahe noore ja hella naisega, kelle mälestus peitub nii Mona Lisa naeratuses kui ka maalil Pühast Kolmainisusest.

Freud näitas efektselt Leonardo varast kiindumust emasse ning tugevast ja püsivast Oidipuse kompleksist väljakasvanud nartsisismi ja hilisemat homoseksuaalsust. Ta tõlgendas Leonardo kiindumust teadusse

Freud koos oma kõige lähedasema sõbra Wilhelm Fließiga, keda ta hiljem enam meenutadagi ei tahtnud.

seksuaalsete ihade sublimateerimise, kuid kogu oma eruditsioonile vaatamata tegi ka vea. Nimelt polnud mälestuselind *nibbio* mitte raisakull (it k hoopis *avoltoio*), vaid harksabakull, mistõttu mõttekäik samast egiptuse hieroglüüfist «raisakulli» ja «ema» jaoks, mida Leonardo teada oleks võinud, osutus sellega liiva peale ehitatuks. Tõsi küll, raamatu üldkontseptsiooni see eksitus oluliselt ei mõjutanud.

1910 kirjutas Freud Jungile, et hakab üha rohkem ja rohkem veendumata psühhonaalüüsi kultuurilises väärtuses. Peatselt leidis ta, et psühhonaalüüs võib valgustada nii usu ja moraali kui seaduse ja filosoofia tekke- ning arengulugu. Kogu kultuurialalugu näis ootavat vaid oma analüütilist tõlgendajat.

1912 asutas Freud koos Otto Ranki ja Hans Sachsiga ajakirja «Imago» psühhonaalüüsi rakendamiseks kultuuriteadustes. Esialgsetest kahtlustest hoolimata läksid ajakirja asjad hästi ning tellijaid oli rohkesti, eriti Saksamaal. Viinis küll erilist huvi ei ilmutatud . . .

Assotsiatsioon

Ernest Jonesi ettepanekul kogunesid Freudi mõttekaaslased 1908 aprillis Salzburgi — see oli esimene psühhonaalüüsi kongress ja ühtlasi ka esimene tõsisem tunnustus Freudi elutööle. Kongress otsustas hakata välja andma esimest psühhonaalüütilist ajakirja (*Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen*), mida toimetab Jung ja mis ilmus kuni maailmasõja puhkemiseni.

Sama aasta detsembris kutsus Stanley Hall, Clarki Ülikooli (Massachusetts) president ja eksperimentaalpsühholoogia rajaja Ameerikas, Freudi Clarki Ülikooli loenguid pidama. Freud sõitis Ameerikasse koos Jungi ja Ferencziga, teel pidi jätkuma aega ka loengute ettevalmistamiseks. Pika laevareisi ajal proovisid sõbrad ka esmakordselt grupi-analüüsi — analüüsisid koos üksteise unenägusid. Ferenczi meenutuste järgi olid Freudi unenäod seotud peamiselt tema töö ja perekonna tulevikuga.

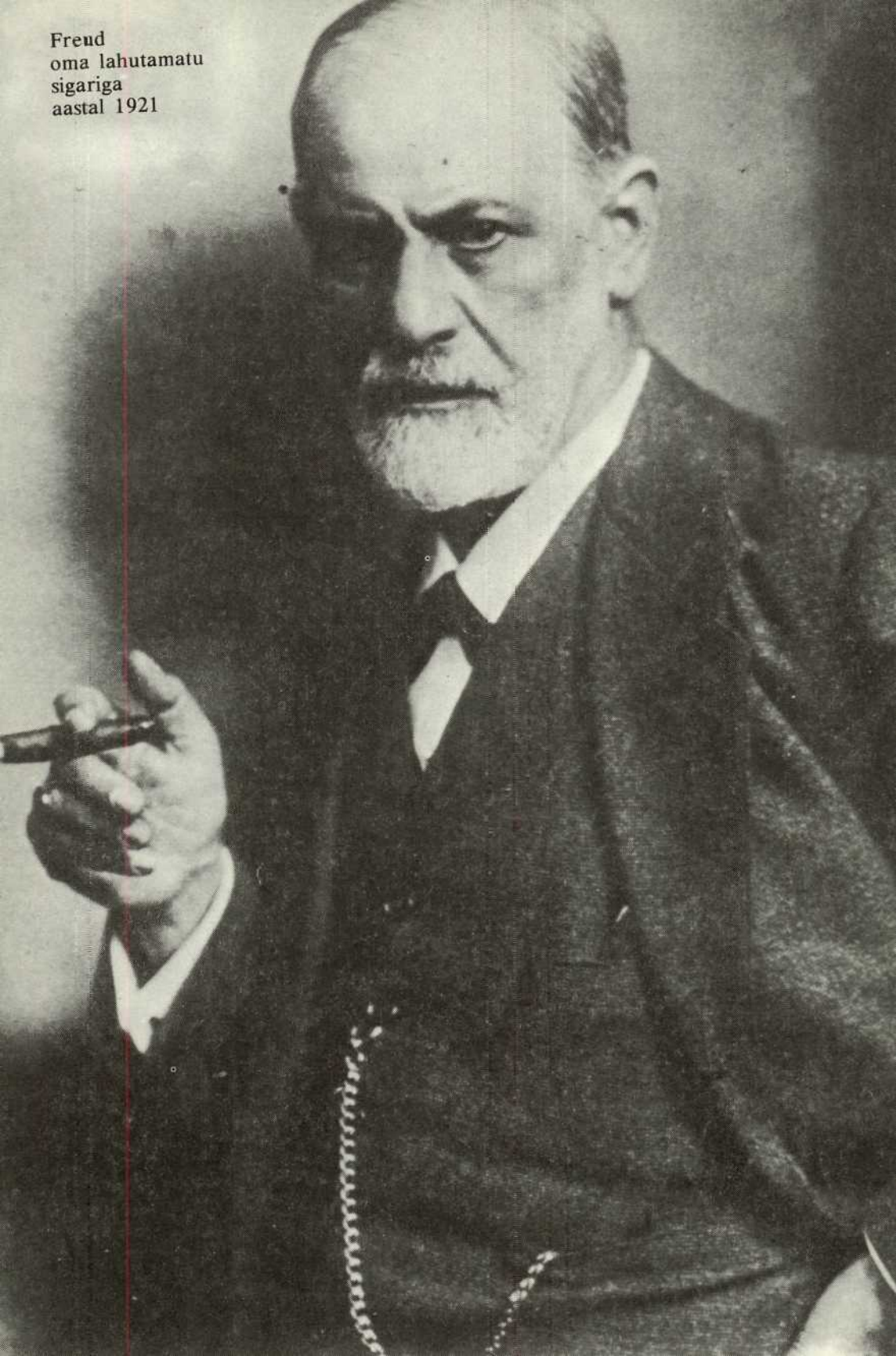
Ameerika ei köitnud Freudi siiski kaugelt nii palju kui Itaalia. Juba enne reisi soovis ta Ameerikas näha vaid üht asja — Niagara koske. Head muljet ei jäänud ka pärast viie loengu sooja ja heatahtlikku vastuvõttu. Ilmselt oli põhjus kestvates kõhuhädades, mida harjumatu toit oluliselt süvendas. Alles aastaid hiljem, kui Freudi külastas Viinis üha enam mõttekaaslast Ameerikast, näisid eelarvamused Uue Maailma ees taanduvat.

1910 toimus Nürnbergis II kongress, millel Ferenczi ettepanekul moodustati Rahvus-

Josef Breuer — Freudi sõber ja suurel määral psühhonaalüüsi kaaslooja.

Freud
oma lahutamatu
sigariga
aastal 1921

Freud
koos oma kihlatu
ja tulevase naise
Martha Bernaysiga
aastal 1885

Freud
koos ungari
analüütiku
Sandor Ferencziga,
ühe
ustavaima
sõbraga

vaheline Psühhoanalüütiline Assotsiatsioon, kuhu kuulusid esialgu Berliini, Zürichi ja Viini grupid; hiljem lisandusid ühinged kogu maailmast, sealhulgas Venemaalt, Austraaliast, Lõuna-Aafrikast ja mujalt. Freudi soovitusel sai Assotsiatsiooni presidendiks Jung, kellele Freud oli määranud Joosua rolli: ta pidi lähemalt tundma õppima psühhiaatria Tootatud Maad, mida Freud-Mooses vaid eemalt näha oli tohtinud. Ka kogu psühhoanalüütilise liikumise keskuseks pidi Freudi plaanide järgi saama Zürich, mis Viini analüütikutele palju pahameelt tegi.

Kõikus, aga põhja ei vajunud

1911 oli aasta, mil Adler lahku löi. Järgmisel aastal eraldus mõttekaaslastest Stekel ning jahanema hakkasid ka suhted Jungiga. Komistuskiviks osutus ikka seesama libiido-teooria, seksuaaltungide tähtsuse ning Oidipuse kompleksi universaalsuse küsimus.

Adleri teorias oli esikohale tõstetud inimese alaväärsustunne, võimuiha ja «maskuliinne protest». See polnud õigupoolest mitte psühhoanalüütiline, vaid egopsühholoogiline teooria, milles oli jäetud vähe ruumi tõrje, lapsea seksuaalsuse ja koguni mitte-teadvuse kontseptsioonidele. Adler löi oma mõttekaaslaste grupi, nimetades selle «vabade psühhoanalüütikute seltsiks».

Jungi lahkumine aga oli hoopis piinarikam, keerulisem ja analüütilisele teooriale olulisem. Jung oli ju ka Assotsiatsiooni president ja selle ametliku ajakirja toimetaja. Kuigi juba nende ühise Ameerika-reisi ajal oli Jung oma õpetaja teooriat arvustanud ja «parandanud», 1911 avaldanud oma kuulsas essee «Libiido sümbolid» (*Wandlungen und Symbole der Libido*) ning rääkinud Freudile oma kavatsustest libiido-kontseptsiooni laiendada, 1912 Ameerika-reisi ajal aga juba avalikult välja astunud Freudi «vananenud teooria» vastu, näis enne 1913. aasta Müncheni kongressi veel kord, et Freudil õnnestub Jung enda poole tagasi võita. Nii siiski ei läinud ja kongressi eel oli raske ennustada, kas analüütilise liikumise lõhenemist õnnestub vältida. Olukorda raskendas ka see, et Adler ja Jung tegutsesid edasi psühhoanalüüsi sildi all, mis Freudi väga pahandas ja üldsust segadusse ajas. Freud arvas, et ainult temal kui psühhoanalüüsi rajajal on õigus otsustada, mis on psühhoanalüüs ja mis mitte, ning ta asus enda kaitseks kirjutama «pommi» Adleri ja Jungi pihta — artiklit psühhoanalüütilise liikumise ajaloost (*Zur Geschichte der Psychoanalytischen Bewegung*), milles kulutas 20 lehekülge lahkkelidele Adleri ja Jungiga.

Tootem ja tabu

Osalt ammuse kavatsuse teostamiseks, osalt soovist seada Jungi teooriale vastu oma teooria, hakkas Freud 1911. aastal kirjutama raamatut, mis kujunes omamoodi seguks antropoloogiast, etnograafiast, religiooni ajaloost ja psühhoanalüüsist. Just äsja oli ilmunud Frazeri kapitaalne «Totemism ja eksogaamia» (*Totemism and Exogamy*, 1910), mõned aastad varem Wundti «Rahvaste psühholoogia» (*Völkerpsychologie, Religion und Mythos*, 1906). Neid kahte teost ja mitmeid teisi antropoloogia-, arheoloogia- jms monograafiaid kõrvutades, tsiteerides ja analüüsides käsitles Freud pärismaalaste totemismi võrdluses neurootikute hingeeluga, leides neis rohkesti ühisjooni. Raamat ilmus 1913 pealkirja all «Tootem ja tabu» (*Totem und Tabu*). Alljärgnevalt vaatleme põgusalt selle raamatu põhiseisukohti.

Esialgu peatus Freud primitiivrahvaste verepilastuse-hirmul, millel tema arvates põhines kogu ürgne ühiskondlik organisatsioon. Ta näitas, et pärismaalastel on selline tabukeeld tugevam kui tsiviliseeritud ühiskonnas. Sellest tulenev eksogaamia — kohustus otsida partnerit väljastpoolt oma hõimu — seostub tihedalt totemismiga: kus on tootem, seal on ka sama tootemi alla kuuluvatel inimestel keeld ühte heita ja abielluda.

Mis on tootem? Tavaliselt hõimule tuntud loom, söödav ja ohutu, vahel ka ohtlik ja kardetud, harvem taim või vesi jms. Tootem on pärismaalaste uskumuse järgi hõimu esisa, selle hing ja kaitaja, mistõttu hõimu liikmed ei tohi tootemlooma tappa ega süüa (välja arvatud kord aastas toimuv rituaalne ohvrisööming), st see loom on tabu. Analüütikule pakub huvi, et pea kõikjal, kus on olemas tootem, on olemas ka eksogaamia ning kõik pärismaalaste tabud viivad nii või teisiti välja verepilastuse-hirmu juurde.

Sarnasus neurootikute hingeeluga on siin ilmselge. Me teame, et poisilapse esimene objektivalik on oma olemusel ikka verepilastuslik, hõlmates ema ja õde. Normaalne inimene vabaneb hiljem sellistest ahvatlustest, neurootik ei suuda seda üldse või pöördu selle juurde tagasi — regresseerub. Võib koguni öelda, et verepilastuslikest ideedest ajendatud suhe vanematesse — Oidipuse kompleks — on neurooside tuumkompleks. Seetõttu on vägagi õpetlik jälgida pärismaalaste verepilastuse-keeldu, teades, et tsiviliseeritud inimestel tõrjutakse see soov arengu käigus mitteteadvusse.

Seejärel peatub Freud polüneesia päritolu mõistel *tabu*, millel, nagu mitmetel väga vanadel sõnadel, on kaks vastandlikku tähendust: ühelt poolt püha, teisalt ohtlik ja roojane. Tabu vastandiks on polüneeslastel *noa*, mis tähendab midagi tavalist ja avalikku. Tabud on väga vanad, vanemad kui jumalad ning väljendavad keeldu, mille rikkumine toob vältimatult kaasa karmi karistuse, sageli surmanuhtlusegi.

Psühhoanalüüsi jaoks ei ole tabud samuti võõrad, analüütikud on näinud hulgaliselt inimesi, kes on endale tabusid loonud ja neid rangelt järginud. Selliseid inimesi nimetatakse sundneurootikuteks. Neurootilised sundnähud on esmapilgul niisama mõistatuslikud ja motiveerimatud nagu tabukeelud, neid mõlemaid hoiab alal sisemine sund ning mõlemale on omased rituaalsed toimingud.

Analüütiku jaoks pole aga sundnähud sugugi mõistatuslikud. Nii näiteks on tüüpiline puudutamishoobia pärit lapsepõlvest, mil laps oma genitaalide puudutamisest rahulduselamusi sai ning mõne autori teete isiku keelu peale kujuneski hiljem sundnähuna kõikehõlmav puudutamishirm. Tõsi küll, sundnähu kujunemisega iha ei kadunud, vaid ainult suruti mitteteadvusse. Teiselt poolt on sundnähu püsimine aga kindlaks tagatiseks keelatud iha teadvusse pääsu tõkestamiseks. Nii viisi kujuneb lahendamatu situatsioon, fikatsioon, mille ümber neurootiku edaspidine elu suurel määral keerleb.

Fiksatsiooni tulemuseks on ambivalentne käitumine — isik tahab tegu sooritada, kuid ei saa, ei tohi seda teha. Selline keeld on küll teaduslik, keelatud teo sooritamise oodatud nauding ja teo motiiv aga mitte-teaduslikud. Ei pärismaalaste ega sundneurootikute käest ei saa me selget vastust küsimusele nende keeldude põhjustest ja motiividest.

Analoogiliselt sundneurootiliste keeldudega võime me järeldada, et tabude aluseks on keelatud tegu, mille sooritamiseks on olemas tugev mitteteadlik soov. Samas me teame, et vanimad ja olulisemad tabukeelud on ka totemismi põhialusteks: ei tohi tappa tootemlooma ja olla vahekorras sama tootemihõimu liikmega. Siit võime järeldada, et pärismaalaste suurimateks kiusatusteks oli oma pealike ja juhtide tapmine, verepilasuse harrastamine, oma surnute teotamine jne.

Animismi ja maagiat käsitledes tähendas Freud, et motiivid maagia kasutamiseks on selgesti nähtavad — ürgrahvastel oli kindel usk oma soovide mõjujõudu. Maagial ei ole efekti, kui sellesse ei usuta. Põhimõtet, mis kontrollib maagiat, animistlikku, aga ka

sundneurootilist mõtteviisi võime me seega nimetada «mõtte kõikvõimsuseks».

Kõrvutades inimühiskonna arengut üksikisiku arenguga, võrdles Freud animistlikku faasi nartsissistliku, religiooset faasi objektiivliku, kõrgeimat, teaduslikku faasi aga küpse täiskasvanuea staadiumiga. Tänapäeval on mõtte kõikvõimsus püsima jäänud siiski vaid kunstis, sest ainult kunstis saab inimene oma mitteteadlikke soovide rahuldamisväärselt täide viia.

Darwini hüpoteesi järgi elasid ürginimesed väikeste karjadena, milles seksuaalselt promiskuiteeti takistas vanima ja tugevama isase jõud ning armukadedus. Selline kord tõi mõistagi kaasa ka noorte isaste eksogaamia, oma rühma loomise, kus eksisteerisid analoogilised reeglid isa rühmaga.

Toetudes sellele Darwini hüpoteesile ning Robertson Smithi kirjeldatud tootemlooma rituaalsele söömingule (mis hilisemate uurin-gute järgi ei osutunud pärismaalaste seas küll üldlevinud nähtuseks), oletab Freud, et tootemloom esindab tegelikult isa kujutist ehk *imago*'t, on omamoodi isa aseaineks, mis selgitab ka vastuolu looma tapmisekeelu ja tseremoniaalse ohverdussöömaaja vahel. Ambivalentne emotsionaalne suhe, mis tänapäevalgi lastel isakompleksina esineb ning tihti-peale ka hilisemas elus püsima jääb, on samuti algselt pärit tootemlooma *isaimago*-funktsioonist.

Sidunud nüüd tootemlooma ohverdus-söömingu psühhoanalüütilise tõlgenduse Darwini hüpoteesiga, jõudis Freud üsnagi ootamatu ja fantastilisena näiva hüpoteesini: Darwini ürgkari, mida juhtis julm ja armukade isa, seadis vägagi ebamugavasse olukorda pojad, kes tõusid lõpuks üheskoos üles hõimujuhi vastu ja tapsid ta, et saada naised endale ning teha lõpp isa hirmuvalit-susele. Mõistagi sõid nad seejärel isa ära, nagu tol kannibalistlikul ajal kombeks.

Too tapetud ja söödud ürgisa oli samal ajal kindlasti igale vennale kardetud ja kadedatud eeskujuks. Nüüd identifitseerisid nad isa süües end temaga ning igaüks sai endale osa isa jõust. Perioodiline tootem-sööming — arvatavasti esimene pidu inimajaloos — jäi edaspidi meenutama seda mälestusväärset kuritegu, millest sai alguse nii palju olulisi asju — sotsiaalne organisatsioon, moraalsed piirangud ja religioon. Tõsi, kuriteoga kaasnes süütunne ja ka rahulole-matus, sest ükski vendadest ei saanud isa positsiooni päriselt endale. Isatapmise heastamiseks löid pojad tootemi, kelle tapmine oli keelatud, samuti hoidusid nad üksmeelselt eemale vabastatud naistest. Sel viisil, vastavalt Oidipuse kompleksi kahele mahasurutud

soovile, löid pojad oma süümepiinadest kaks põhilist totemistlikku tabu.

Freud märkis, et süütundest kujunenud tootemireligioon määras ära iga edaspidi kujuneva religiooni olemuse. Õigupoolest püüavad kõik religioonid lahendada üht ja sama probleemi — leevendada süütunnet poegade kuriteo pärast ja lepitada kannatada saanud isa sõnakuulelikkuse abil. Nii viisi määras üks suur ürgne sündmus ühiskonna ja kultuuri arengu. Ühiskond põhineb nüüd kaassüül ühise kuriteo pärast, religioon süütundel ja kahetsusel, moraal aga osalt ühiskondlikel vajadustel ning osalt lunastusel, mida süütunne nõuab.

Hilisemas arengus, kui kuriteost oli möödas juba piisavalt palju aega ning suhe looma ja isasse oli oluliselt muutunud, astus tootemi asemele uus isakujutise vorm — inimese-(isa-)taoline jumal. Eriti selgesti kajastus ürgne süütunne kristlikus doktriinis: POEG sureb lepituseks tseremoniaalsel viisil. Ambivalentisusest pole küll siingi pääsu: sama teoga, mis on parimaks võimalikuks lepituseks isale, saavutab poeg oma eesmärgi isa

koha endalesaamiseks — ta saab ise jumalaks isa kõrval või tema asemel. Nii osutub poja usk vähemalt niisama edukaks kui isa usk.

Oma raamatu kokkuvõttes rõhutas Freud taas, et religiooni, eetika, ühiskonna ja kunsti algus saavad kõik kokku Oidipuse kompleksis, kompleksis, mis on analüütikuile tuttav neurooside tuumana.

Raamatu ilmumise järel kutsusid sõbrad Freudi pidulikule lõunale — «tootemisöomingule» — ning kinkisid talle oma poolehoidu märgiks tootemi — Egiptuse antiikkujukese. Kas aga Freud ise uskus end olevat leidnud võtme inimkonna arengu seletamiseks? Ilmselt uskus ja ei uskunud ka. Kuid igal juhul oli ta leidnud võimsa seletuse inimkonna unenägudele ja müütidele, tabanud hämmastavaid sarnasusi neurooside ja kunsti, religiooni ja filosoofia vahel. Sellest ka mõte, et «hüsteeria on karikatuur kunstiloomingust, sundneuroos religioonist, paranoiline hallutsinatsioon aga filosoofilisest süsteemist».

SEITSMEKÜMNENDAD...

ARVO PESTI

«Poolpäevalehe» lugu

Oli 1978. aasta sügis. Tartu Riiklikus Ülikoolis algas uus õppeaasta. Vähehaaval täitus linn värsketest ja vanadest tudengitest. Jahedad sügistuuled puhusid sombuse suve kaugele Anne luha taha otsekui vahu siis veel odavalt õllekannult. Elavnesid ühiselamud, elavnes kogu linn.

Olin läbinud TRÜ vene filoloogia nullkursuse keeruka labürindi ja saanud täieõiguslikuks esimese kursuse tudengiks. Elasin ühiselamus ühes toas «Poolpäevalehe» peakangelase, ülikooli funktsionääridele ja oma kaaslastele palju tüli teinud, KGB ohvitseridele tööd andnud Hubert Jakobsiga. Selle noormehe käekäik on kirju: seiklusrohke sõjavägi, lühike, kuid sündmusrikas elu Tartus, «Elu Sõna» Tallinnas ja nüüd — Rootsi Kuningriik, Uppsala linn. Kuid kõigest järjekorras.

Omakirjastusliku ajalehe «Poolpäevaleht» esimene number ilmus 1978. aasta oktoobris. Viimane, seitsmes, 1979. aasta jaanuaris. Ajaleht oli trükitud suureformaadilisele paberile läbi mitmevärviliste kopeeride. Sisul oli tolle aja kohta liialt julge, et toimetust avalikustada. Väljaandjat lehes märgitud ei olnudki, kuid peagi sai Jakobsi toimetajaks-olemine linnas avalikuks saladuseks. Lehes oli nii tõsist kui pila; artiklid pealkirjadega «Rahvuslipust», «60 aastat tagasi algas Vabadussõda», luulet H. Jakobsi ja Ervin Öunapuulest, julgelt naljatlev intervjuu Matti Miliusega. Mida number edasi, seda poliitilisemaks ajaleht muutus. Eespool mainitud kahest artiklist juba piisas, et «kompetentsed eksperdid» võisid «Poolpäevalehte» nimetada natsionalistlikuks ja nõukogudevastaseks.

«Poolpäevalehe» tiraaž oli väga väike. Masinakirjas eksemplare ehk mõnikümmend, vähemalt osa numbreid paljusid fotokopiatena. Levikuala hõlmas teadaolevalt Tallinna, Tartu ja Pärnu intelligentsi kitsa kihi. Tänaaseks säilinud eksemplarid (kui KGB põhjatud arhiivid välja arvata) võib ilmselt üles lugeda ühe käe näppudel.

Lugejad suhtusid uude ajalehte erinevalt. Ühed pidasid Jakobsit julgeoleku provokaatoriks; teised levitasid lehte, niipalju kui

suutsid, kolmandad lihtsalt naersid ja jälgisid huviga asjade kulgu. Elevust tõi «Poolpäevaleht» seitskonnaellu igal juhul.

KGB aktsioonid «Poolpäevalehe» vastu algasid 1979. aasta veebruaris. Nn «vestlusele» (tol ajal laialt levinud ülekuulamise viis) kutsuti inglise filoloogia teise kursuse üliõpilane Doris Kareva. Tundmatu «vestleja» uuris, kas Kareva teab midagi Tartus ilmuvast põrandaalusest ajalehest. Kuna Kareva ei teadnud, lasti ta seekord tulema.

Veebruari lõpus kutsus KGB kapten Viktor Kozlov «vestlusele» TRÜ kolmanda kursuse geograafiaüliõpilase Villu Liivi. Kozlov teatas, et 24. II olevat Tartu Ohvitseride Klubi teadetahvlile üles pandud natsionalistliku sisuga lendleht ja nemad peavad selle autoriks Liivi korterinaabrit Arvo Pestit. (Elasin siis juba «erakas», Puistee tänavas Ohvitseride Klubi kõrvalmajas.) Lendleht olevat trükitud Pesti kirjutusmasinal. Kozlovil «olid andmed», et Villu Liiv pääseb minu tuppa (kahe ruumi peale oli meil üks ahi, mida köeti minu toast), ning ta nõudis, et Liiv võtaks minu kirjutusmasinalt proovi. Samuti pidi V. Liiv ringi vaatama, kas ei hakka silma mõni põrandaalune ajaleht. V. Liiv rääkis mulle loo ära, mina omakorda ei teinud sellest teistegi ees saladust. Paari päeva pärast helistas V. Liiv Kozloville ja teatas, et proovi võtta ei õnnestu. Kuna juhtum oli linna peal kõneaineks, jäeti V. Liiv rahule. Liigne on lisada, et lendleht Ohvitseride Klubi teadetahvliil oli puhas väljamõeldis.

10. aprillil kutsuti D. Kareva ootamatult deканаati. Prodekaan Nora Tootsi kabineti kõrvalruumis ootas teda kapten Kozlov, kes lukustas Kareva järel ukse ja torkas võtme tasku. Seekord oli «vestlus» juba märksa järsem. Karevat süüdistati «Poolpäevalehe» levitamises ja nõuti puhtsüdamlikku ülestunnistust. Kareva kinnitas, et oli lugenud mõnda ajalehte numbrit, kuid mitte midagi nõukogude vastast ta nendes ei nägevat. Kozlov nõudis, et Kareva tooks talle järgmiseks päevaks ära kõik tema käes olevad numbrid ning kirjutaks seletuse. Neid nõudmisi Kareva ei täitnud.

Kahe päeva pärast, vara hommikul, oli Kozlov Kareva ukse taga ja nõudis kategeoorilises toonis «Poolpäevalehti» ja seletuskirja. Lepiti kokku kohtuda lõuna ajal ülikooli kohvikus. Kuid Kareva kokkusaami-

sele ei ilmunud. Ta kadus mõneks päevaks nii ära, et isegi julgeoleku kõiketeadjad ei suutnud teda leida.

Mõni aeg hiljem toimus Kareval tormiline jutujamane TRÜ rektori Arnold Koobiga. Peagi ilmus teadetahvlile rektori käskkiri nr 530-õ § 2. 4. juunist 1979, millega TRÜ filoloogiateaduskonna inglise keele ja kirjan-duse üliõpilane Doris Kareva eksmatriku-leeriti omal soovil, mittemõjuvatel põhjustel.

11. aprillil kutsuti mind loengult dekanaa-ti. Seal kuulsin, et minuga soovivad ves-telda kaks seltsimeest, kelleks osutusid tolle-aegne KGB Tartu osakonna ülem Heino Vallner ja kapten V. Kozlov.

Pärast jagelemist seljataga lukustatud ukse pärast («et meid keegi ei segaks») uuriti, kas ma olen näinud mõnda põrandaalust ajalehte. Tükk aega vestlesime teemal, mis on põrandaalune, mis seda ei ole, mis on nõu-kogudevastane jne. Julgeolekutõttajad väi-sid, et «Poolpäevalehte» toimetab H. Jakobs ja mina olevat tema käest saanud ajalehe numbreid. Nüüd ei aitavat miski muu, kui puhtsüdamlikult kõik paberile kirja panna ja «Poolpäevalehed» ära anda. Ma ei eitanud, et olin «Poolpäevalehte» lugenud, kuid kelle käest sain ja kellele edasi andsin, ei öelnud. Jutu jätkuks uuriti mu tuttavate Viktor Niitsoo, M. Miliuse, E. Öunapuu suhet «Poolpäevalehega». Soovitasin seltsimeestel endil järele pärida. Kuidagi ei tahetud mind enne ära lasta, kui midagigi paberile saaks. Suure kauplemise peale leppisime kokku, et toon neile järgmisel päeval valmis-kirjutatud paberi. «Vestlus» oli kestnud tubli neli tundi.

Esimesest kohtumisest silmast silma kuri-kuula ametkonna tegelastega jäi suhu sapi mõru maik ja riietel tundus veel järgmiselgi päeval jaamapeldiku hais manu olevat. Ehkki otseselt mind ei ähvardatud (see tuli hiljem), õhkus igast «julgete meeste» liigtusest jõudu, võimu ja karistamatust. Minus tekitas see jõuetut raevu. Olin endiste poliitvangide suust kuulnud ja välis-maal ilmunud raamatutest lugenud julge-oleku «vägitegudest»; olin näinud praeguste vestluskaaslaste kolleege end parajal dis-tantsil koju saatmas, kui tulin Enn Tarto poolt...

Järgmisel päeval ma kohtingule muidugi ei läinud.

Sama päeva pealelõunal kutsuti mind loen-gust Keelte Majja vene keele õpetamise metoodika kateedri juhataja Antidea Metsa juurde. Ehkki aimasin, kes see tegelik kutsuja on, tuli minna.

Enne A. Metsa kabinetti seisiski Kozlov risti tee peal ees. Tahtsin temast mööda

minna, kuid see polnud niisama lihtne. Kozlov teatas, et tema palus Metsal mind välja kutsuda, kuna me jutt olevat pooleli jäänud. Püüdsin talle selgeks teha, et meil pole rohkem millestki rääkida ja et seletus-kirja ma ei kavatses kirjutada. Seepeale käis Kozlov välja oma «trumbi»: Julgeolekus on minu kohta «ettekannne». Mina levitavat Leonid Vladimirovi raamatut «Nõukogude kosmosebluff» ja omakirjastuslikku teost «Kuidas käituda ülekuulamisel?». Mina taht-vat tõlkida «Gulagi arhipelaagi». Nõudsin ettekannet näha. Kozlov vastas: «Kui vaja, küll näitame.» Samuti selgitas kapten, et viimane aeg on mul end päästa — puhtsüdam-likult kõik ära rääkida. Riigil polevat mõtet raisata nii palju raha ja vaeva niisuguse üli-õpilase koolitamiseks. Vastasin, et eks visake mind siis välja, mille peale Kozlov teatas, et nemad isiklikult kedagi ülikoolist välja ei viska, kuid pikem vestlus rektoriga seisab mul kindlasti ees.

10. mail teatas filoloogiateaduskonna dekaan Ago Künnap mulle, et kell 12.00 toimub «teie asja arutelu», ja käskis olla kohal rektori kabineti ukse taga. Ootasin ukse taga peaaegu tunni ning kavatsesin just lahkuda, kui uks avanes ja väljus üks mu õppejõududest, teaduskonna partorg Savvati Smirnov (hiljutine KKI osakonnajuhataja). Rektor olevat teda volitanud minuga veste-leva. Jalutuskäigul kevadele tärkava Emajõe kaldal uuris Smirnov, kas «Poolpäevalehe» vaated on ka minu vaated. Püüdsin selgi-tada, et olen piisavalt iseseisev mitte juhin-dumaks ühe ajalehe järgi. Smirnov teatas, et sugugi ei olda rahul minu teise vestlusega Kozloviga, mina jälle kaebasin Kozlovi ülbe käitumise üle. Rääkisin, et mulle ei meeldi minu ümber tekkiv dissidendi oreool, et tahaksin hoopis õppida, ennast harida. Mingi eriline nõukogudevastane ma ei ole, midagi levitanud pole. Seepeale oletas Smirnov, et võib-olla on keegi mu lihtsalt «ette lükanud». Ei osanud tol ajal neile sõnadele tähelepanu pöörata, alles hiljem, kui kogu «mäng» selgi-nes, meenus see lause.

Lõpuks tegi Smirnov mulle selgeks, et pean tingimata rääkima ülikooli partorgi Advig Kirisega (hiljutine ENSV justiitsmini-ster; alates augustist 1990 esindab eksper-dina Eestit iseseisvuslääbirääkimistel N. Liiduga...), ainult tema suutvat mind sellest rääpased mängust puhtalt välja tuua. Kuna Smirnovi suhtumine näis igati heatahtlik (se-letuskirja ta ei nõudnud, ümber veenda milleski ei püüdnud), läksingi koos temaga Kirise juurde. Partorg võttis meid vastu ülevoolava viisakusega. Põhiliselt rääkis tema. Mina olevat sattunud väga halba seltskonda. Jakobs on vana halb ja pealegi on ta kõik

juba üles tunnistanud. Mõelgu ma hästi järele ja tehku valik — korraga kahel toolil istuda ei saa. Jah, sellest sain ma aru — tuleb tõesti teha valik. Kas teisitimõtlevalt krigrisev taburet (mis õige pea lüüakse vangikambri põranda külge naelaga kinni) või akadeemiliselt pehme tugitool. Ja valik minus hakkaski valmima.

Ent 10. mai «ajurünnak» jätkus. Sain karmi käsu olla kell 16.00 rektori juures. Soovitati vahepeal mitte kellegagi konsul-teerida.

Rektori ukse taga tuli jälle tund aega oodata. Püüdsin lugeda, kuid tähed valgusid silme ees laiali. Aju töötas palavikuliselt läbi kõikvõimalikke käitumisvariante. Ühest küljest tahtsin ülikoolis edasi õppida, kuid ükskõik milliste seletuste kirjutamine tundus alatusena. Suur oli soov, et mind rahule jäetaks. Kuid just seda oli kõige vähem loota.

Rektor Koop jäi mulle igavesti meelde kui loosungeid kõnelev inimene. Midagi sellist ei olnud ma varem kohanud. Isegi tavalise lause sõnade järjestus nõudis ilmingimata lõppu hüüumärki. Hulgaliselt kõlas tsitaate marksismi-leninismi klassikutelt. Jutu eesmärgiks oli ilmselt minu kiire ümberkasvatamine. Kiruda said nii H. Jakobs kui ka tema «ideoloog» Jaan Isotamm. Minule heitis rektor ette, et ma polnud KGB ülemale Vallnerile seletust kirjutanud ning nõudis omakorda seletuskirja. Keeldusin. Koop soovitas hästi järele mõelda.

14. mail kutsus rektor Koop mind uuesti välja. Seekord ootama ei pidanud. Ütlesin, et ei soovi rektorile oma eraelu seletada, «Poolpäevaleht» ja sellega seonduv on aga kahtlemata eraelu. Seepeale teatas Koop, et hakkab asju administratiivselt ajama.

Administratiivne asjaajamine aga venis. Algasid arvestused. NLKP ajaloo arvestusel õppejõud Rafik Grigorjanile (praegu tuntud perestroikameelse rahvarindlasena) kukkusin läbi. Kui püüdsin õppejõuga kokku leppida arvestuse uuesti sooritamise asjus, muutus ta kuidagi väga tõrjuvaks. Mul on raske tõestada, et mind ettekuulutatult läbi kukutati (NLKP ajalugu pole ju keegi eriti usinalt õppinud) — tookord olin selles aga täiesti veendunud. Teised arvestused sain raskusteta kätte.

Administratiivne asjaajamine lõppes 14. juunil, mil TRÜ teadetahvile ilmus rektori käskkiri nr 469-õ § 2.16. maist 1979, millega mind eksmatrikuleeriti «süsteemaatilise õppe-distsipliini rikkumise ja nõukogude üliõpilasele ebaväärika käitumise pärast». Sellega lõppes mu lühike, kuid sündmusterohke õppimine TRÜs, kuid veel ei lõppenud «Poolpäevalehe» lugu.

Paralleelselt minu «töötlemisega» vesteldi Tallinnas kunstnik Leonhard Lapiniga, luuletaja Ott Arderiga ja Tartus luuletaja Aado Lintropiga. Kõik kolm andsid «vestleja-tele» ära nende käes olevad «Poolpäevalehe» numbrid ning jäeti pärast seda rahule.

23. aprillil 1979 toimus Kirjanike Liidu Tartu osakonnas Noorte Autorite Koondise juhataste koosolek. Arutati organisatsioonilisi küsimusi. Koosolekut juhatasid Kirjanike Liidu Tartu osakonna sekretär Kalju Kääri ja partorg Tõnis Lehtmets. Enne koosoleku algust vestlesid nad NAKi juhataste esimehe noorpoet H. Jakobsiga. Kääri olevat käinud koos Lehtmetsa ja Rein Veidemanniga partei Tartu linnakomitees. Seal olevat neid tutvustatud «Poolpäevalehe»-juurduse tulemus-tega, milles ajalehte nimetati nõukogudevastase suunitlusega väljaandeks ning väljaand-jaks tituleeriti H. Jakobs. Õeldi ka, et Jakobs olevat süü omaks võtnud. Uurimiskokkuvõttes figureeris veel umbes viisteist nime, keda oli üle kuulatud või keda mainiti ajalehte autoritena. Kirjanikele tehti ülesandeks vabastada Jakobs NAKi juhataste liikme ja esi-mehe kohalt.

Algas koosolek. Paljud polnud «Poolpäevalehte» näinudki. Jakobs tutvustas neid artikleid, mis tema arvates võinuksid KGBle huvi pakkuda. K. Kääri arvas, et Jakobs tuleks juhatastest välja hääletada, sest midu võidavat kogu NAK laiali saata. Et Jakobs vabatahtlikult tagasi ei astunud, hääletati. Soovitud tulemusi see ei andnud. Kääri asus asja veel kord üle rääkima. Nüüd hääletati kirjalikult ja seekord edukalt. Hääletega kolm ühe vastu tagandati Jakobs NAKi esimehe kohalt. Kääri nõudis, et Jakobs ka NAKi juhatastest välja heidetak, kuid talle selgitati, et seda saab teha üksnes üldkoosolek, kes Jakobsi juhataste liikmeks valis.

Hiljem said Kääri ja Lehtmets parteilise noomituse NAKi liikmete halva ideoloogilise kasvatamise eest.

31. mai varahommikul ilmus Jaan Isotamme korterisess sündtoojate brigaad, kuna korteriperemees poldnud reageerinud KGBst saadetud «vestluse» kutsele. Julgeolekus teatasid ülem Vallner ja abimees Guljanski, et talle tehakse ametlik hoiatus (NSVL Ülem-nõukogu Presiidiumi määrus 25. XII 1972. a: kodanikke hoiatatakse nõukogudevastase tegevuse eest ja hoiatuse protokoll saadetakse prokuratuurile; järgneva kriminaalasja puhul käsitletakse hoiatust raskendava asjaoluna), mille sisu oli järgmine:

1) «Poolpäevalehe» kriitilise analüüsi tegemine;

2) Jakobsile kodanlike väljaannete andmine;

3) usulise kogumiku «Lectio» andmine Jakobsile;

4) Eesti pagulaskirjanduses avaldatud, Mart Niklust kaitsva ja KGBd laimava avalduse tegemine.

Süütõendina näidati Isotammele Jakobsi käega kirjutatud seletuskirja, kus viimane olevat kõik üles tunnistanud.

4. juunil saabusid sundtoojad Matti Miliuse koju ja kõik kordus. Miliust hoiatati järgmistele «pattude» eest:

1) «Poolpäevalehe» levitamine;

2) Jakobsile kodanlike väljaannete andmine;

3) omakirjastusliku almanahhi «Sõna» toimetamine.

Miliusele loete ette katkendeid Jakobsi seletuskirjast.

Samal päeval tulid sundtoojad Viktor Niitsoo juurde. Talle tehti hoiatus «Poolpäevalehe» levitamise eest ja Jakobsile kodanliku Eesti väljaannete andmise eest. Tõestuseks näidati tallegi Jakobsi seletuskirja.

Nüüd sai kõigile selgeks, et Jakobsi ja «Poolpäevalehega» pole asi päris puhas. Julgeolekus nähtud Jakobsi seletuskirjas figureerisid peale tema enda nime veel Peeter Ilusa, Peep Ilmeti ja A. Pesti nimed. Võis arvata, et see pole mitte tavaline seletuskiri.

H. Jakobs (eesti filoloogia esimese kursuse üliõpilane) eksmatrikuleeriti TRÜst rektori käskkirjaga nr. 449-õ § 2 14. maist 1979 arvates 10. maist «nõukogude üliõpilasele sobimatu käitumise pärast». Veidi hiljem visati Jakobs välja komsomolist. 10. mail aga toimus eesti filoloogia esimese kursuse koosolek, mida juhtisid dekaan A. Künnap, kuraator Uudo Kolk ja ülikooli partorg A. Kiris. Päevakorras oli H. Jakobsi ülikoolist väljaheitmise küsimus. Kiris tutvustas «Poolpäevalehte», kus ilmusid nõukogudevastased artiklid nn Vabadussõjast, vaenulik info välisuudiste näol, Vabadusraadio teated. Kokkuvõtlikult nimetas Kiris ajalehte natsionalistlik-religioosseks ja nõukogudevastaseks väljaandeks. Kiris lootis, et komponoored võtavad selles küsimuses oma seisukoha, kuid partorgi pettumuseks keegi sõna võtta ei soovinud.

5. juunil olid sundtoojad H. Jakobsi korteri ukse taga. Julgeolekus tehti tallegi ametlik hoiatus, mille sisu oli järgmine: olles TRÜ üliõpilane, valmistas ja levitas üliõpilaste ja noorte autorite hulgas seitse numbrit masinakirjas paljundatud illegaalset natsionalistlikku ja nõukogudevastase suunitlusega ajalehte «Poolpäevaleht».

Sellega oli «Poolpäevalehe» juurdlus

lõpetatud. Kuid õhku jäi rippuma terve rida H. Jakobsi isikuga seotud küsimusi. Pärast terve õõ kestnud jutuajamist laagrikooli läbiteinud meestega (Jaan Isotamme ja Jüri Pertmanniga — toim.) kirjutase Jakobs avaliku patukahetsuse «Asja käik», mis seni on täielikult ilmunud vaid omakirjastusliku väljaande «Lisandusi mõtete ja uudiste vabale levikule Eestis» VI kogus (Tartu, 1980). Katkendeid kirjutükist tõi ära väliseesti ajakirjandus; kodumaal levis «Asja käik» samizdat'i kavalaid radu pidi.

«Tutvusin Peeter Ilusaga 1975. a. Meie läbisaamine kujunes ysna heaks ja kuna ma otsustasin hakata välja andma kirjanduslikku almanakki (hilisem «Kuller»), siis soovitas Ilus mulle ringreisi mööda Eestit, mis hõlmaks tema tuttavaid, kellelt mul oleks loota nõuandeid kavatsetava almanaki jaoks. See ringreis saigi teoks sama aasta suvel. Tutvusin Tartus Johnny B. Isotammega, Vana-Antslas Tõnn Sarvega, Karulas Kalle I. Elleriga ja Meremäel Jüri Adamsiga. Kasu oli sest igaljuhul nüüpalju, et 1975. a. septembris ilmus 1. ja oktoobris 2. «Kulleri» number. Sygisepoole rääkis Ilus mulle «suure saladuskatte all», et abiellub varsti kellegi väliseestlannaga ja sõidab ära välismaale. Ma ei osanud sellest mingeid järeldusi tollal teha ja ega suurt ei jõudnudki — sygisel, täpsemalt 11. nov. võeti mind sõjaväkke. Teenima asusin Kasahstani, Kustanai linna (oblastikeskus) õhuvägedesse. Algul tundus kõik väga lohutu, samuti tekkis pidevaid tylisid eestlaste ja muulaste (enamalt jaolt venelased ja ukrainlased) vahel, mis viisid päris suurte arusaamatusteni. Peale selle oli kogu see tobe rutiin vastuvõetamatu ja seepärast otsustasime yhe teise eestlasega /.../ sõjaväest põgeneda.»

Edasi jutustab Jakobs, kuidas see teine eestlane varastas tühjaks sõjaväe poe ja keegi kolmas eestlane ta üles andis. Kohus mõistis varga laagrisse, Jakobs pääses kerge ehmatusega.

Peagi tutvus ta lähemalt veel ühe eestlasega, kes soovitas Jakobsil ajada «peenemat poliitikat», astuda komsomoli jne. Seeme langes rammusasse mulda — Jakobs võttiski ta nõu kuulda. Vahepeal sai ta aga hakkama veel ühe «tükiga», nimelt valmistas «nõukogude sõjaväge kompromiteerivaid fotosid». Kohale saabus KGB-meis Tallinnast — «Ants»:

«Ise yles ta end olevat Kalle I. Elleri ja Tõnn Sarve suur sõber. Põhiliselt keerleski kogu meie jutt selle ümber, et kas ma ei taha peale teenistust aidata temal ja ta firmal (?) «hoida kontakti» nimetatud inimestega (lisaks tundis ta veel Jüri Adamsit, J. B. Isotamme jt.). Mina ei osanud sellest

suurt midagi arvata, vastasin midagi segast. Yldiselt jäi asi nii, et ta hoolitseb selle eest, et ma varem koju saaksin (s.t. esimese partiiga. Teatavasti lastakse sõjaväest tagasi sygisel 1. nov. — 31. det.). mina aga pidin talle helistama kui Tallinna jõuan. Kyllap jääb mul aega järele mõelda, nii ta arvas. (Telefon oli 448-510, see on ilmselt Tallinna KGB number, mis vastab tema telefonile või osakonnale). /.../

Umbes nädala aja pärast sain Tallinnast järgmise kirja: «Tere Hubert. Võib juhtuda, et mind ei ole Tallinnas kui tuled. Sel juhul helista samal telefonil ja küsi Reinu. Kui Rein vastab, siis teata, et oled Antsu sõber Kasahstanist. Ta on asjaga kursis. Nagu lubasin, oled varsti kodus. Ants.» /.../

Tallinna jõudnud oli mul tahtmine kogu see lugu unustada. Aga paari nädala pärast tuli mulle koju toosama Ants (Piirsalu), kes tegi mulle isegi veidi etteheiteid, et polnud teda kohe yles otsinud. Leppisime temaga mingi tähtaja suhtes kokku ja kohtusime hotellis «Palace». Siin selgitas ta mulle üksikasjalikult, mida ta minu käest tahab ja tegi mulle ettepaneku kirjutada leping (või kuidas seda nimetada) tema firmaga. Ei tea isegi, mis mind ajendas, aga igaljuhul kirjutasin tema dikteerimisel umbes järgmise teksti: Olen nõus koostööks Riikliku Julgeoleku Komiteega. Kohustun hoidma oma kontakti temaga saladuses. Varjunimeks võtan Renè. /.../

Edasine tegevus käis umbes nii. Kuna sõitsin Tartusse õppima ylikooli O-kursusele, siis otsis tema mind tavaliselt seal yles. Vahel saatis kirja, vahel helistas ette, kuidas kunagi. Mõned korrad sain temaga kokku ka Tallinnas tema kodus (Õismäe tee 124—67). Tartus kohtusime peamiselt kas hotellis «Tartu» (näiteks tubades nr. 67, 68, 94) või hotellis «Park» (tuba 25 jt.). Vahepeal oli selleks kohaks mingi korter Tartus, Nõukogude väljakul (1—5), mis arvatavasti kuulus mõnele KGB töötajale või nende usaldusmehele. Kord kohtusin temaga ka hotellis «Viru» (Tallinnas). Eriti tihe oli meie kontakt 1978. a. kevadel, kui saime kokku tavaliselt kaks korda kuus (vahel vähem, vahel rohkem). Harvemaks jäi see sama aasta sygisel, mil hakkasin talle valeinformatsiooni andma, millest ta ilmselt isegi pea aru sai.

Nyyd veidike tollast Ants Piirsalust (tegelikult on ta ilmselt kapten Ants Viirsalu). Seda mis ta mulle endast rääkis ei julge ma võtta puhta kullana (pealegi kippus ta ennast suuresti ylistama ja arvama endale väärtsusi rohkem kui tal oli). Ja seepärast esitan vaid kõige usaldusväärsemaid tõiku. Väitis ta end syndinud olevat 14. mail,

ilmselt pärast sõda (kas 1945 või ms.), sest lõpetas Pärnus keskkooli 1962 (tema väidete kohaselt õppinud ta koos kunstnike O. Soansi, A. Kuulbuschi jt.). Pärast keskkooli asus õppima Riia kunstikooli, sealta aga läks edasi (või visati välja kui andetu) Dzeržinski-nimelisse julgeolekukooli Moskovas. Selle lõpetamise järel saadeti ilmselt Tallinna KGB-sse. Iseloom oli tal kyllaltki vastik, kõigepealt iseloomustas teda enda suur ylistamine ja kiitmine (näit. väitis ta mulle, et loeb Tallinna Konservatooriumis filosoofiat, mis tema mõtlemisvõime juures aga vaevalt võimalik oli), kuigi alust polnud tal mingit. Eriüli teadmisi polnud tal minu meelest yhelgi alal, ka mõtlemisvõime oli keskpärane. Paistis, et kogu nn. nõukogudevastasele tegevusele NSVL-s (mille kohta ta käest vahel kysisin) puudus tal omapoolne hinnang, ta kasutas ainult stampseisukohti. Yhte asja oskas ta aga kyllaltki hästi ja see oli joomine. Ei läinud pea yhtki korda mööda, mil tal poleks olnud kaasas pudel või poleks ta teinud ettepanekut juua (põhiliselt joodi konjakit). Kogu sellele krempile pani punkti üks «suur pidu» Tartu lähedal suvilas, kus olid koos veel peale Viirsalu Tartu ylem Vallner ja keegi «Juri Jurjevitš» (kelle perekonnanimeks väitis Viirsalu Saare, mida ma aga ei usu, sest too oli liialt venelane, et taolist kena eesti nime omada), ja sauna omanik (loomulikult ka KGB-st), ja kus joodi tõesti üle minu mõistuse piiride. See oli ka ainus kord, kus kohtusin teiste tšekistidega (1979. a. jaanuaris), varem oli mind kokku viidud yhe tegelasega Moskvast, kes tahtis minu käest mingeid jaburusi teada.

Mida siis põhiliselt Viirsalu ja tema tsunft nuhkan? Esimeseks tähtsamaks ylesandeks pandi mulle K. Elleri külastamine, et teada saada mõnd neid huvitavat asja. Nimelt väitis Viirsalu, et Elleri kaudu käib kogu yhendus Eesti ja Läti-Leedu teisitimõtlejate vahel (just tema elukoha tõttu). Seda pidingi ma ilmselt kontrollima, et kas märkan seal midagi kahtlast ja kas Eller ise ei räägi ka midagi taolist. Veel peeti Elleri n.õ. Eesti vastupanuliikumise juhiks. Ei oska selle kohta midagi täpsemat öelda, tean vaid, et kõik tema käigud olid KGB-le teada, tal hoiti pidevalt silma peal, olenemata kohast. Kaks korda käisingi Viirsalu ytlemise peale Elleri kylastamas (mõlemal korral 1978. a., kord talvel, kord kevadel). Teistest kordadest oskasin kõrvale hoida, kas ette tuues haigust vms. Mõlemal korral ootas Viirsalu mind pärast Valga jaamas, kus kohtusime mingis ametiruumis ja kus pidin siis talle ette kandma. Ja tõesti tollal oleksin ma võinud palju Elleriile halba teha, kui ta mulle oleks midagi

rääkinud. Õnneks ta mind aga ei usaldanud suurt ja seetõttu polnud mul ka Viirsalu millegagi eriti rõõmustada. Arvan, et see, mis ma tollal Viirsalule Elleri kohta rääkisin, ei kahjusta otseselt Ellerit, kuna ta tegevuse kohta mul midagi teada ei olnud (ega ole praegugi). Muidugi fakt jääb faktiks ja tunnen end ilmselt elu lõpuni Elleri ees syudlasena. Tollel Viirsalul aga polnud ilmselt niiväga tähtis, mis ma Elleri kohta rääkisin, tähtsam oli fakt ise, et ma seal tema soovi peale käisin ja talle pärast ette kandsin. Võis ta ka ju loota, et hiljem rohkem teada saan. Eller tuli mängu üks kord veel hiljem, see oli 1979. a. jaanuaris, kui ta koos Peeter Ilusaga mul kylas käis. Viirsalu teadis igal juhul (kohtusin temaga vist järgmisel päeval) tollest kylaskäigust, kuigi ei kysinud midagi selle kohta täpsemalt. Ah soo — kui ma teist korda Ellerit kylastasin, siis taheti mulle kaasa sokutada minimagnetofoni (salvestusaeag 8 tundi), millest aga keeldusin.

1978. a. kevadel hakkas Viirsalu erilist huvi tundma Viktor Niitsoo ja Arvo Pesti vastu (viimasega elasin koos yhes yhiselamutoas). Ta ärgitas mind tutvuma Niitsooga, mis ka teoks sai, vist kyll hoolimata sellest ärgitusest. Põhiliselt tunti huvi, kellega Niitsoo läviv (mida ma aga enamjaolt ei teadnud), millega ta tegeleb jne. Pesti langes ajapikku nagu nende tähelepanust välja, jäi aga Niitsoo. Minu syy on mitmete väljannete ja dokumentide andmine Viirsalule, mis oletatavasti pärinesid Niitsoo käest, või nendest informeerimine. Mul oli ka teada, et KGB käis seadusevastaselt Niitsoo korteris tuhnimas, minult paluti seletada selle sisustust jne. Toimus see 1978. a. mais. Tean ka, et Niitsoo korterit jälgiti lähedalasuva maja hoovilt autost ja mujalt samuti ilmselt tol ajal või veidi hiljem. Kui ma otseselt vastutama pean kellegi ees oma kontrollimatu tegevuse eest, siis on see Viktor Niitsoo, osaliselt ka Arvo Pesti. Seletused, mis ma andsin Niitsoo kohta, oleksid võinud talle küllalt palju halba tuua.

Vähemal määral tunti huvi ka Jaan Isotamme vastu, kuid konkreetne siht näis neil puuduvat. Mäletamist jälgi kysiti ka mõnede teiste isikute kohta, nagu Tõnn Sarv, Andrus Loos, Matti Milius jt.

Mis hyvitusi mulle siis pakuti mu riigitruu teenistuse eest?

Sellest, et mind sõjaväest eelisjärjekorras koju saadeti, juba rääkisin. Kuna asusin Tartusse õppima, siis vajasin omaette elamist seal. Selles lubas Viirsalu mind aidata. Ligi kolme-kuulise hilinemisega saingi tema kaudu omaette elamise (Vaba tn. 15), mille tingimused olid kyll väga nigelad. Kokku oli lepitud ka selles, et Viirsalu maksab kinni

mu igakuise yyri (40 rbl. kuus), mida ta esialgu ka tegi, aga hiljem see katkes. Suuri soodustusi lubati mulle seoses ylikooliga. Nimelt rääkis Viirsalu, et mul avaneks võimalus, muidugi kui ma tahaksin, pärast III kursust asuda õppima mõnda Soome või Rootsi ylikooli (?). (Veidi aega pärast seda, kui kuulis, et ma hakkasin rootsi keelt õppima.) Ma ei tea täpselt, palju sellel reaalset tagapõhja oli, aga sellisel juhul oleks must võinud saada isik ä la Haman või Tuldava. Lubati mulle tulevikus ka välismaasõite, esialgu pakuti küll sots. maadesse, aga kui ma sellest ära ytlisin, jäigi jutt katki. Erilist rõhku pandi mu kirjanikukarjäärile. Pärast 2. luulekogu ilmumist¹ (mis kindlasti oleks kyllalt kiiresti ilmunud) pidin saama Kirjanike Liidu liikmeks (et seal siis nuhkida?). Muidugi oli muudki pakkumist tema poolt, mis aga eriti arvesse ei tule.

Minu sydametunnistust (kui mul tollal seda yldse oli) pyyti kinni mätsida lubadustega, et nendele isikutele, kelle kohta mina neid informeerin, ei taheta teha mitte midagi halba. Nemad ainult uurivat, kas ei tehta midagi riigivastast ja meetodid on neil sellised vaid seepärast, et oleks võimalik kuritegusid juba eos summutada. Nende eesmärgiks ei ole mitte inimesi kinni panna, vaid õigele teele juhtida.

Lõpetuseks veel mõnest käsikirjalisest väljaandest ja nende seosest KGB-ga. Kirjandusliku almanaki «Tõlet» I. number ilmus Viirsalu teadmisel. Ta sai minu käest «Tõleti» ühe eksemplari. Ilmselt olid nad isegi nõus sellise sammuga minu poolt, arvates, et see toob mulle uusi tutvusi (nähtavasti loodeti, et äkki tahavad minu almanakis end avaldama hakata kasvõi M. Niklus või E. Udama). Ilmselt usaldasid nad mind niivõrd, et ma ei pidanud neile eelnevalt materjali näitama ja ka hiljem ei kysitud, kes üks või teine autor on. Teine «Tõlet» ilmus aga juba ilma igasuguste «firmade» teadmata. Viirsalu sai aga juba mõne kuu pärast seda teada ja kysis mu käest, et kas mina andsin selle välja. Vastasin eitavalt. Kolmas «Tõlet» jääb aga kogu sellest mängust täielikult välja.

Keerulisem on lugu «Poolpäevalehega». Ilmuma hakkas see teatavasti 1978. a. oktoobris. Tol ajal ei andnud ma juba enam mingit erilist informatsiooni Viirsalule ja pyydsin igati lahti rabelda sellest seosest. Muidugi kuulsid varsti ka nemad sellest uuest väljaandest ja mind otsiti kohe yles.

¹ Hubert Jakobi esikkogu oli kirjastuses «Eesti Raamat» juba väljaandmisel, tekst oli trükikojas laotud ja korrektuupoognadki tulnud. Vahekor-dade selgudes KGB-ga jäi asi katki. Toim.

See võis olla detsembri lõpupoole. Vastasin, et ei tea kes teda välja annab ja lisasin, et olen kuulnud, nagu oleks see KGB enda provokatsioon. Kusagilt siit alates Viirsalu ei paistnud mind enam usaldavat. «Poolpäevalehe» kohta uuriti minult veel tollel saunapeol, mis toimus 1979. a. jaanuaris ja kus olid koos peale Viirsalu veel Vallner ja too «Juri Jurjevitš» (vt. eespool). Seal väitsin ma samuti, et ei tea sellest midagi ja lisasin vaid kuuldusi.

Umbes tol ajal juhtus ka üks kummaline lugu. Nimelt oli Peeter Ilus yhest Tartu korterist võtnud kaasa «Poolpäevalehe» 5. numbril (üks eksemplar sellest aga oli tal juba varem). Mõne päeva pärast oli see eksemplar aga juba Viirsalu käes, kes mulle selle ette viskas. Ma ei oska seda kuidagi mõistusepärastelt seletada.

Peale tooa saunapidu järgnes pikk vaikus, kuni 14. märtsiks kutsuti mind kirja teel kohtuma Nõukogude väljakule (1–5). Ma ei tea isegi, mis pärast ma läksin, igaljuhul kahetsesin seda juba pea. Nimelt ei oodanud mind mitte Viirsalu, vaid Tartu KGB ylem Vallner, kes palus mind ootavasse autosse ja sõidutas mu Vanemuise tänavale. Seal ootas mind ees keegi vanem meesterahvas, kellega mul toimuski paaritunniline vestlus. Kogu jutt keerles «Poolpäevalehe» ymber. Kysiti algul, kes seda välja andis, mina vastasin, et ei tea. Lõpuks mindi niikaugale, et too tegelane yles, et neil on kindlad andmed selles, et mina oleni väljaandja. Puiklesin tykk aega vastu, mispeale mulle loeti ette või näidati hulk tõendusmaterjale (2 seletuskirja, üks muuseas Jüri Luige² oma, masinakirja ekspertiisi tulemused jne.). Lõin lõpuks käega ja ylesin, et oletagem mind olevat toimetaja. Mida mult siis tahetakse. Selle peale läks too tegelane märksa rõõmsamaks ja esitas mulle hulga kysimusi. Lõpuks pani ta need kirja ja palus mul neile vastata kirjalikult. Tegingi seda. Oma seletuskirjas kirjutasin umbes järgmist: «Poolpäevalehte» andsin välja ainuisikuliselt, paljundasin oma masinal ja levitasin oma tuttavate hulgas. Materjale võtsin vanadest ajakirjadest või koostas raamatute järgi, osa pärineb ka Vabadusraadiost. Pyydsin ka seletada, miks yldse hakkasin niisugust väljaannet toimetama.

Samal päeval tehti mulle ylesandeks korjata kokku kõik lehe numbrid ja tuua KGB-ssse. Tähtajaks anti üks päev. Loomulikult ei

kavatsenudki ma seda teha ning seepärast helistasin päeval Vallnerile, öeldes, et pole veel midagi kätte saanud. Sellest hoolimata paluti mul tema juurde tulla, kus viibis taas toosama tegelane, kes eelmiselgi päeval. Nyid loeti mulle ette hulk nimesid, põhiliselt need, kes esinesid lehe numbrates, ja kästi mul lyhidalt kirjutada, mis seos on neil «Poolpäevalehega». Enamike puhul polnud mingit seost ja nii ma ka kirjutasin. Ainukesed, kes selleläbi kannatasid, olid J. B. Iso-tamm, V. Niitsoo ja M. Milius. Minu mäletamist järgi aga näiteks D. Karevat, A. Pestit ja A. Lintropi ei saanud kuidagi seostada «Poolpäevalehega» selle nimekirja alusel. Ju oli see siis nende endi initsiatiiv. Ka nyid jäi mulle ylesanne lehed kokku korjata, mida ma aga ei teinud (tähtaeg anti vist paar päeva). Umbes nädala aja pärast tuli mulle koju KGB töötaja Tarum (arvatavasti Anti Talur — A. P.), kes tahtis mind kaasa viia, kuid ma keeldusin. [...]

Kogu periood, mil olin kokkupuutes KGB-ga, on mulle tagantjärele nii vastik, et paljusid asju sulg lihtsalt keeldub kirja panemast, sellest ka pinnalisus. Aga ma usun, et tähtsam on fakt ise kui selle sisu.

Loomulikult on kõiki syndmusi vaadeldud praegusest seisukohast lähtudes, nende käigu ajal arvasin paljudest asjadest hoopis teisiti. Samuti on loobunud kõikvõimalike järelduste tegemisest, kuigi neid võiks teha yksjagu. Jäägu see juba mõlemisvõimelise lugeja teha.

August/September 1979

Hubert Jakobs.»

Selline oli siis punkt «Poolpäevalehe» loole. Ka mina loobun «järelduste tegemisest» — kõik on niigi selge.

Jääb vaid üle lisada, et kui mind 1983. aastal «nõukogudevastase tegevuse pärast» arreteeriti, kinnitas Jakobs ülekuulamisel oma allkirjaga kõiki neid «andmeid», mis ta KGBle sooja sõpruse ajal minu kohta andnud oli. Kohtusse³ ta ei saanud tulla, olevat haigeks jäänud. Aga kahju, oleksin tahtnud talle silma vaadata...

² Endine sporditegelane, Tartu dissidentlike ringkondades levinud arvamuse kohaselt KGB provo-kaator; oli pakkunud Jakobside alla «Poolpäevalehe» paljundamiseks. Palutakse mitte ära segada nimekaimu, tuntud noorsoolikuja ja ajakirjaniku Jüri Luige (sünd. 1966). Toim.

³ 13.—16. detsembrini 1983 ENSV Ülemkohtus toimunud protsessil mõisteti Arvo Pesti koos Lagle Parekiga ja Heiki Ahoneniga süüdi nõukogudevastases agitatsioonis ja propagandas. A. Pestit karistati viieaastase vabadusekaotusega ja asumisele saatmisega kaheks aastaks. A. Pesti vabanes 1988. Toim.

MARGIT SUTROP

Tulevik loob mineviku tähenduse

Jean-Paul Sartre. Kinnine kohus. Altona vangid. Pr k tlk E. Vasara ja T. Hallap. «Eesti Raamat», Tallinn, 1989. 248 lk. 4500 eks. Hind 0.70 rbl.

Kõigepealt sai Sartre tuntuks kirjanikuna, siis filosoofina. Tegelikult oli ilukirjandus talle lihtsalt vahendiks oma filosoofia levitamisel. Tema raamatutes on peamine idee. Esteetiline nauding on alati pealekauba. Kirjutamist on ajendanud soov paljastada ja mõjutada oma aega. Sartre'i veendumuseks oli, et kirjanikul ei sobi jääda kõrvaltvaatajaks, ta on segatud oma aja õnnetustesse ja hädadesse.

Raamatu «Mis on kirjandus?» eessõnas on Sartre väga pahane nende peale, kes pilkavad tema nõuet, et kirjanik peab olema angažeeritud. Ta nimetab imbetsilliks meest, kes kirjutab talle: «Kui sa tahad end siduda, mis sa siis ootad? Astu Kommunistlikusse Parteisse.» Ja mõistab hukka kirjaniku, kes leidis, et «kõige halvemad kunstnikud on kõige enam seotud. Vaadake nõukogude maalikunstnikke.»

Sartre pidas end mittekommunistlikuks pahempoolseks. Ja sotsialistliku realismi meetodit pruukivate nõukogude maalikunstnikega on tal tõesti vähe ühist. Ta on küll angažeeritud, aga angažeeritud kunstnik.

Idee ja missioon on tema kunstis esiplaanil, ent kondil on ka liha peal — meisterlik kirjanduslik vorm. Sartre ise ütleb, et hea kunstnik mõtleb kõigepealt, millest ta tahab kirjutada, kas liblikatest või mõne rahva olukorrast. Ja kui ta seda teab, siis jääb üle otsustada, kuidas sellest kirjutada. Heade kunstnike puhul ei ennetavat teine valik kunagi esimest. Sartre on kindlalt seda meelt, et stiil teeb proosa: «Kirjanik ei olda tänu sellele, et on valitud teatud asjad, mida öelda, vaid tänu sellele, et on otsustatud öelda neid teatud viisil.»

Ka eesti keelde tõlgitud «Kinnine kohus» ja «Altona vangid» on säravad stiilinäited, kus idee on siiski tähtsam vormist. Näidendite aluseks on Sartre'i üks algupärasemaid doktriine, et tulevik loob mineviku tähenduse ja et sellepärast meie mineviku tähendus peab jääma seni saladusse, kuni surm on jättnud meid tulevikust ilma.

Kummaski näidendis loob tulevik mineviku tähenduse. «Kinnises kohtus» on teemaks kolme inimese minevik. «Altona vangides» loob tulevik nii üksikisiku kui ka saksa rahva, riigi ja aja tähenduse. Peategelane on mõlemas näidendis kohtupingis: Garcin on põrgus, kinnises kohtus, Frantz on juba kaksteist aastat oma toas vabatahtlikult riivi taga, krabide tulevikukohtu ees. Ja vastavalt Sartre'i doktriinile on mõlemad vabastatud tulevikust: Garcin on maha lastud, Frantz on elusalt surnuks kuulutatud pärast seda, kui ta ise end ajavoolust eraldas. Mõlemad on elust ära, ilma tulevikuta, ilma päeavalguseta, elektrilampide katkematus sätas oma eluasju klaarimas.

Nii Garcin kui Frantz on keskendunud iseendale, juurdlevad oma minevikutegude üle. Ja kumbki ei taha leppida sellega, et tulevik loob nende minevikule tähenduse. Nad tahavad seda ise teha. Frantz on selleks sulgenud end oma tuppa, et oma minevikule ise meelepärane tähendus anda. Garcin ei suuda taluda seda, et maa peal on pärast tema surma tema tegudele tähendus juba antud. Ta on meeleheitel, et ei saa enam sekkuda, tegudega endast vastupidist muljet luua.

Kumbki püüab kramplikult uskuda, et suutis hoida kinni põhimõtetest, mis tegelikult katsumustele vastu ei pannud. Garcinile on tähtis uskuda, et ta oli põhimõtteline patsifist, et ta ei põgenenud sõjaväkke-võtmise eest mitte argusest, vaid veendumusest. Frantz ei taha endale tunnista, et sõjas sai temast kõige tavalisem mõrtsukas. Päästis ta ju enne ohvrimeelselt poola rabi ja süüdistas oma isa, kes müis Himmlerile maad kontsentratsioonilaagrite rajamiseks.

Kummalgi on iseenda suhtes illusioonid, oma võltsusk, millest ta kramplikult kinni hoiab. Frantz on end küll suurejoonelisemalt kindlustanud — ta laseb mõttes tervel Saksa maal hukkuda, et iseendale ja oma ajale õigustust leida. Ta teab, et kurjategija on nii isa kui tema. Isa leiab, et sõjas oli süüdi kõige rohkem kolm tosinat juhti, ülejäänud on süütu. Frantzi meelest on juhid sama mis rahvas, kõik tegid ühte ja sedasama, juhtide käsku täitsid nii need, kes neid armastasid, kui need, kes neid vihkasid. Ent kõigi sakslaste õigustus on Frantzi meelest see, et nad sõja kaotasid — vaenlase palge ees on kõik süütu. Võitjad olid sama patused kui nemad, aga nüüd mõistavad sakslaste üle kohut.

Nähes, et võitjad valmistavad ette saksa rahva süstemaatilist hävitamist, sulgeb ta end oma tuppä, uskudes, et teeb seda selleks, et mitte näha Saksamaa agooniat. Alles tagantjärele selgub, et tegelikult ei tahtnud ta näha Saksamaa ülestõusmist. Kaksteist aastat lasi ta õde Lenil tuua endale oma vabatahtlikku vangikongi tõendeid selle kohta, et Saksamaa hakkub. Sest ainult see võltsusk võimaldas tal anda oma minevikule ja ajale meelepärase tähenduse — õigustada seda, et temast sai sõjas piinaja, mõrtsukas.

Ei Garcin ega Frantz suuda siiski ise oma minevikule tähendust anda, ennast õigeks mõista. Seepärast anuvad nad õigustust ja usaldust teistelt. Kumbki kahelt naiselt. Garcin ütleb Estelle'ile, et talle ei loe tuhandete arvamus maa peal, «kui leiduks vaid üks hing, üksainus, kes kinnitaks kogu südamest, et ma ei ole pagenuud, et ma ei võinud pageda, et ma olen julge... siis oleksin päästetud». Ent Estelle ei suuda temasse uskuda, ta võib küll armastada, aga mitte usaldada, Ka Inèsit ei õnnestu tal vända oma julguses. Põrgu toakaaslased mõistavad Garcini hukka ja ta saab aru, et põrgu pole väävel, tuleriit, tulised sõed, vaid «põrgu on T e i s e d».

Ka Frantzile ei piisa Leni pimedast armastusest, Johanna aga pöördub tast ära, kui saab teada, et ta on kurjategija. «Altona vangideski» purustavad «Teised» peategelase võltsus, et ta on tulevikukohtus tunnistaja. Lõpuks peab ta ikkagi omaks võtma, et ta on lihtsalt süüalune. Sartre paneb oma doktriini maksma: tulevik loob mineviku tähenduse. Frantzil ei lähe korda tulevikku olematuks teha. Johanna kaudu tungib aeg tema vabatahtlikku vangikongi, ta peab nägema, et Saksamaa on üles tõusnud, saanud üheks Euroopa võimsaimaks riigiks ja seega on tulevik tunnistanud Frantzi süüdi. Võltsusk on purunenud ja tal ei jää üle muud kui minna vabaturma.

Sartre on ikka eitanud tulevikule kirjutamist, ometi kõlab tema «Altona vangid» praegu väga päevapoliitiliselt. Kas pole ka Nõukogude Liit elanud nelikümend viis aastat Frantzi moodi võltsus, et Saksamaa lüüasaamine sõjas on õigustus tema kuritegedele? Ja nüüd peab ta ikkagi silmad lahti tegema, tunnistama Saksamaa õitsengut ja saama aru, et mitte ta ise ei anna oma tegudele tähendust, vaid mineviku tähenduse loob tulevik. Kui Frantz nägi, et tema kuritegedel ei ole õigust, läks ta vabaturma. Aga Nõukogude Liit, kes juba on avanud silmad ja tunnistanud Saksamaa võimsust?

BARBI PILVRE

Sahtlitekstide avaldamise aegu

Arvo Valton. Kohtunikud ja kohtualused. Erapooletu. Hundiseaduste aegu. «Eesti Raamat», Tallinn, 1990. 128 lk. 5000 eks. Hind 1 rbl.

Valtoni stsenaariumiraamatu tekstid keerlevad õiguse ümber. «Kohtunikud ja kohtualused» esitab protsessi, kus poliitilisi tähendusrikkusi kõrvale jättes jõuame inimesu sügavama mõtestamiseni Kafka ja prantsuse eksistentsialistide laadis. «Erapooletus» kõneldakse inimmutrikese võitlusest ülekohtuse masinavärgiga; «Hundiseaduste aegu» vaimu ja tugevama-õiguse jõuproovist. Kuna tegemist on stsenaariumidega, jääb tekstide vorm kõrvale; ei ole kahtlustki, et visuaalselt võimalusterohkeim on «Hundiseaduste aegu», millest on tehtud ka film, mida ma ei ole näinud.

Analüüsitavaks jääb seega stsenaariumide ideestik. Et mitte tõsimeelsusse langeda, tuleb arvestada, et praegu avaldatakse õhinaga kõike, mida varem avaldada ei saanud, ja ilmselt ka seda, mida avaldama ei peaks. Kunagi olulised tekstid aeguvad paratamatult ja viisakalt õeldes pakuvad huvi kui asitõendid autori loometee kulgemisest või meie oludes ka kui dokumendid ajastust — näiteks sellest vaatenurgast, mis kõik kunagi on olnud ebasoovitav või keelatud. Ei ole siis mingit mõtet heagi autori igast suletõmbest geniaalsuse virvendust otsida.

Eesti keeles on kõnekas sõna *ülekohtus*, mida võiks seletada kui suvalist süüdimõistmist tugevama õiguse alusel. See võiks piltlikult tähistada protsessi, kus süü on selge enne igasuguse õigusemõistmise algust; «kohus», mis on üle üldinimlikest õigusnormidest või tegutseb väljaspool neid. *Ülekohtuga* on meil tegemist kõikides vaatlusalustes stsenaariumides.

«Kohtunikud» esitab suvalist kohtuspektaaklit ülekohtuses süsteemis. Jätan kõrvale kõik poliitilised asjaolud, fašistliku ja stalinistliku süsteemi samaväärsust rõhutavad allegooriad ja Eesti iseseisvuse teemalised lõigud, mida ei ole mõtet üle seletada. Selge ja julge tekst 1966. aasta kohta (lõhnab küll parandamise ja täiendamise järele uuema aja vaimus). Huvi pakub «Kohtunikes» hoopis ajatum teematika: kuidas käitub inimloom olukorras, kus talle on antud võimalus ja justkui volitused mõista kohut teise inimese üle. Teatavasti välistab ülekohtune süsteem süütuse: uurimisorganid ei esita

materjale, mille põhjal võiks kohtualuse õigeks mõista (lk 49). Kollektiiv saadab protsessile ühiskondliku süüdistaja ja ühiskondliku kaitsja saatmine ei tule kõne allagi (lk 5). Kohtusse on kogunenud uudishimulikke, kes protsessist midagi ei tea ega teada taha: huvi pakub süüdimõistmine. Ilmselt on inimlik aeg-ajalt «süüdlased tuvastada» ja avalikult kohtu alla anda, pole oluline, milles ollakse süüdi, kas üldse ollakse ja mis alusel süüdimõistmine toimub. Süüdimõistmine oleks justkui aadrilaskmine haige organismi sisepingete vähendamiseks. (Naine rahva seast: mina isiklikult suhtun tänasesse protsessi positiivselt, selliseid protsesse on meile vaja — lk 50.) On banaalne tõde, et mass on iga süsteemi käes tõhus tööriist, inimeste põhimõtted on vormitavad ühest vastandist teise; tsirkust ja leiba peab saama ja taas kogema kollektiivseid teadvuse hämarandumise juhtumeid mis tahes lipu ja laulu all.

Mõtleva inimesel jääb teha valik: millise astmeni teha süsteemis kaasa. Ent kui vaba on inimene ülekohtuses süsteemis valikuid tegema? Künnas on olnud käsutäitja tüüp. Salu püüab elada oma tõekspidamiste järgi ega allu ülekohtuse süsteemi igasugustele nõudmistele. Järelikult on võimalik enese ees mingil määral ausaks jääda. Süüdi mõistetakse muidugi mõlemad ja Künnas saab aastaid lõppkokkuvõttes vähem kui Salu, sest juhuse tahtel teenis võimulepääsenud süsteemi piisavalt kaua. Ka on kuulekus mis tahes süsteemile alati andestatavam kui ohtlik isemõtlemine, keda esindab Salu. Lõppkokkuvõttes pole Salu moraalsel võidulgi kellegi muu jaoks tähtsust peale tema enese.

Kõrvaltegelastes näeme süsteemi teenimise erinevaid variante. Osa elab süsteemi sisse samastumiseni — rumal aktivist kaasistuja Villup; kaval ideoloogiatõõtaja prokurör; kohtunik, kes teenib alistunult elatist; tark muganeja advokaat, kes vaatab mängu pealt. Rollijaotus on tegelikult juhuslik nagu kogu etendus, mida kohtus peetakse: tänane prokurör võiks olla süüpingis, kui asjade käik oleks teisiti läinud. Juhuslikkust rõhutavad Valtonil mitmed detailid: elu segamatu kulg, kass müüri ääres, laps liivakastis, naised argipäevaaskeldustes. Mäng õiguse ümber on samavõrd mõtetu kui juhuslik.

Asjade käigu juhuslikkus, inimeste elukogemuse paratamatu ainukordsus ja sellest tulenev paratamatu võimetus teise käitumist mõista, inimese olemuslik üksindus — need ja teised eksistentsialistlikud põhitõed kooruvad «Kohtunike» ideeliseks tuumaks. Juhuslikkuse teadvustamine peaks välistama inimese igasuguse õiguse teise üle kohut mõista, või kui, siis ainuüksi abstraktse huma-

nismi nimel, karistades kurja tegijat, et kaitsta nõrgemat tugevama eest. Praktikas ei ole abstraktne humanism alati aga hoopiski mitte läbiviidav põhimõte ja kui arvestada sedasama juhuslikkust, siis kas on seegi alati õiglane? Valtonlikuks sõnumiks on elu kestmajäämise positiivne paatos («Hundiseadustes» on see mahlakalt kokku võetud lauses «Küps üsa ootab») kõigele rumalusele ja tühisusele vaatamata.

Tootmisteemaline «Erapooletu» tundub olevat (teadlik või ebateadlik) tellimustöö. Skeem selles tekstis on ülimalt selge, pinnavirvenduse tasemel on olemas ka probleem: tööline püüab logisevas masinavärgis korda luua, jääb ülekohtuse süsteemiga võideldes esialgu kaotajaks ja hiljem pääseb õiglus võidule. Olulisem on siin ehk elu jätkuvuse idee: ülekohtuses süsteemis on mõtet püüda oma aeda harida, mitte aga tuuleveskitega võidelda. Paul jätab oma pereasjad hoole tussesse, ükskõiksust ja erapooletust selles vallas on kuri kiire ära kasutama ja kaval Selma teebki Pauli mõõdamines isaks.

«Hundiseaduste aegu» on igati süütu oma muinsusrüünlises leebuses, kus hea tarkus kurjast lõpuks võitu saab ja vaimujõud osutub hundiseadusest tugevamaks. Muinasjutul on teadagi psüühikat korrastav toime; niisiis, enam muinasjutte meie vaimuhaigesse tänapäeva! Vaimu jõu küsimusest on huvitatud praegu kogu maailm, transsendentaalne meditatsioon ei loka üksnes Eestis. Jõuga elu asju vist korda ei saa, ehk toob tarkuse tunnustamine kaasa paremad ajad?

IVO RULL

Toomas Raudami kirja- ja kinopildid

Toomas Raudam. Miks mitte kirjutada memuaare, kui oled veel noor. «Eesti Raamat», Tallinn, 1990, 232 lk. 16 000 eks. Hind 0.75 rbl. Toomas Raudam. Isa sipelgapesa. Inimene, keda polnud. Absoluutne kuulmine: Stsenariumid. «Eesti Raamat», Tallinn, 1990, 136 lk. 3000 eks. Hind 0.65 rbl.

1.

«Kaks sõpra on tülli minemas. Nad käivad mööda kitsast kõnniteed ning võpatavad ärevalt, kui küünarnukid kokku puutuvad. Rääkides (sest sõnadest loobutakse viimase) mõtleb kumbki: «Mida ta küll tegelikult öelda tahab?» Need kaks sõpra, kaks pinguldunud närvisüsteemi ongi kino ja kirjandus; ühel kindlal hetkel puutuvad nad jälle küljetsi kokku — seejuures hoopiski mitte kõige

kitsamal teelõigul — ning saavad aru, et nad teineteisele sõbrad on ning ühist arusaamise keelt (võimalik, et sõnadeta) räägivad.»

(T. Raudam, Isa sipelgapesa. Inimene, keda polnud. Absoluutne kuulmine. Lk 5.)
Jätkem see tsitaat esialgu lihtsalt meelde.

2.

T. Raudami romaanil novellides «Miks mitte kirjutada memuaare, kui oled veel noor» on mitmeid lähedasi jooni Ingmar Bergmani memuaarteose «Laterna magica» — seda just (olguigi et erinevates ühiskondlikes oludes veedetud) lapsepõlve sarnastes meenutustes. Lapseas kogetu ei määra mitte üksnes inimeste edasist käitumist, hoiakuid ja tegevust, vaid ka teoseid: Bergman seostab mitmed oma režissöörileid konkreetsete lapsepõlveelamustega; Raudami puhul võib «Miks mitte...» olla abiks tema varemilmunud tekstide tõlgendamisel. Bergman kasutab lapsepõlve naasmisel mäluvärskenduseks fotosid, Raudami meetodid nende kirjanduslike memuaaride talletamisel avab pisut fraasi: «Elan mitte päevade, vaid piltide kaupa» (lk 158). Mõlemad mehed kirjutavad ilma häbita, kuidas Gunna ja tädi Alla nende alles väljakujunemata genitaale manipuleerisid. Nii Toomas Raudami *alter ego* Toomas Tamm kui noor Ingmar Bergman eritlevad ülitundlikult lõhnu ning inimeste füüsilisi eripärasusi. Neil mõlemal on vanem vend ja tülid temaga. *Etc.* Eelneva spekulatsioonid jätkuna — pidades silmas, et nüüd on T. Raudamilt trüki ilmunud kolm stsenaariumi, milledest «Inimene, keda polnud» Peeter Simmi poolt filmikski vändatud — tekib varmalt oletus, et võib-olla Rootsi heaoluühiskonnaga võrreldavais tingimustes eelistanuks Raudam raamatute ning stsenaariumide kirjutamisele (või lisaks sellele) filme lavastada... Miks mitte?!

3.

«Miks mitte...» näol on lugejad ja mõned seni T. Raudami loomingu puhul vaid õlgu kehitanud kriitikud saanud talt lõpuks teose, mille tõlgendamise end päris ära vaevata ei tule. Pealkirjas antud vihje memuaaridele peab üldjoontes paika, käsitletav aines pärineb enamjaolt autori lapsepõlve- ja noorusmailt. Mõistagi «muudetud, kaleidoskoopilis-kunstilisel kujul», nagu T. Raudam on ise teisel Marcel Prousti loomismeetodi kohta tähendanud. Raudam annab täpsed viited sündmuspaikadele (Paide, Anna, Tartu) ja ajale (1950. aastate keskpaik kuni 1970. aastate algus). Oma harvaesineva liig-

nime on ta siiski asendanud ühe enamlevinumaga (kirjandusest meenub August Mälgu «Toomas Tamm»). T. Raudam näikse olevat tüdinenud kriitikute «kodumaisest kalapüügist» ning endale omase esoteerilisuse hülgamisel justkui arvestanud Nathalie Sarraute'i tõdemust: «Niisiis eelistab tänapäeva lugeja täiesti arukatel kaalutlustel romaani lebielatud dokumentaalteost (või vähemasti niisugust, mis sellega ligilähedaselt sarnaneb)» («Kahtluste ajastu», Valik I, «Loomingu» Raamatukogu» 1987, nr 25/26, lk 45). Tõdegem, et T. Raudami «Miks mitte...» ongi just taoline dokumentaalsete sugemetega, läbielatule ligilähedaselt sarnane teos.

Sümpaatne, et Raudam, kes seni kriitikult peasjalikult oma kõrge filosoofilise kultuuri eest kiita saanud, pole sellega sedapuhku edvistama hakanud (nagu Toomas Tamm oma Sartre'i-teadmistega lk 73—74). Vaid korra lubab Raudam endale lõbu L. Tolstoile viidates öelda tema kohta: Keegi (jah: Keegi). «Miks mitte...» rõhutatud lugejasõbralikkust märgivad veel sõrenudused (lk 136 on seda tekstiski üle seletatud) ning teose mina-vorm. Juba viidatud essees ütleb selle kohta N. Sarraute: «Tege-likult peitubki kõik siin: jätta lugeja omast ilma ja tirida ta maksu mis maksab autori valdustesse. Selle saavutamiseks on võte, mis seisneb peategelase tähistamises «mina»-ga, ühtaegu tõhus ja hõlpus ning seetõttu ka ilmselt nii sageli kasutatud» (lk 48).

Olles eelnevas tuvastanud kirjaniku «kodumaist õngeviset» — lugeja, ole lahke neelama! — asugem vaatama, mida õieti söödaks pakutakse. «Miks mitte...» on liigendatud seitsmeks hästi läbikirjutatud novellikjutustuseks, mis on nauditavad ka omaette loetuina. Raudami varasema loomingu kontekstis moodustub neist midagi kirjaniku inspiratsiooniallikate kartogrammi taolist. Sellel on erinevat värvi ja erineva tihedusega viirutustega visandatud ajastu reaaliid ning pained, tegelaskujudest mõistagi isa ja vend. Kõige lummavamalt mõjub pastišš «Kõik, kõik on inimene» (mis omakorda seitsmeks pildiks struktureeritud). Kummastavat, kirjavahetusest võrsuvat vastastikust armastust Bronislawaga serveerib Raudam just nõnda, nagu austusavaldus Marcel Prousti ning Teilhard de Chardini aadressil aimata laseb — uue romaani laadis. Ta alustab teemat (pildi kirjeldust), jätab siis selle äkki, rebib end ühelt barokselt kõrvalepõikelt teisele ning lõpuks naaseb suvalisel kohal algse põhiteema juurde. Tekkivat polüfoonilist efekti toetab lausetasandil parentees, ohter kiillauset kasutamine. Tulemus on subtiilne, igati nauditav. Hästi sekundeerib Raudami

stiilile kujundaja Miljard Kilk, kes on vaheillustratsioonideks paigutanud mosaigid rebitud servadega fotodest või nende imitatsioonidest.

4.

Jutustusest «Arnold» («Anti jutud», 1983) lähtuva stsenaariumiga «Isa sipelgapesa» demonstreerib T. Raudam omaeelse loomingu näitel, mismoodi nood «kaks pinguldunud närvistseemi» teineteist leiavad. Tekste võrreldes selgub taaskord, et sama teemat saab varieerida lõputult. Ehk teisisõnu — kunsti olemuslikuks aineks, mis lugejates/vaatajates/kuulajates elamuslikke seoseid tekitab ning dekodeerimisnaudingut pakub, pole mitte niivõrd lugu ise kui pigem seda ümbritsev spetsiifilistest detailidest (vihjed, pooltoonid, tsitaadid, pausid jne) moodustuv võrk. Igatahes on «Isa sipelgapesas» esilemanatud fluidum kunstiküpssem kui jutustuses «Arnold» saavutatud. Raudam on filmikeelde niivõrd sisse elanud, et tuleb kogumiku saatesõnas välja kirjaniku positsioonilt õige ootamatu mõtteavaldusega: «Olgu, kuidas on, minu jaoks oli (ja on) väga oluline see, et sõnu pole võibolla üldse tarvis. Meil on meie kehad, käed, jalad, sõrmed, varbad, põlved, põlveõndlad, loendamatu hulk väljendusrikkaid üksusi, mis meid juba kauges minevikus suurepäraselt teenisid ning mille tõelist väärtust, nagu eelnevast loetelust selgesti näha, ainuüksi väljaütlemine kahan-dab ja labastab» (lk 5).

Kogumiku kaks dokumentaalsel materjalil põhinevat stsenaariumi — «Inimene, keda polnud» ja «Absoluutne kuulumine» — irduvad Raudami senise loomingu põhihoovusest. Hüljatud on autobiograafiliste sugemetega aines; selgemini kui varasemates juttudes on välja joonistatud intriig ning lõpp-lahendus. Viimatinimetatud vastavalt filmi-kunsti reeglitele, et vaatajaid (ja eriti vaatajate masse) kütkes hoida. Lisandunud on varem Raudami juttudes vaid haruharva vilksatanud huumorit (proletaarset kirjandust parodeeriv näitemäng ühes groteskse esituse-ga «Absoluutses kuulumises», raadioreportaazid «Inimeses, keda polnud») ning kinole vaat et obligatoorset erootikat.

5.

On ennegi öeldud, et Toomas Raudam kirjutab kogu aeg ühte ja sama raamatut. «Miks mitte...» kinnitab neid väiteid, kuid omalaadses ammendavuses tekitab ka aimuse, et see raamat on lõpule jõudmas. Eks ta ole — memuaare asutakse tavaliselt kirja panema ikka siis, kui midagi olulist

on seljataha jäänud. Ka dokumentaalsel ainesel põhinevad stsenaariumid märgista-vad kirjaniku loomingus uut etappi. Nüüd võib põnevusega oodata Toomas Raudamilt uusi Raamatuid, tulgu need kui tahes mitmeks jutustuseks-novelliks-stsenaariumiks-romaa-niks pihustatuna.

PRIIDU BEIER Robinson oma urus

Tõnu Õnnepalu. Sel maal. «Eesti Raamat», Tallinn, 1990. 56 lk. 9000 eks. Hind 0.60 rbl.

Mr Õnnepalu debüüt-kogu «Jõeäärne maja» ilmus alles viis aastat tagasi. Nüüd on luule-taja jõudnud oma kolmanda koguni. Selle lühikese aja jooksul on ta tutvustanud end mitmekülgse ja andeka loojaloomusena. Pe-rioodikast on meelde jäänud ta kriitilised artiklid, tõlked prantsuse ja inglise kirjandu-sest ja paljutöötavad katsed proosa alal («Armulaud» «Vikerkaarest» 1989, nr 5). Ju-ba on valminud mängufilmi stsenaarium «Tal-linnfilmile». Hr Õnnepalu paistab tõesti vääri-vat oma õnneküllast nime. Ja vahepeal leidis ta veel aega töötada Hiiumaal bioloogia-õpetajana ja toimetada «Vikerkaare» ilukir-jandusosa.

Nüüd tagantjärele avastasin, et TÕ oli oma «Jõeäärse majaga» teise debüüdisarja kõige rohkem arvustatud autor. Kokku luge-sin arvustusi tervelt kaheksa. Alates Jüri Kii-sist (Sirje Kiinist) «Loomingus» kuni Peeter Novodini «Nõukogude Hiiumaas» leidsid nad kõik äsja TRÜ lõpetanud bioloogi loodus-luules palju kiiduväärset. Kellega küll pole Õnnepalu luulet võrreldud! Tundub, et kriitikute meelest on ta käinud ammutamas pea kõigi eesti luuleklassikute varasalvest. Vahest vaid Juhan Smuul on sellest nime-kirjast välja jäänud. Ja kas tema nüüd enam mingi klassik ongi? Jah, vaatamata TÕ loo-dusluule näilisele lihtsusele ja impressionist-likule pildimaalimistehnikale, on sellest adek-vaatset ja ammendavat ülevaadet anda täna-matult raske ülesanne. Juba Mart Orav on nentinud: «Tõnu Õnnepalu värsilooime põhi-elemendiks on kirjeldus» («Käsi kirjutab sõnu» — «Vikerkaar» 1986, nr 1). Esimene mõte olekski hakata neid täis raugust ja mel-anhooliat looduspilte üle kirjutama. Ja välja kukuks kas midagi üsna igavat või suisa tobedat. Kõige raskem on sõnadega kirjeldada just impressionistlikku maalikunsti, tema võlu ja sisemist olemist, ja sinnapoole kisub ka Õnnepalu luule. Siinkohal on isegi

selline imerohi nagu kirjandusteaduslik strukturalism üsna abitu. Hasso Krulli kriitikukarjääri ilmselt suurim mõõdalask ongi seotud TÕ teise luulekogu «Ithaka» arvustada võtmisega. Kui ikka luules peaaegu täielikult puudub ratsionaalne konstruktsioon või nn vormivigurdused, pole ka Roland Barthes'ist suurt abi. Antud juhul on võimalik ainult psühholoogiline kirjeldus, lähtudes oma luuleelamuse tõlkimisest sõnade keelde. Märgiline ja vormiline analüüs viib siin absurdi. Lõpuks võib muidugi tunnistada: «See, mis puudub, on aga — strukturalistlikult väljendudes — teksti enda tasandil funktsioneeriv, implitsiitne adressaat, ning see negatiivne funktsioon mõjutab kahtlemata oluliselt ka reaalse lugeja vastuvõttu.» Tõttõelda on küll Krull isegi kahtlult avaldanud, kas kogu ta arvustus ei mõju järsku tühipalja spekulatsioonina (Tõnu Önnepalu keeletu luule. — «Keel ja Kirjandus» 1988, nr 9).

Oma luule põhiosaga asub TÕ praeguses eesti luulepildis üsna eraldi. Midagi väga olulist oskaks ta kohta öelda võib-olla Jaan Kaplinski, kui ta seda kunagi vaevaks võtab. Mingit erilist dekadentslikku hingust (ka seda on leitud) ma tema panteistlikus ja telluurses looduskäsitluses ei näe. Surm ja sünd on sellises luules üsna loomulikud nähtused, kuid mingit iseväärtust kaduviku- ja hävingumeeleoludel ei ole. See on looduse lõputu ringkäik, hingede igavene ümberkehastumine:

... ja me teame et hing on sama arglik
kui lind nuluoksal
kohe valmis lendu tõusma ja kaduma
nagu lahustudes
taeva leebesse särasse
(«Kerged lehiseladvad viipavad pilvedele»).

Isegi kogu kõige pikem ja süngem luuletus «Siin sel maal mis pole meie oma», mis lausa kirendab haudadest, kaotusest ja verest, lõpeb viipega uuele elule:

... et võtta endasse nisuiva
ja et valgusesse tõuseks
kaotuse öis.

Kui aga dekadentsi all mõistetakse lihtsalt keskmisest veidi kaunimat eesti keelt ja tabavamaid kujundeid, siis tuleb hr Önnepalu loomulikult dekadendiks tunnistada.

Önnepalu puhul on hämmastav just tema jäägitu spinozalik panteism ja lausa paganlik looduse kultus. Aga selles jäägitus kontsentratsioon on ja andumused ainult Päikesele, Taevale, Maale ja Merele on ühtaegu Önnepalu luule hämmastav tugevus ja aimatav nõrkus. Tema Universumis puudub veel täiesti Ligimese, kas või ühe armastava ja kaasatundva Inimese kohalolek. Ta on tõesti nagu Robinson oma üksikul saarel, *Insula Deserta'*l, kes pole kohanud seal veel Reedet

ja kes ei näi selle kohtumise järele eriti igatsevatki. Kuigi TÕ on viinud mind oma kahe viimase koguga lausa meelesegaduseni küündivasse transsi (ei saa eitada ta luule lausa narkootilist mõju tundelisemale natuurile), on vähemalt viimases kogus näha juba ka enesekordamise märke. Lõppude lõpuks hakkavad need elamused korduma ja sõnad, mis neid edasi annavad, samuti: *hõbedast peeker, ruskav vein, päikese ring, sügise vask* jne. Ehk siiski laiendada oma luule haaret kas või maise armastuse suunas? Seni on armastuslaule pühendatud vaid Tuulele ja Päikesele. Ei saa jätta kuidagi märkimata ses vallas loodud haruldast šedöövrit: «Tuul tõustes särades».

Tahes-tahtmata viis Önnepalu luule mu mõtted Michel Tournier' hiljuti eesti keelde tõlgitud romaanile «Reede ehk Lootusesaar Vaikses ookeanis», sest seal räägitud lugu on mingis mõttes võtmeks ka TÕ luule ja isiku mõistmisel. On TÕ ju taas tõmbumas seltskonnast maaüksindusse ja hülgamas «Vikerkaare» kolleege õndsas üksindushetke nimel. Luuletaja pole veel jõudnud selle saatusliku küsimuseni, või vähemalt ei lase meid veel seda aimata: «Kas looduse on vorminud otsatul tark ja majesteetlik Jumal või mingi veidrikust demiurg, kes viguripärast kõige pentsikumaid kombinatsioone katsetab?» Tournier' Robinson on selleni juba jõudnud. Önnepalu usub veel Loodusesse kui Jumalasse, kuigi ta luulele tuleks võib-olla kasuks, kui ta selles korraks kõhkleva lööks. Praegu võib veel hõljuda õndsas igavikus ja lasta end oma *Insula Deserta'*ga üheks sulada. Ja kui rahulik on pesitseda selle tundmatu saare kivikeha salajasimas urus! Egas midagi, ootame siis uusi sotsiaalseid või looduslikke katastroofe, mis olematusseisundit nautiva Luuletaja sealt välja raputaks, olgu see siis sõda, nälg või Kostabi Selti inimsööjad.

TÕ luulekogu raamib prantsuse luule klassiku Pierre-Jean Jouve'i (1887—1976) luuletus «MAA ON SEE TAUST» ja selle tõlge eesti keelde. Jouve viiski mu mõtted nii kohutavatele asjadele nagu sõjad ja katastroofid, sest temagi looming lõi tõeliselt lõkkele alles katsumuse tunnil Sveitsis, kus ta Teise maailmasõja ajal veetis oma elu kolm kõige raskemat ja viljakamat loomeaastat. Ma usun, et Önnepalul on need aastad veel ees, ja et ta ei suuda täita mitte ainult Robinsoni, vaid ka Prometheuse rolli.

JÜRI KALDMAA

Algeline värsistus ja tõdemused triviaalsed taustal mere

Taavi Tuulik. Talvised mõnad. Ill. Inga Kalistru. «Eesti Raamat», Tallinn, 1990. 80 lk. 6000 eks. Hind 0.75 rbl.

Taavi Tuulik on värsse kirjutanud vähemalt viisteist aastat. Trükiristised raamatutes «Viis tüdrukut ja kaheksa poissi» (valik «Noorte kirjandussündmusest '76»; LR 1977, nr 4) ja «Noori autoreid '77» (1979) lubavad seda väita.

TT on hiidlane, ent mind kui mandriinimest jätab tema lokaalne Hiiumaa-luule (lk 9, 18, 20, 29, 31, 46, 49, 51; just neid on omal ajal eelistanud ka «Noorte autorite» kogumik) külmaks. Võin minna Pärnusse või Karepale ja asendada Hiiumaa kohanimed vastavate geograafiliste punktidega, ilma et midagi muutuks. Allakirjutanu on Hiiumaal käinud üks kord (1988. aastal folklaulufestivalil) ja ausalt öelda seisnes «Talviste mõnade» lugemise huvi/elamus minu jaoks selles, et kirjutasin luuletustest välja toponüüme ning uurisin ENest ja mujalt (U. Sepp, Hiiumaa maastikuline iseloomustus; R. R a t a s, Heltermaa—Kärdla—Kõpu—Vaemla; E. P r i i d e l, Kirjanduslik Hiiumaa jt) lisa. Hasardis ajasin segi luulekogu ja teatme- ning aimeramaatud:

Samas lähedal asub

ka Tihu raba

Läbirändel peatub

järvedel palju veelinde

Siin kasvavad

— — — väike ja valge vesiroos

Rahvajutu järgi saanud Tihu järv

oma nime

siin kalastanud venelastelt

kes nimetanud seda

«vaikseks — — — järveks»

*

Aruselja majade vahel Tihu järvedel

kus pole kedagi peale

lindude parve tõusva laskuva tuule

rästitud roostiku — — —

Sääre rand vastu Saarnakit

kirendab lindudest

— — —

Vastu õhtut metsa kohale

kerkivad hõredad suitsulindid

märgivad prahilõkkeid

kaugel Ligema külas.

Lugeja ülesandeks jääb otsustada, kumb on rohkem luule, kumb on TT luuletus «Kevad» (46) ja kumb V. Mäeumbaedi ja H.-E. Rebasoo «Hiiumaa» (sari «Siin- ja sealpool maanteed») värssideks murtud tekst. Siinkohal meenub veel Tõnu Õnnepalu «Ithaka» (kuigi seda raamatut ainult Hiiumaa-pildistusena võtta oleks meelevaldne ja ülekohtune). TT-d ma Õnnepaluga võrdlema ei kipu, sest TT luuletustest ei jääks suurt midagi järele. Õnneks on puht Hiiumaa-muljeid «Talvistes mõnades» suhteliselt vähe. Muidu pidanuks raamatut müüma üksnes Rohuküla sadamas (ülesõitjaille) ning Päikesetõusupoolse Saare poodides. Hiiumaa elanike arv (1987 — 10 000) ja luulekogu trükiarv klapiivad küll.

Kolmeteistkümmes tankas (8, 10, 22, 29, 33, 36, 38, 41, 43, 47, 49, 54, 70) ja kahes haikus (23, 68) on silbid kenasti paigas, kuid see on ka kõik... *metsade kohal/ seiskub tumedaid pilvi/kirsid on valmis* (23) ?? Hiiumaa ja Hokkaido vahelist kaugust ei ole ma võimeline arvutama, sest olin matemaatikaõpetajaga vaenujalal ja lõpetasin keskkooli järeleksamiga.

Kõige kummalisem (samas sümptomaatilisem) on eelviimane tsükkel. Kõnelused Temakesega. Siin avab TT end enim kui (vilets) luuletaja, samuti oma luuletamismeetodi ja -tehnikaga jõuetust. Arvan mõistvat hingeseisundit, milles need 12 luuletust kirjutatud. Kõrvuti õnnestumistega («Räägi ja mina kuulan» — 55) kohtame sisutihje ja ülbanaalseid nelikuid (*tundub mõnikord sa maksid/liiga kõrget hinda/ aga nende käest kes võitsid/ küsima ei minda — «olen kuulnud jah need ajad» — 57; Arvan, tunnen ära sinu/ tuhandegi seast — «Varja pealegi, kui tahad» — 63; Anna käsi, vaata silma.../ Siis ma lähen,/ hammustades keelde. — «Anna mulle oma käsi» — 64 jt). Kokku kohutav tohuvabohu, autori teadmata sündinud kontrast. Eriti hulluks läheb luule aga viimases tsükklis, kus teiste hulgas kaks poliitilisest hingusest kantud teksti: *Tean, kõik lõpuks läheb/ paika nagunii — «Sõida minu juurde» — 72 !!* Neid ridu ei saa lugeda muigeta. Ja teine, mis jätab TT alasti ja kaitsetuks — tal ei õnnestu enam pugeda looduse, mere, vaikusse ja lillede taha: *Endausku./ Selgeid aateid./ Julgust, juhuseid ja jõudu./ Soojust, tugevust ja tuge./ Ühte käivaid eluvaateid./.../ Nende kestvust üle aja. — «Mis on sul» — 73.* Sirgjoonelise talupidaja meelespea?!*

Endast vanemat inimest on imelik õpetada, ent kui TT luuletusi maalidena ette manada, siis tundub, et igal lõuendil on mingi värviga katmata pind (mõni detail, nüanss, figuur; kas või kunstniku signatuur), mis on pildi kompositsioonis oluline ja takistab

nautimast visuaalset tervikut. Ennekõike jääb «Talviste mõnade» autor fikseerijaks-kirjeldajaks, kel puudub pingestatud sõna ja isiklik nägemus maastikust, mida ta näeb või kujutleb.

Mina oleksin «Talvistest mõnadest» avaldanud seitse luuletust: «Millega täidan päevi» (15), «Suvi väsitab välju» (26), «Rannakaasikuis kumab kulda» (28), «tumerohelist kulurohtu» (32), «läbi majade rõhub» (44), «Räägi ja mina kuulan» (55) ja «Tuhkjas vanaaegne valgus» (69), kuid needki mõõndustega. Leian end küsimast: «Mida ma sellest raamatust leida lootsin?» Ehk inimese eraldatust, üksindust, hirmu; erku loodusetaju (TT on õppinud bioloogiat), sõna ja mere sümbioosi, mõõnu... Luuleheftist vaatab paraku vastu algeline värsistus, mõttetud ja triviaalsed, kohati poisikeselikud salmid (5, 6, 7, 11, 13, 14, 17, 19, 21, 27, 30, 34, 35, 39, 40, 51, 56, 57, 58, 59, 63, 64, 65, 72, 73, 74, 75), mida ei avaldaks vist «Nooruse» esimene trükiproov ega «Ilmregi».

Olen nõus nendega, kes usuvad, et (hea) luuletuskogu läheb sahtlis seistes paremaks. Teinekord ei maksa isegi nii vana tarkus midagi. Muidugi juhul, kui «Talvised mõnad» oli käsikirjas aastaid tagasi valmis. TT on esikraamatuga lootusetult hiljaks jäänud, kuigi annotatsioon nimetab teda veel 13 aastat hiljemgi delikaatselt nooreks. Ilmunuks TT värsivihik esimeses noorte autorite sarjas (kus debüteerisid «Noortest autoritest '77» Rein Raud, Julius Ürt, Kalju Enniko, «Viiest tüdrukust...» Doris Kareva) või vähemasti teises (Priidu Beier, Kalev Keskküla, Jaanus Tamm) olnuks värsidid ehk kaalu ja lugejat. Avaldamist poleks seganud ju ükski ideoloogiline tabu. Tänapäevaks on aga TT luuletused paratamatult aegunud nagu vanad uudised, kuigi ta ei ole ajalaulik. See on oluline märk küündimatusest, kuna luule kunstikestvus ja elamuslikkuseiga võiks siiski natuke pikem olla. Jään huviga/hirmuga ootama, mil noorpõlvvärsididega pikitud raamatu avaldavad Allan Roosileht, Eve Kivipõld, Ülle Niinemägi, Linnar Priimägi, Raimu Hanson, Vaapo Vaher jpt TT-ga ühiste kaante vahel esinenud toonased noored sõnasepad.

Loomulikult on kerge mõnel leheküljel inimese aastatepikkune töö nulliks teha. Kuid TT kogust midagi kiiduväärset leida on ränk ülesanne. Kindlasti on õigem kriitilist meelt ilmutada esikkogu puhul kui pärast kolmandat või viiendat keskpärast raamatut. Luuletamine aga pole õnneks kohustuslik ja anderikas inimene võib endale vabalt teise tegevusala valida (muuseas TT võitis

lilleseadjate üle-eestilise konkursi esimese vooru — vt «Päevaleht», 26. aug. 1990). Ärgem unustagem, et luuletajana on TT-l olnud piisavalt (ülemääragi) pikk arenemisaeg. Pärast «Talviste mõnade» lugemist (erinevail kellaaegadel ja meeoleudega vähemalt viis-kuus korda, tulemus — süvenev masendus) taipasin, et luuletada võib tõesti igaüks. Mõneti lohutab, et saartel on primitiivse kunstiga varemgi tegeldud (meenutagem mõnusaid Kihnu naiviste).

Kunagi psühhiaatriahaiglas viibides nägin meest, kes vahetult enne surma tantsis polkat. Ma ei tea, kas loomadel on kombeks hingusele minekul veiderdada või narri mängida... Igatahes lagunev ja kärbuv «Eesti Raamat» viskab vempe (mannetuid luulekogusid) küll. Impressumist saame teada, et «Talvised mõnad» on toimetanud Rein Põder (muide kogumiku «Noori autoreid '77» vanim autor). Hämmastab, et kogenud kirjastustöötaja on trükki lasknud niivõrd nõrgad luuletused, kuid kui lugeda mõni aeg varem ilmunud Erich Meerja «Tagasivaadet» (sama toimetaja), siis ei ole imestamiseks enam põhjust.

«Talvised mõnad» ostsin Vastseliinast. Hiljem tegin alevijoodikutega juttu, tuju läks paremaks. Kaubanduskeskuse selvehallis näekles vintis põllutööline müüjaga. Kassiir ei tahtnud korraka müüa kolme pätsi leiba. Õlist ja õllest lehkav määramatus vanuses mees kähvas lõpetuseks: «Küll sa olt kitsis lannü'!»

Nüüd lamab ümberringi öö. Alev magab. Öökulli kile huik (või on see hiline autojuht?) lõikab koerakutsika une pooleks ja ma lähen temaga õue. Jeedasmäelt rullub alla tihe udu. Tänavavalgusti all loen üht teist raamatut, mida olen kogu oma teadliku elu jooksul kõikjal kaasas kandnud:

LAULIKUTELE

Mis mu põues pakitseb,
mis mu meele nukraks teeb,
mis mind ära ehmatab,
kogunisti kohutab:

et nõnda palju ilu
on suure ilma sees,
et nõnda palju valu
on elus elades,

et nõnda palju ilu
on mere lainetes,
et nõnda palju ilu
on taeva tähtedes,

et nõnda palju õrnust
on armusilmades,
et nõnda palju soojust
on noores südames,

et nõnda palju elu
on rinnas sügavas,
et nõnda palju valu
on põues palavas:

on ilu, elu, valu
nii palju ilma sees —
ja sellest kõik nii vähe
on teie lauludes?!

FOORUM

Lugupeetud toimetus.

Luges Viktor Grünbergi artiklit («Vikerkaar» 1990, nr 8) «...kuld mõök kindral J. Laidonerile», tekkis mul kahtlus, kas ikka vastab tõele, et kuld mõök jäi J. Laidoneril saamata. Sirvides kunagi vanu lehti, olin sellest üleandmisest midagi lugenud. Kahtlust süvendas minus ka kindrali resolutsioon «Nõus», mis artikli autori väitel on välisministri kirjal 22. 12. 1938, nr 962 ja mitte asjata.

Lisan siinjuures väljavõtte ajalehest «Teataja» nr 4, 11.01.1939.

«Prantsuse kuld mõök kindral Laidonerile.

Teisipäeval kohalik Prantsuse saadik J. Helleu andis sõjavägede Ülemjuhatajale kindral-leitnant J. Laidonerile üle Prantsuse valitsuse poolt annetatud aumõõga. Mõök on kuld-käepidemega ja kannab teral pealkirja: «Prantsuse Vabariigi Valitsus kindral Laidonerile, Eesti Sõjavägede Ülemjuhatajale».

Üleandmisel Prantsuse saadik tuletas kõigepealt meelde J. Laidoneri ajaloolisi teeneid Eesti ja teiste Balti riikide vabadusvõitluses.

Hinnates neid, andis kindral ETIEVANT, tolleagee Prantsuse sõjaväelise missiooni juhataja Baltikumis, juba a. 1920 kindral J. Laidonerile üle Prantsuse kindrali mõõga. «Annetades nüüd käesoleva aumõõga, ütles saadik, «on prantsuse valitsus tahtnud tuletada meelde eelmisi ajaloolisi teeneid, kuid ühtlasi ja iseäranis avaldada austust Eesti sõjavägede kuulsusrikkale Ülemjuhatajale kui riigimehele ja Vabariigi Presidendi K. Pätsi lähimale kaastöölisele viimastel aastatel, kes on suurelt aidanud kaasa sõbralikkude vahekordade süvendamisele Prantsusmaa ja Eesti vahel.»

Selle loo juures oli ka foto kuld mõögast, mis oli vastavas karbis. Ei ole mingit kahtlust, et kuld mõök kindral J. Laidonerile üle anti.

Ali Rza-Kulijev

Hea lugeja välismaal!

Kas Sa oled endale juba tellinud ajakirja «VIKERKAAR»?

«VIKERKAART» võib tellida üle kogu maailma, kui tead oma soovist SOOME —

Akateeminen Kirjakauppa
PO BOX 128 SF 00101

Helsinki
Finland

või ROOTSI —

Bibliotekstjänst AB
BOX 200, S 22100

Lund
Sweden

Tellimuse eest on eriti soodne tasuda veel
Helsinkis Pasilas KANSALLISOSAKE-

PANKKI kassas «Perioodika» oma arvele
Nr 145410/24817,

teatades sissেমaksust ka meile aadressil:
Kirjastus «Perioodika»
pk 107, Pärnu mnt 8
Tallinn 200 090
Estonia

«Vikerkaart» ilmub 12 numbrit aastas.

Telli uueks aastaks endale ja igale sõbrale
ajakiri «VIKERKAAR»!

Tellimishind

3 kuuks 10 USA \$ ehk 40 FIM
6 kuuks 18 USA \$ ehk 75 FIM
aastaks ainult 35 USA \$ ehk 140 FIM
Üksiknumber maksab 4,5 USA \$ ehk
15 FIM

«VIKERKAAR» kodu- ja välismaal!

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Mart Kalm, Veiko Lõhmus, Mihkel Mutt, Rein Raud, Toivo Sikk, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

Toimetus:

Peatoimetaja **Toivo Tasa** 44 58 26. Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas** 60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa** 44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus **Märt Väljataga** 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Andres Herkel** 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartus teisip reedeni k 14—16 tel 31 117). Üldinformatsioon **Olev Remsu** 60 18 58. Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma** 60 18 58. Tehniline toimetaja **Ruth Haaring** 60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik** 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trükikoja tehnilise kontrolli osakonnast 68 14 11

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, Toompuiestee 30. Laduda antud 05. 09. 90. Trükkida antud 12. 10. 90. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsettrükk. Tingtrükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 9,98. Trükiarv 45 000. Tellimuse nr. 3989. Hind 45 kop. Таллинн, издательство «Периодика». Адрес редакции: 200031, Таллинн, Тоомпуйестеэ, 30, телефон 60 17 72. Типография Издательства ЦК КПЭ. 200090, Таллинн, Пярнуское шоссе, 67-а. «Викерkaar» № 11, ноябрь 1990. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245